

ISSN 2309-6608

Министерство образования и науки Украины
Харьковский национальный университет
имени В. Н. Каразина
Харьковское областное историко-археологическое
общество

ХАРЬКОВСКИЙ
ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ
ЕЖЕГОДНИК

ДРЕВНОСТИ 2018

СТАТЬИ
ИСТОРИЯ НАУКИ
РЕЦЕНЗИИ
ХРОНИКА

ВЫПУСК 16
Издается с 1994 года

Харьков
2018

*Утверждено к печати решением
Ученого совета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
(протокол № 9 от 30.09.2019 г.)*

Редакционная коллегия:

д-р ист. наук, профессор **С. И. Посохов**, *главный редактор* (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук **В. С. Аксенов** (ХИМ имени Н. Ф. Сумцова)
канд. ист. наук, доцент **С. И. Берестнев** (ХГАФК)
д-р ист. наук, профессор **Н. Н. Болгов** (НИУ «БелГУ», РФ)
д-р ист. наук, доцент **Ю. М. Бровендер** (СНУ имени В. Даля)
канд. ист. наук, доцент **Ю. В. Буйнов** (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук, доцент **С. В. Дьячков**, *зам. глав. редактора* (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук, доцент **С. А. Кариков** (НУГЗУ, Харьков)
канд. ист. наук, доцент **В. В. Колода** (ХНПУ имени Г. С. Сковороды)
канд. ист. наук, доцент **С. Д. Литовченко**, *отв. секретарь* (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук, доцент **А. П. Мартемьянов** (ХНУ имени В. Н. Каразина)
д-р ист. наук, профессор **А. П. Медведев** (ВГУ, РФ)
д-р ист. наук, профессор **И. П. Сергеев** (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук, доцент **В. В. Скирда** (ХНУ имени В. Н. Каразина)
д-р ист. наук, профессор **Д. Слапек** (УМКС, Люблин, Польша)
д-р ист. наук, профессор **С. Б. Сорочан** (ХНУ имени В. Н. Каразина)
канд. ист. наук, доцент **И. Б. Шрамко** (ХНУ имени В. Н. Каразина)

Адрес редакционной коллегии:

площадь Свободы, 6, к. 4–89, г. Харьков, 61022, Украина.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина.

Тел.: +38 (057) 707-53-37

E-mail: antiquites.journal@karazin.ua; khiao1995@gmail.com;

сайт: <https://khiao.wordpress.com/drevnosti/>

<http://periodicals.karazin.ua/drevnosti/issue/archive>

Древности 2018 : Харьковский историко-археологический ежегодник. — 2018. — Вып. 16. — 88 с.

Материалы ежегодника «Древности» посвящены актуальным проблемам исследования древней и средневековой истории. В сборнике представлен широкий круг публикаций по истории, археологии, историографии и музейному делу. Значительное место занимают исследования разнообразных археологических памятников и публикации новых находок.

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 577 от 12.04.1994

© Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, оформление, 2018

© Харьковское историко-археологическое общество, оформление, 2018

ISSN 2309-6608

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне
товариство

ХАРКІВСЬКИЙ
ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ
ЩОРІЧНИК

СТАРОЖИТНОСТІ 2018

СТАТТІ

ІСТОРІЯ НАУКИ

РЕЦЕНЗІЇ

ХРОНІКА

ВИПУСК 16

Видається з 1994 року

Харків
2018

*Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 9 від 30.09.2019 р.)*

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, професор **С. І. Посохов**, *головний редактор* (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук **В. С. Аксьонов** (ХІМ імені М. Ф. Сумцова)
канд. іст. наук, доцент **С. І. Берестнєв** (ХДАФК)
д-р іст. наук, професор **М. М. Болгов** (НДУ «БєлДУ», РФ)
д-р іст. наук, доцент **Ю. М. Бровендер** (СНУ імені В. Даля)
канд. іст. наук, доцент **Ю. В. Буйнов** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук, доцент **С. В. Д'ячков**, *заст. головного редактора* (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук, доцент **С. А. Каріков** (НУЦЗУ, Харків)
канд. іст. наук, доцент **В. В. Колода** (ХНПУ імені Г. С. Сковороди)
канд. іст. наук, доцент **С. Д. Литовченко**, *відп. секретар* (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук, доцент **О. П. Мартем'янов** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
д-р іст. наук, професор **А. П. Медведєв** (ВДУ, РФ)
д-р іст. наук, професор **І. П. Сергєєв** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук, доцент **В. В. Скирда** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
д-р іст. наук, професор **Д. Слапек** (УМКС, Люблін, Польща)
д-р іст. наук, професор **С. Б. Сорочан** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)
канд. іст. наук, доцент **І. Б. Шрамко** (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Адреса редакційної колегії:

майдан Свободи, 6, к. 4–89, м. Харків, 61022, Україна. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. *Тел.:* +38 (057) 707-53-37
E-mail: antiquites.journal@karazin.ua; khiao1995@gmail.com;
сайт: <https://khiao.wordpress.com/drevnosti/>
<http://periodicals.karazin.ua/drevnosti/issue/archive>

Старожитності 2018 : Харківський історико-археологічний щорічник. — 2018. — Вип. 16. — 88 с.

Матеріали щорічника «Старожитності» присвячено актуальним проблемам дослідження стародавньої та середньовічної історії. У збірці надається низка публікацій з історії, археології, історіографії та музейної справи. Значне місце відведено дослідженням різноманітних археологічних пам'яток і публікаціям нових знахідок.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 577 від 12.04.1994

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2018
© Харківське історико-археологічне товариство, оформлення, 2018

ISSN 2309-6608

The Ministry of Education and Science of Ukraine
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv Historical & Archaeological Society

KHARKIV
HISTORICAL & ARCHAEOLOGICAL
ANNUAL

ANTIQUITIES

2018

ARTICLES

HISTORY OF SCIENCE

REVIEWS

CHRONICLE

VOLUME 16

Published since 1994

Kharkiv
2018

Approved for publishing by solution of
Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University
(protocol № 9 dated 30.09.2019)

Editorial Board:

S. I. Posokhov, Professor, *Editor-in-Chief* (V. N. Karazin KhNU)
V. S. Aksyonov, Doctor (M. F. Sumtsov KhHM)
S. I. Berestnev, Doctor (HDAFK)
N. N. Bolgov, Professor (NRU “BelSU”, RF)
Yu. M. Brovender, Professor (V. Dahl EUNU)
Yu. V. Buynov, Doctor (V. N. Karazin KhNU)
S. V. Dyachkov, Doctor, *Sub-Editor-in-Chief* (V. N. Karazin KhNU)
S. A. Karikov, Doctor (NUCPU, Kharkiv)
V. V. Koloda, Doctor (H. S. Skovoroda KhNPU)
S. D. Litovchenko, Doctor, *Executive Secretary* (V. N. Karazin KhNU)
O. P. Martemyanov, Doctor (V. N. Karazin KhNU)
A. P. Medvedev, Professor (VSU, RF)
I. P. Sergeev, Professor (V. N. Karazin KhNU)
V. V. Skirda, Doctor (V. N. Karazin KhNU)
D. Slapek, Professor (UMCS, Lublin, Poland)
S. B. Sorochan, Professor (V. N. Karazin KhNU)
I. B. Shramko, Doctor (V. N. Karazin KhNU)

Address of the Editorial Board:

Svobody sq., 6, office 4–89, Kharkiv, 61022, Ukraine.

V. N. Karazin Kharkiv National University. *Tel.*: +38 (057) 707-53-37

E-mail: antiquites.journal@karazin.ua; khiao1995@gmail.com;

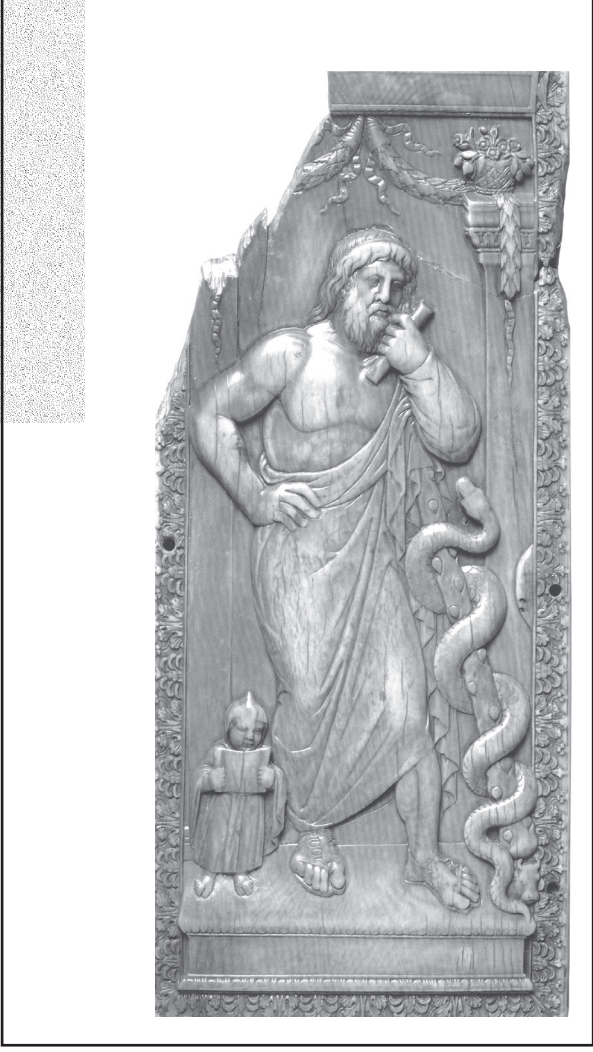
website: <https://khiao.wordpress.com/drevnosti/>

<http://periodicals.karazin.ua/drevnosti/issue/archive>

Antiquities 2018 : Kharkiv Historical & Archaeological Annual. — 2018. — Vol. 16. — 88 p.

The materials of the yearbook “Antiquities” are devoted to the actual problems of the study of ancient and medieval history. The collection contains a wide range of publications on history, archaeology, historiography and museum work. A significant place is occupied by research of various archaeological monuments and publications of new finds.

Certificate of state registration KV № 577 from 12.04.1994

Статты Статті Articles

■ ІСТОРИЯ ■ ІСТОРІЯ ■ HISTORY ■

УДК(UDC) 327(091)(37:355/358)«0114/0117»

DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-02

«Tumultus Iudaicus»? Парфянська кампанія Траяна та повстання 116–117 рр. н. е. у Месопотамії

Віктор Гуменний

У статті розглядається інтерпретація повстання 116–117 рр. н. е. яке спалахнуло на новоприєднаній до Римської імперії території Месопотамії під час Парфянської кампанії Марка Ульпія Траяна. Серед античних та візантійських авторів не було єдності як щодо опису подій повстання, так і стосовно його причин та складу учасників, що створює для дослідників значні труднощі. Одна з можливих інтерпретацій цих подій передбачає зв'язок між подіями у Месопотамії та єврейськими повстаннями проти Риму, які у 115–117 рр. н. е. спалахнули у Єгипті, Кіренаїці та на Кіпрі. Автором здійснена спроба співставити наративи Євсевія Кесарійського та Діона Кассія. Перший у своїй «Хроніці» згадує про єврейське повстання у Месопотамії. У пізніше написаній «Церковній історії» Євсевій відходить від концепції повстання і згадує лише про превентивну акцію римських сил на чолі з Лузієм Квіетом проти єврейського населення провінції. Про репресії проти євреїв згадують також «Хроніка Зукніна» та Никифор Калліст у своїй «Церковній історії». Натомість Діон Кассій характеризуючи повстання на новоприєднаних територіях не говорить про його специфічний єврейський характер. На нашу думку, пізній Євсевій і інші джерела могли зафіксувати заходи римлян, які побоювались поширення повстання євреїв на територію Месопотамії, самі ж повстання у Месопотамії, скоріш за все були виступами поліетнічного місцевого населення, серед якого ймовірно були і євреї, проти римської політики на територіях нових провінцій. Автор доводить, що існуюча джерельна база не дозволяє говорити ні про особливу роль єврейського населення Месопотамії у цьому повстанні, ні про зв'язок антиримських виступів з повстаннями євреїв у Середземномор'ї у 115–117 р. н. е., які носили цілком відмінний характер.

Ключові слова: Римська імперія, Парфія, Месопотамія, єврейська діаспора, повстання.

Про автора: Гуменний Віктор Леонідович — кандидат історичних наук; асистент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна.

E-mail: hvltarant@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2405-1975>.

Об авторе: Гуменный Виктор Леонидович — кандидат исторических наук; ассистент кафедры археологии и специальных отраслей исторической науки Львовского национального университета имени Ивана Франко; ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина.

E-mail: hvltarant@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2405-1975>.

About the author: Viktor L. Humennyi — Candidate of Historical Sciences (PhD); Assistant at the Department of Archaeology and Special fields of History at Ivan Franko National University of Lviv; 1 Universytetska Street, Lviv, 79000, Ukraine.

E-mail: hvltarant@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2405-1975>.

© В. Л. Гуменний, 2018

имська політика щодо східного прикордоння являє собою тему, яка уже досить тривалий час потрапляє в поле зору дослідників. Основним супротивником Риму у цьому регіоні було Парфянське царство Аршакідів. У епоху Антонінів, Траян переходить до активної зовнішньої політики на Сході і у 114 р. н. е. розпочинає військову кампанію проти Парфії (Angeli Bertinelli 1976, 3–5; Chaumont 1976, 71–86; Lepper 1948, 10–19; Longden 1931, 1–35). Наслідком кампанії стало захоплення римляни значних територіальних масивів, зокрема Вірменії та більшої частини Месопотамії.

Тим не менш, етнічна ситуація у деяких східних провінціях створювала передумови для внутрішньої напруги. У епоху ранньої імперії єврейські повстання проти Риму були досить частими і попри тези частини дослідників, зокрема радянських, про їх класовий і соціально-економічний характер (Livshits 1957), вони здебільшого носили стійкий месіанський відтінок. Не стало винятком і повстання, яке спалахнуло у східних провінціях імперії у 115–117 рр. н. е. Одночасно у 116 році у Месопотамії спалахує цілий ряд повстань, інтерпретація яких і досі викликає в історіографії певні труднощі, зумовлені здебільшого об'єктивним станом збереження джерельної бази. Хронологічно співпадаючи з повстаннями, які чітко ідентифікуються за джерельним матеріалом як єврейські, які тривали у Кіренаїці, Єгипті та на Кіпрі, повстання у Месопотамії все ж є тим випадком інтерпретація якого досі викликає значні труднощі.

Одна з найбільш популярних гіпотез про повстання на території захопленої римлянами Месопотамії, акцентує свою увагу на його ймовірних зв'язках з юдейськими повстаннями у інших східних провінціях Римської імперії. Для її аналізу слід зосередити свою увагу на специфіці наративу Євсевія Кесарійського, Никифора Калліста та цілої низки інших античних і середньовічних авторів. Реконструкція подій і характеру повстання на основі повідомлень античної та середньовічної традиції на основі виділених ознак дала підстави частині дослідників, на чому далі ми зупинимося більше детально, пов'язувати це повстання з іншими єврейськими повстаннями на Сході імперії. В історіографії до проблематики єврейських повстань зверталась ціла дослідників. Як уже відзначалось, у них немає єдиної думку стосовно того, хто підняв повстання у Месопотамії і скільки повстань взагалі було. М.-Л. Шамон припустила що повстання євреїв і місцевого населення розпочались синхронно (Chaumont 1976, 72), Р. Лонгден пропонував датувати повстання євреїв хронологічно пізніше ніж повстання місцевого населення (Longden 1931, 15–21), Е. Чіжек ж вважав, що повстання євреїв було більш раннім ніж повстання іншого єврейського населення (Cizek 1994, 376–385). Г. Алон відкинув концепцію двох повстань і на його думку, варто говорити про єдине повстання місцевого населення, у якому євреї взяли активну участь від самого початку (Alon 1984, 367–370).

Фрагментарність доступного джерельного матеріалу робить усі ці теорії гіпотетичними. Загалом характеризуючи історіографічні тенденції, слід відзначити що до 30-х років ХХ ст. участь євреїв у повстаннях на території Месопотамії не висвітлювалась, а більшість дослідників інтерпретували повстання спричинені Парфянською кампанією Траяна та повстання у Єгипті, Кіренаїці та на Кіпрі як два незалежні епізоди. Тенденція розглядати ці події як пов'язані найвиразніше проявилась у дослідженнях М. Пуччі Бен Зеєв (Pucci Ben Zeev 2005, 191–217). Визнаючи загалом умовний характер своєї інтерпретації, дослідниця наголошує на тому, що між двома повстаннями повинен був існувати зв'язок.

Інший блок праць складають дослідження які в центр своєї уваги брали безпосередньо римо-парфянські контакти, зокрема військову кампанію Траяна. Серед них, безперечно, слід відзначити роботи М. Ангеллі Бертінеллі (Angeli Bertinelli 1976), Ф. Леппера (Lepper 1948), Ю. Вольського (Wolski 1976; 1993) та інших авторів,

які повстання у Месопотамії розглядають лише як один з епізодів подій на Сході під час Парфянської кампанії Траяна, і вони не приділяли спеціальної уваги з'ясуванню характеру повстання.

Відомості про повстання і про Парфянську кампанію Траяна ми можемо знайти в повідомленнях наративної традиції, які залишили ціла низка давніх авторів. Саме стан збереження цих джерел і створює основні труднощі при їх аналізі. Насамперед, слід згадати Діона Кассія і його «Римську історію» (Millar 1966; Bialy 2018). На жаль, ті частини його твору, в яких описується кампанія Траяна, зокрема повстання, дійшли до нашого часу лише у фрагментарному вигляді, у епітомах візантійського часу (Bialy 2017, 5–9). Це значно утруднює як аналіз залишених ним повідомлень, так і реконструкцію подій на їх основі.

Іншим автором, праця якого, скоріш за все, слугувала джерелом для Діона Кассія був Арріан з Нікомедії. Він залишив нам «Парфіку», яка також дійшла у фрагментах, здебільшого у витягах з словника візантійського часу «Суда». Окремі фрагментарні відомості нам залишили Фронтон та ціла низка інших античних авторів. Серед джерел візантійського часу виділяється Євсевій з Кесарії, і залишені ним «Хроніка» та «Церковна історія» (Wallace-Hadrill 1960, 10–13). Остання дійшла до нас також і в сирійській версії. У грекомовній традиції певні відомості залишив візантійський автор Никифор Калліст. VIII ст. н. е. датується т. зв. «Хроніка Зукніна», створена класичною сирійською мовою.

Єврейські повстання 115–116 року, які розпочались на території низки провінцій імперії, були зафіксовані як античними авторами, так і іншими джерелами. Центральним джерелом стосовно їх характеристики тут є Євсевій Кесарійський. Описуючи повстання у Кіренаїці він говорить про Лукуаса або Андреаса, який став лідером повстання (Euseb. Hist. Ess. IV, 2, 1–5). Певну інформацію нам залишили також Діон Кассій, Павло Орозій та ціла низка інших авторів. Цікавими хоча і специфічними в плані їх інтерпретації, є повідомлення які збереглися у Талмудичній традиції, зокрема в трактаті «Тааніт» Вавилонського Талмуду (Russi Ben Zeev 2005, 4–119; Kovelman 2012). Важливим є також те, що повідомлення наративної письмової традиції верифікуються значною кількістю папірологічного та епіграфічного матеріалу, зокрема ми відносно детально можемо реконструювати придушення повстання у Єгипті, особливості відбудови зруйнованих будівель у Кіренаїці та на Кіпрі, сприйняття пізньою єврейською традицією цього повстання (Russi Ben Zeev 2005). Тим не менш, при цьому наша джерельна база, попри свою чисельність, залишається фрагментованою і її можна використовувати для реконструкції локальних епізодів повстань, а створення повноцінної картини повстань все ще викликає труднощі.

Серед чітких ознак притаманних цьому повстанню виділяють значний антагонізм місцевого еллінського та римського населення і повсталих юдеїв. Повстання ймовірно носило месіанський характер і такі факти, як спроба євреїв Кіренаїки покинути провінцію і вирушити у Юдею додатково свідчить про його ідеологічний характер (Alon 1984, 112–119; Kovelman 2018, 10–19). Певні труднощі у трактуванні викликають повідомлення про вандалізм повстанців, інформація про руйнування ними храмів і громадських будівель. Подекуди ці відомості підтверджуються епіграфічним матеріалом, втім важко достеменно стверджувати якими були мотиви дій повстанців (Neusner 1969, 57). Серед інших проблемних аспектів також залишаються питання про те хто саме залучився до повстання і не менш важливо — хто з євреїв його не підтримав і чому (Neusner 1969, 60). Тим не менш, існуюча інформація здебільшого свідчить про релігійно-ідеологічний характер повстання.

Щодо повстання у Месопотамії, то єдиним античним автором, який вказує на повстання саме єврейського населення у Месопотамії під час Парфянської кампанії

Траяна є Євсевій Кесарійський. Євсевій наголошує на репресивних заходах, які Лузій Квіет вимушений був застосувати для придушення цього повстання. Іншою особливістю нарративу Євсесвія є те, що «Хроніка» і «Церковна історія» подають різні варіанти подій. Перша вказує на те, що повстання в Месопотамії почалося на 19 році правління Траяна і Лузій Квіет змушений був його придушити. У «Церковній історії» повстання ж не згадується взагалі. У Траяна було побоювання, що євреї можуть повстати, тому він вирішив організувати превентивний удар, внаслідок якого чимало євреїв загинуло (Euseb. Hist. Eccl. IV, 2, 5). Останню інтерпретацію ми зустрічаємо також у «Хроніці Зукніна» (Chronicon Pseudo Dionysianum 1927, 189; Brock 1976, 20–21; Brock 1979, 10–13). Відсутні згадки про повстання, проте є інформація про вбивства євреїв у пізніших джерелах, зокрема у творі Никифора Калліста. Без прив'язки до території Месопотамії ми бачимо згадки про репресії Лузія Квіета проти євреїв у Діона Кассія (Dio Cass. 68, 32, 3)¹. Істориками цей фрагмент трактується по-різному, адже він може бути відсилкою як до подій у Месопотамії, так і стосуватися повстань у Єгипті та Кіренаїці.

Діон Кассій, згадуючи про повстання в Месопотамії, не вказує, хто був його ініціатором. Головна проблема, яка постає перед істориком, полягає в тому, чи можна пов'язати опис єврейського повстання, про яке пише Євсевій (Euseb. Hist. Eccl. IV, 2, 5), з повстанням, про яке згадує Діон Кассій.

Важливим моментом для розуміння точок дотику текстів Діона Кассія та Євсесвія є ідентифікація джерел, на основі яких вони описували похід Траяна проти Парфії. Для Діона таким джерелом була «Парфіка» Арріана (Millar 1966, 58). Тим не менш, якщо реконструкція Герхарда Вірта правильна (Wirth 1963, 288–300), то опис війни у Арріана завершувався згадками про подорож Траяна до Перської затоки, а повстання проти римлян побіжно згадувались у невеликому епілозі у 17 книзі. У Арріана були всі причини не надто зупинятись на цих подіях, оскільки вони підважували героїчний дискурс усієї праці. Тому Арріан міг і не згадувати про євреїв як про учасників повстання, а, скажімо, лише як про жертв кампанії Квіета.

М. Пуччі Бен Зеєв вважає, що, якщо Арріан згадував про євреїв як про жертв заходів Траяна в Месопотамії, то Діон міг неправильно сприйняти цю інформацію як таку, що стосується повстань євреїв у Кіренаїці, Єгипті та на Кіпрі (Pucci Ben Zeev 2005, 207–209). На це опосередковано вказує той факт, що у Діона Кассія не згадується, де конкретно Лузій Квіет діяв проти євреїв, які стали його жертвами.

Тим не менш, опосередкованість згадок про повстання може вказувати і на той факт, що можливо нам не слід перебільшувати як масштаб повстання, так і його значення у цьому військовому конфлікті.

Євсесвія у свою чергу цікавила не стільки кампанія Траяна, скільки історія євреїв. Він подає свої відомості поза історичним контекстом. Досі не існує переконливого пояснення, чому у «Хроніці» фігурує єврейське повстання, яке зникає у «Церковній історії», яка була написана дещо пізніше. Джерелами для Євсесвія слугували відомості, які залишили Арістон з Пелли та Бруттії (Pucci Ben Zeev 2005, 203–205). Останній з них особисто брав участь у Парфянській кампанії Траяна як військовий. М. Пуччі Бен Зеєв все ж припускає інтерпретацію, за якою Євсевій міг не уважно вивчити свої джерела і описуючи акції Квіета проти євреїв не звернути увагу, що вони не мали стосунку до повстань на території Месопотамії (Pucci Ben Zeev 2005, 203–205).

¹ Dio Cass., 68, 32, 2–3: ἐν τε Αἰγύπτῳ πολλὰ ἔδρασαν ὁμοῖα καὶ ἐν τῇ Κύπρῳ, ἡγουμένου τινός σφισιν Ἀρτεμίῳνος· καὶ ἀπόλοντο καὶ ἐκεῖ μυριάδες τέσσαρες καὶ εἴκοσι. καὶ διὰ τοῦτ' οὐδενὶ Ἰουδαίῳ ἐπιβῆναι αὐτῆς ἔξεστιν, ἀλλὰ κἂν ἀνέμῳ τις βιασθεὶς ἐς τὴν νῆσον ἐκπέσῃ θανατοῦται. ἀλλ' Ἰουδαίους μὲν ἄλλοι τε καὶ Λούσιος ὑπὸ Τραϊανοῦ πεμφθεὶς κατεστρέψατο.

У «Церковній історії», опираючись уже на «Парфіку» Аппіана (Псевдо-Аппіана) (Mallan 2017, 362–381), він міг змінити свою точку зору, з огляду на відсутність конкретних відомостей, які можна було б надати своїм читачам. Також досить гіпотетичною є реконструкція логіки написання Євсевієм свого тексту. Фраза про те, що імператор побоювався, що євреї можуть атакувати інших мешканців Месопотамії (Euseb. Hist. Eccl. IV, 2, 5), також дозволяє запропонувати одну з можливих інтерпретацій подій, свідчення про які є у «Церковній історії», Хроніці Зукніна та у праці Никифора Калліста. Траян, побоюючись, що євреї Месопотамії можуть наслідувати прикладу своїх співплемінників з Єгипту, Кіренаїки та Кіпру, дійсно міг віддати наказ вжити превентивних заходів, що і знайшло відображення у свідченнях античної традиції.

Ще одним пізнім автором, який залишив нам опис парфянської кампанії Траяна був Йоанн Малала. Ймовірно, його джерелом інформації про кампанію Траяна був Арріан. Незважаючи на те, що основний масив інформації, який подає Малала, не верифікується іншими джерелами, все ж цілий ряд дослідників готові прийняти його і використовувати для підтвердження «парфянського сліду» у повстанні, яке спалахнуло в Месопотамії (Pucci Ben Zeev 2005, 197–201).

Варто зупинитись на передумовах повстання, яке спалахнуло у Месопотамії. Слід усвідомлювати, що кампанія Траяна проти парфян розпочалась у 114 р. н. е. з вторгнення римських сил у Вірменію та північну Месопотамію. До кінця 115 року, значна частина царства Аршакідів фактично опинилась під владою римлян. Римляни захопили низку північномесопотамських міст. Нам відомо про супротив Нізібіса, Сінгари, Лібани, Табети і Аденістри-Банті (Arr. Parth. fr. 7, 11; Dio Cass. 68, 22). Восени 115 року Траян оголосив про створення провінції Месопотамії та повернувся в Антіохію (Dio Cass., 68, 24). Вірменію та Месопотамію він передавав під владу римського народу (Eutrop. Brev. VIII, 3), що знайшло відображення у монетних емісіях. Так були випущені монети з легендою: «ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM P. R. REDACTAE» (RIC, II, 375, 642). Саме у цей час він отримав від сенату титул «Optimus» і усьоме був проголошений імператором (Dio Cass. 68, 24).

Антична традиція не зберегла даних про організований опір парфян і, окрім згадок про кампанію Хозроя проти Манісара у нас немає жодних інших даних. Складається враження, що римлянам дозволили безперешкодно пройти і захоплювати міста, або ж оборону доручили сатрапам і васалам на зразок Мебарсапа (Wolski 1976, 119–203). Ще одним чинником могли бути проримські настрої у регіоні. Близькосхідні володіння Аршакідів не відзначались високим ступенем лояльності до своїх володарів, і в силу свого особливого суспільно-політичного та економічного розвитку більше тяжіли до історично близьких східносередземноморських центрів (Gregoratti 2012, 129–136; Sommer 2005, 97–111). Ще однією причиною такої бездіяльності парфян може бути внутрішньодинастична боротьба між Хозроєм, Вологезом II, та, можливо, Пакором. Принаймні таку реконструкцію запропонував Р. Макдовел на основі даних епіграфіки, проте вона вступає в деякі протиріччя з даними нарративної традиції (McDowell 1935, 122–126).

Таким чином, станом на кінець 115 р. н. е. римляни контролювали Вірменію та значний масив порубіжних територій у північній Месопотамії (Lepper 1948, 40). На цьому етапі військових дій стало зрозуміло, що ситуація, яка склалася є сприятливою для подальшого римського просування вглиб території Парфії. Відсутність організованого опору лише додатково посилювала у римлян впевненість у тому, що їхній рух до Перської затоки дозволить поставити під свій контроль значний масив територій, які, як уже було згадано, гіпотетично були настроєні сприятливо до римлян. Повстання проти парфян, яке почалось в Елімаїді та Персіді, дозволило римлянам

спокійно дійти до Селевкії та Ктезіфона. Маршрут Траяна на цьому етапі кампанії не до кінця зрозумілий, оскільки є згадки про його перебування в Озоргардані. Армія переправилась і рухалась уже по Євфрату (Arr. Parth. fr. 59–63). Було захоплено Дурра-Европос, де звели триумфальну арку для Траяна. Армія пройшла біля Анати (Тіру) (Arr. Parth. fr. 64). В Озоргардані було проведено огляд військ, про що повідомляє Зосім, а Амміан Марцеллін зазначає, що поміст збудований для Траяна, можна було побачити навіть у його час (Zos. III, 15, 3; Amm. Marcel. XXIV, 2, 3).

Після захоплення Ктезіфона імператор вирушив на південь на чолі флотилії з 50 кораблів (Arr., Parth. fr. 67–68). Були захоплені міста Месени в тому числі її столиця Спасіна-Харакс разом з Акрою, Оратою і Апамеєю (Angeli Bertinelli 1976, 20–40). Траян віддав наказ будувати кораблі для морської подорожі (Dio Cass., 68, 29). На березі Перської затоки ймовірно була встановлена статуя імператора. Траян пройшов Борсіппу і зупинився у Вавилоні, де здійснив жертвоприношення у кімнаті, де помер Александр Великий (Arr. Parth. fr. 70, 75; Dio Cass. 68, 27, 1a; 1; 30, 1). Було розпочато перетворення у провінціях, про які наративна традиція дає нам лише вкрай епізодичні згадки (SHA. Nadr., 21, 11–12). Зимово відбулась морська подорож принцепса Перською затокою, під час якої він жалкував, що вік не дозволяє йому повторити подвиг Александра і захопити Індію (Dio Cass. 68, 29, 1).

Діон Кассій повідомляє, що саме у цей час на новоприєднаних територіях почалися повстання (Dio Cass. 68, 29; 32) і парфяни вдалися до спроби повернути захоплену римлянами північ Месопотамії. Брат Хозроя — Мегердот (Мітрідат) повернув якусь частину території на середній течії Євфрату. Він помер, упавши зі свого коня, і його наступником став Санатрук (Dio Cass. 68, 30, 6), який завдав римлянам певних втрат. Для придушення повстання було виділено кілька груп військ (Dio Cass., 68, 30, 1). Їх очолили Лузій Квіет, Апій Максим Сантра, та Юлій Александр з Еруцієм Клавом. Апія Максима згодом розбили (Front. Princ. hist. 16; De bell. Parth. 2; Dio Cass. 68, 30, 1), а Лузій Квіет спалив Нізібіс та захопив Едессу (Dio Cass. 68, 30, 2). Еруцій Клав і Юлій Александр взяли штурмом і спалили Селевкію на Тигрі (Dio Cass. 68, 30, 2).

Загальна хронологія повстання виглядає дещо проблемно. Після захоплення Ктезіфону Траяну сенатом було надано титул Парфянського (Parthicus). Fasti Ostienses датують цю подію зимою 116 року. Втім, присудження титулу може стосуватись і згадки Діона Кассія про надання цього титулу після захоплення Північної Месопотамії. Все це значною мірою унеможливорює точне датування захоплення Ктезіфону римськими військами. Відсутній і консенсус у датуванні подорожі принцепса до Перської затоки, втім, більшість дослідників погоджується, що це був період кінця весни-літа 116 р. н. е. Коли точно розпочалися повстання встановити важко, використовуючи «Хроніку Зукніна» можна припустити, що Едесса була захоплена між червнем 116 року і липнем 117 року. Правитель Осроени Абгар загинув, можливо, під час каральної кампанії Квіета. Нізібіс захопили в грудні 116 року, а Селевкію на Тигрі — на початку 117 року, найвірогідніше, у січні або лютому. Після захоплення Нізібіса Лузій Квіет розпочав утихомирення Осроени. Бої тривали також у Вірменії між Вологезом і намісником провінції Луцієм Катілієм Севером. Весною 117 року н. е. традиційно датуються коронація Траяном Партамаспата як царя Парфії, що з деякими зауваженнями можна прийняти як дату, під час якої повстання у новостворених провінціях мали б бути придушені.

Парфяни, вочевидь, розпочали активний спротив і на противагу Квіету Хозрой послав армію під командуванням свого сина — Партамаспата. Згодом між останнім і Санатруком виникли конфлікти, про що дізнався Траян. Він вирішив використати для своєї вигоди протиріччя між парфянськими воєначальниками і запросив Партамаспата на таємну нічну зустріч. Після неї Санатрук був розбитий і убитий. Траян зібрав у Ктезіфоні проримськи налаштовану парфянську знать і проголосив царем Партамаспата

(Dio Cass. 68, 30, 3; SHA. Nadr., 5, 4). Згодом син Санатрука — Вологез завдав цілий ряд поразок Луцію Катілію Северу і змусив римлян розпочати переговори. Траян віддав йому частину Вірменії в обмін на мир (Dio Cass. 68, 30, 6 (75, 9, 6)).

Події 116 року, можливо, проливають нам світло на загальну спрямованість парфянської стратегії цього часу. Незважаючи на те, що Хозрой розпочав контрнаступ та у охоплених війною районах почалися повстання, проте традиційна внутрішньополітична боротьба у Парфії стала фактором, який був успішно використаний римлянами. Траян зумів вловити амбіції Партамаспата. Проте коронація про римського ставленика у Ктезіфоні не допомогла виправити становище. Стало очевидним, що продовження військових дій викликає серйозні труднощі і поступово римські сили залишали завойовані території.

Діон Кассій представляє повстання як епізод Парфянської кампанії Траяна. У той час, коли Траян вирушив на південь до Перської затоки, території, які були захоплені до цього, охопило повстання. Першими постраждали римські гарнізони, які залишили у північній Месопотамії. Наступне спостереження Діона Кассія викликає деякі труднощі в інтерпретації і використовується частиною дослідників, які наполягають на єврейському характері повстання, яке вибухнуло. Він відзначає, що Траян побоювався, що парфяни також можуть підняти повстання і вирішив дати їм царя, наслідком чого стала коронація Партамаспата (Dio Cass. 68, 28, 4–30, 3). Ксифілін, вочевидь, не зафіксував значну кількість деталей, які були в оригіналі Діона Кассія (Russi Ben Zeev 2005, 194). Втім, цілком можливо, що така епізодичність викладу була і в оригінальному тексті і була пов'язана з станом інформації, яку Діон Кассій почерпнув у Арріана.

Втім, повернімось до вже згаданої інформації Діона Кассія, який вказував, що повстання підняли не парфяни¹ (Dio Cass. 68, 28, 4–30, 3). Очевидно, що, з огляду на розмір територій, захоплених римлянами, і відомостей про міста, які пізніше повстали, можна зробити висновок про те, що повстання у Месопотамії очевидно носили поліетнічний характер, а не були повстанням виключно єврейського населення.

Безсумнівно, у ньому брало учать грецьке населення пост-елліністичних полісів та міст на території Парфії, на це недвозначно вказує епіграфічний матеріал з Дура-Европос, де місцеве грекомовне населення вітало парфян після того, як римляни покинули місто (Russi Ben Zeev 2005, 207–209; Sommer 2005, 98). Участь арабів також очевидно знаходить підтвердження у прикладах Едесси та Хатри. Арамейськомовне населення Месопотамії не було налаштоване позитивно до римлян. Руйнування, завдані римською армією Селевкії на Тигрі та Дура-Европос, які фіксуються як епіграфічними так і археологічними джерелами можна інтерпретувати як сліди придушення згаданих у наративних джерелах повстань. Вочевидь, тактика парфян на даному етапі війни передбачала уникнення великих військових зіткнень. Такі міста як Селевкія на Тигрі та Ктезіфон, ймовірно, оборонялись не парфянською армією, а самим населенням цих міст. Діон Кассій згадує про придушення Лузієм Квіетом єврейського повстання (Dio Cass. 68, 32, 3), проте, як зазначалось, це повідомлення слід віднести до діяльності Квіета у Палестині.

Таким чином, на нашу думку, існуючі джерела вказують на різний характер повстань у Месопотамії і у Середземномор'ї. Євреї, ймовірно, також брали участь у Месопотамському повстанні, цілком можливо що вони стали превентивними жертвами римлян, які побоювались нового спалах руху, як це було у Середземномор'ї. Але говорити про специфічно єврейські повстання у Месопотамії на основі існуючої

¹ Dio Cass. 68, 30, 3: Τραϊανὸς δὲ φοβηθεὶς μὴ καὶ οἱ Πάρθοι τι νεοχημῶσωσι, βασιλέα αὐτοῖς ἴδιον δοῦναι ἠθέλησε, καὶ ἐς Κτησιφῶντα ἑλλῶν συνεκάλεσεν ἐς πεδίον τι μέγα πάντας μὲν τοὺς Ῥωμαίους πάντας δὲ τοὺς Πάρθους τοὺς ἐκεῖ τότε ὄντας, καὶ ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν ἀναβάς, καὶ μεγαληγορήσας ὑπὲρ ὧν καὶ κατεργάσατο, Παρθαμασπάτην τοῖς Πάρθοις βασιλέα ἀπέδειξε, τὸ διάδημα αὐτῷ ἐπιθείς.

джерельної бази немає жодних підстав, як і про прямий зв'язок з цими повстаннями з виступами євреїв у Єгипті, Кіренаїці та на Кіпрі. Показовим є те, що жоден автор, крім Євсевія, не згадує про специфічно юдейські виступи на території Месопотамії. Загальний контекст діяльності римлян на окупованих територіях та повідомлення більшості авторів і свідчення нумізматичних та епіграфічних джерел на сьогодні вказують на полетнічний характер месопотамських повстань, які були спричинені політикою Риму на новоприєднаних територіях. У цьому контексті, безумовно, перспективним напрямком є подальше вивчення політики Риму як стосовно єврейського населення Сходу імперії, так і стосовно новоприєднаних територій в часи військових кампаній Антонінів та Северів.

REFERENCES/ ЛІТЕРАТУРА

- Chaumont M.-L. 1976: *L'Arménie entre Rome et l'Iran I. De l'avènement d'Auguste à l'avènement de Dioclétien*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Principat. Politische Geschichte. Bd. II. 9.1*. Berlin & New York, 71–194.
- Cizek E. 1994: À propos de la guerre parthique de Trajan. *Latomus* 53.2, 376–385.
- Coskun A. (Ed.) 2012. *Amici Populi Romani. Prosopographie der auswärtigen Freunde Roms*. Waterloo.
- Edwell P. 2013: Trajan: Imperialism Victorious and Frustrated. In: Hoyos D. (Ed.) *A Companion to Roman Imperialism*. Leiden, 251–265.
- Gregoratti L. 2012: The importance of the Mint of Seleucia on the Tigris for Arsacid History: Artabanus and the Greek Parthian Cities. *Mesopotamia*. 47, 129–136.
- Kovelman A., Gershowitz U. 2012: The Talmud's Pharmacy: The Metaphors of "Taanit". *Review of Rabbinic Judaism*. 15.2, 139–164.
- Kovelman A., Gershowitz U. 2018: Triumphalism and Messianism. Jewish Political Thinking from Second Maccabees to Bavli Sukkah. *Judaica Petropolitana*. 9, 10–19.
- Lepper F. A. 1948: *Trajan's Parthian War and Arrian's Parthika*. Oxford.
- Livshits G. M. 1957: *Klasovaya bor'ba v Iudeje i vosstanija protiv Rima*. Minsk. (In Russian)
Лившиц Г. М. 1957: *Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима*. Минск.
- Longden R. P. 1931: Notes on the Parthian Campaigns of Trajan. *The Journal of Roman Studies*. 21, 1–35.
- Mallan C. 2017: The Parthica of Pseudo-Appian. *Historia*. 66. 3, 362–381.
- McDowell R. 1935: *Coins from Seleucia on the Tigris*. Ann Arbor.
- Neusner J. 1969: *A History of the Jews in Babylonia: The Parthian period*. Scholars Press.
- Petersen L. 1968: Lusius Quietus. Ein Reitgeneral Trajans aus Mauretania. *Altatum*. 14, 211–217.
- Pucci Ben Zeev M. 2005: *Diaspora Judaism in Turmoil, 116/117 CE: Ancient Sources and Modern Insights*. Leuven.
- Sommer M. 2005: *Roms orientalische Steppengrenze: Palmyra, Edessa, Dura-Europos, Hatra: eine Kulturgeschichte von Pompeius bis Diocletian / Michael Sommer*. Stuttgart.
- Wallace-Hadrill D. 1960: *Eusebius of Caesarea*. London.
- Wiesehöfer J. 1998: *Das Partherreich und seine Zeugnisse*. Stuttgart.
- Wirth G. 1963: Zur Tigrisfahrt des Kaisers Trajan. *Philologus*. 107, 288–300.
- Wolski J. 1976: Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Principat. Politische Geschichte. Bd. II. 9.1*. Berlin & New York, 195–214.

Резюме

Гуменный В. Л. *«Tumultus Iudaicus»? Парфянская кампания Траяна и восстания 116–117 гг. н. э. в Месопотамии*

Статья посвящена интерпретации восстаний 116–117 гг. н. э., которые начались на территории новоприсоединенной к Римской империи территории Месопотамии во время Парфянской кампании Марка Ульпия Траяна. Среди античных и византийских авторов не было единства, как насчет описания характера восстания, так в отношении характеристики его причин. Одна из возможных интерпретаций восстания предполагает существование связи между событиями в Месопотамии и еврейскими восстаниями против Рима, которые в 115–117 гг. н. э. вспыхнули в Египте, Киренаике и на Кипре. Автором предпринята попытка сопоставить тексты Евсевия и Диона Кассия. Первый, в своей «Хронике» упоминает о еврейском восстании в Месопотамии. В позже написанной «Церковной истории» Евсевий отходит от концепции восстания и вспоминает только о превентивной акции римских войск во главе с Лузием Квиетом против еврейского населения провинции. О репрессиях против иудеев говорят и «Хроника Зукнина» и Никифор Каллист в своей «Церковной истории». В свою очередь, Дион Кассий говоря о восстании, не упоминает его исключительно иудейский характер. По нашему мнению, Евсевий и другие источники могли зафиксировать деятельность римлян, которые опасались начала восстания евреев на территории Месопотамии. В свою очередь, восстания в Месопотамии, скорее всего, были полиэтническими по составу участников. Среди участников восстания были, скорее всего, и евреи, а сам характер восстаний был связан с римской политикой на территории Месопотамии. По мнению автора, существующие источники не позволяют говорить ни об особой роли евреев в этом восстании, ни о связях антиримских восстаний с восстаниями евреев в Средиземноморье в 115–117 гг. н. э., которые по своему характеру были двумя различными восстаниями.

Ключевые слова: Римская империя, Парфия, Месопотамия, еврейская диаспора, восстание.

Summary

V. Humennyi. *«Tumultus Iudaicus»? The Parthian Campaign of Trajan and the Mesopotamian Rebellion of 116–117 CE*

The article deals with the problem of interpreting the Mesopotamian rebellion in 116–117 CE, which enveloped the territories previously occupied by Romans during their campaign against the Parthian Kingdom. Graeco-Roman and Byzantine authors had different views describing the rebellion itself and its reasons and participants. That fact creates problems for scholars. One of the potential interpretations focuses on the hypothetical connection between the rebellion in Mesopotamia and Jewish rebellions in Egypt, Cyrenaica and Cyprus that collapsed in 115–117 CE. Author compared the texts of Eusebius and Dio Cassius. Eusebius in his «Chronicon» mentions a Jewish Rebellion in Mesopotamia. In «Historia ecclesiastica» he changed his mind and only mentioned the campaign of Lusius Quietus against Jews. Dio Cassius mentions the rebellions in Mesopotamia but there is no sign that those were Jewish rebellions. Author states that the late Eusebius and other authors probably recorded Roman preventive activity with the purpose not to allow the Jewish rebellions to spread in Mesopotamia. The Mesopotamian rebellions itself possibly had a polyethnic character and weren't connected with the idea of Jewish rebellions in the Eastern Mediterranean and Egypt in that period.

Key words: Roman Empire, Parthia, Mesopotamia, Jewish Diaspora, rebellion.

УДК(UDC) 325:341.362.1-043.2](091)
DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-03

The Sea Dogs as the builders of the international colonialist network

Andrii Pastushenko, Iryna Otenko

The given article analyses the impact of the Elizabethan seafarers on the development of the early international communication networks connecting separately shaped world zones of the so-called agrarian civilizations. The research is concentrated on the complex role of piratical and privateering activities in the process of linking those zones together, or on the question how such ventures stimulated new colonization, new exchanges and new discoveries. At the same time it has been argued why the late sixteenth century piracy and privateering were features of not only distinctive group of seafarers but of the whole group of English seamen. Among those piratical adventurers selected for the current examination are as follows: John Hawkins, Martin Frobisher, John Oxenham, Francis Drake, Humphrey Gilbert, Walter Raleigh, Thomas Cavendish and Richard Grenville. Each of them is well known for his achievements. John Hawkins made first attempts of the English slave trade across the Atlantic Ocean, Martin Frobisher established the earliest contacts of the Europeans and the Esquimaux, John Oxenham became the first Englishman who reached the Pacific Ocean, Francis Drake and John Cavendish conducted the circumnavigations with the huge profits for their shareholders, Humphrey Gilbert founded the first English settlement at Newfoundland, while Walter Raleigh and Richard Grenville actively participated in the earliest colonization of Virginia territory. However its destructive role, seaborne robbery in some cases provided motivation, remuneration and seamen's preparation for these early modern discoveries and explorations eventually aimed at linking different world zones together into one international colonialist network.

Key words: England, world zones, agrarian civilizations, the Elizabethans, seamen, the late Middle Ages, piracy, privateering, international relations.

Про авторів: **Пастушенко Андрій Олександрович** — кандидат історичних наук; доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця; пр-т Лева Ландау, 20, кв. 62, м. Харків, 61128, Україна.

E-mail: Andrii.Pastushenko@hneu.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4733-270X>.

Отенко Ірина Павлівна — доктор економічних наук, професор; професор, завідувачка кафедрою міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця; пр-т Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

E-mail: otenkoip@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7849-2381>.

Об авторах: **Пастушенко Андрей Александрович** — кандидат исторических наук; доцент кафедры международного бизнеса и экономического анализа Харьковского национального экономического университета им. Семена Кузнеця, пр-т Льва Ландау, 20, кв. 62, г. Харьков, 61128, Украина.

E-mail: Andrii.Pastushenko@hneu.net; ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4733-270X>.

Отенко Ирина Павловна — доктор экономических наук; профессор; заведующая кафедрой международного бизнеса и экономического анализа Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця; Харьков, пр-т Науки, 9-А, г. Харьков, 61166, Украина.

E-mail: otenkoip@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7849-2381>.

About the authors: **Andrii O. Pastushenko** — Candidate of Historical Sciences (PhD); Associate Professor of the international business and economic analysis department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; prospect Leva Landau, 20, kv. 62, Kharkiv, 61128, Ukraine.

E-mail: Andrii.Pastushenko@hneu.net; ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4733-270X>.

Iryna P. Otenko — Doctor of Economic Sciences; Professor, chief of the international business and economic analysis department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; prospect Nauky, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine.

E-mail: otenkoip@gmail.com; ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-7849-2381>.

© A. O. Pastushenko, I. P. Otenko, 2018

Recent studies of the world history focus on the appearance of civilized hubs and cross-cultural networks between them distinguishing several world zones with hubs of agrarian civilizations which formed separately from each other but, in the course of time, began to merge into the one global interconnected world due to the network of communications increased. Investigating this process some authors appreciate trade, travels and conquests as the main activities creating such intercivilizational network links, while totally omitting piracy in spite of the essential contribution it made to the processes considered (Christian 2011, 335–363; Brown 2007, 188–209; McNeill 2003, 178–212) or superficially touching piracy as a negative or positive byproduct of colonialism (Marr 2012, 268; Weisner-Hanks 2015, 221). Of course piracy played a destructive role in the history of international network, but, as it is well known, historical reality is far more complicated than just black and white. Hence, the final goal of the current study is to fill the gap in the studies of the world history by examining the role of the Elizabethan piracy in the formation of stable networks between Afro-Eurasian and other world zones.

In terms of definitions, *the Elizabethan piracy* is considered the English sea robbery that occurred during the reign of Elizabeth I Tudor (1558–1603), while the term *sea dogs* reflects the famous Elizabethan seafaring figures. However one should specify that in relation to the sixteenth century the word *piracy* is, to some extent, a conventional term due to some sea law ambiguity.

The period, which has been chosen for the current study, is the reign of Elizabeth I, since it played a crucial role in the emergence of the British colonial empire which eventually connected all world zones into the one network.

To some extent, the problem raised here has its novelty, although the aspects of the role of piracy in the development of the British colonial empire, synthesized in the given article, have already been illuminated by many scholars including such as K. R. Andrews, J. Appleby, D. B. Quinn, P. Gerhard, O. B. Diomin, V. K. Gubarev, I. P. Magidovich, etc (Andrews 1986; Appleby 2009; Quinn 1975; Gerhard 2004; Diomin 2001; Gubarev 2013; Magidovich 1983).

In the late 1400s, Spain and Portugal with the help of the Roman Pope made a division of all oceans and lands both discovered and those which would be discovered. The Treaty of Tordesillas (1494) and the Treaty of Saragossa (1529) secured this division. The demarcation crossed the globe 370 leagues (1770 km) westward of the Cabo-Verde islands, — all the territories west of it were allocated to Spain and all the territories east of it were granted to Portugal. The Iberian countries prohibited other countries to enter their overseas territories without a special permission from them (Rodger 2014, 8). Of course, other European states could not but go against these politics of Spain and Portugal. Although Illegal for the Spaniards and the Portuguese, piracy appeared to be the only way for those non-Iberians.

Moreover, the traditional medieval custom seemed to allow seamen to travel and make pillage in open sea. The latter had never been treated as a zone under jurisdiction of any Christian prince and now was rather the territory of marcher law (law of military) for seafarers. Hence the Spain's and Portugal's treaties were arranged as, to some degree, juridical innovations. At the same time, tradition and rationality provided many people with good excuse for taking loot at sea to satisfy their greediness. Acting as marauders the Elizabethans behaved in the ordinary way of medieval warlike merchants. To provide themselves with good legal excuse they could take special *letters of reprisal* (or *letter of marque*) from their Admiralty court, or be granted by the Queen in some exceptional cases, to make up their losses by seizure from any subject of a foreign ruler, if his or her subject had been found guilty of causing these losses. In many studies such legally backed piratical activity is called *privateering*, though the term *privateer* itself was first coined in

the middle of the seventeenth century in order to designate the private seafarers acting as mercenaries in the war between states. In other words, the concept of privateering is based rather on public law than on private one which makes it more conventional if applied to the sixteenth century realities (Rodger 2014, 6).

Besides legal tradition, the piratical activities of the English were encouraged by uneasy religious confrontations of the long Reformation in Europe and terrible economic crisis in England particularly. There was some necessity for merchants to maximize their profits by capturing weaker vessels in the course of voyage. In N. A. M. Rodger's words, "robbery under arms was a normal aspect of seaborne trade" (Rodger 2014, 6). To some degree, sea robbery was undoubtedly that tool which diminished financial risks of merchant ventures.

What is clear is that one should not say that the sixteenth century piracy was committed by some distinct group of pirates. The calculations given below provide relevant basis for this statement. During the Anglo-French war (1543–1546) nearly 30 to 60 privateering ships acted at sea annually (Appleby 2009, 44), and during the Anglo-Spanish war (1585–1604) the respective ships came to the number of 100 to 200 (Appleby 2009, 214; Andrews 1985, 15). If one takes 50 tons, the minimal burden of privateer vessel (usually there were ships of 50 to 100 and more tons, like, for example, 350 tons Merchant Royal; in 1590, one of four ships was over 100 tons (Andrews 1959, 16–18). As a rule, privateer ships were staffed with two men per ton in order to manage captured prize. Hence, minimal number of people aboard must be 100 per vessel, and, if one takes given average number of 100 to 200 ships per year, the total minimal average number aboard must be 10 000 to 20 000 seamen for the period between 1585 and 1604. In relation to the general number of seamen in England it appears to be especially interesting. As C. Senior calculates, in 1582, England had nearly 16 000 seamen (or 16 255 in 1583, according to N. A. M. Rodger (Rodger 1997, 314), and by 1601 the number increased up to 50 000 (Senior 1976, 9). Thus, the number of those seamen involved in piracy and privateering was significant enough. In other words, concerning piracy, famous Elizabethan seafarers were apparently far enough from being exceptional. No wonder that contemporaries called England the state of pirates (Childs 2014, 9).

In 1562, 1564 and 1568, the English seafarer John Hawkins performed three voyages to the Americas. He sold African slaves to Spanish and Portuguese colonists. Sometimes the colonists bought willingly, sometimes they were forced to buy. As the Portuguese claimed, in 1562 Hawkins seized nearly 1000 negroes and one ship (Loades 2000, 88). Although John Hawkins himself denied any accusations of being involved in piracy, many modern scholars, including P. E. H. Hair, N. A. M. Rodger, O. B. Diomin, K. R. Andrews, J. C. Appleby, D. Childs and even patriotically biased N. Williams (who seems to be inclined to agree) agree that Hawkins and his men committed piracy in his 1560s expeditions (Hair 1970, 209; Williams 1975, 36; Rodger 1997, 201; Diomin 2001, 171; Andrews 1986, 110–111; Appleby 2009, 105; Childs 2014, 19–20). However D. Loades casts some doubt on Hawkins' piracy in 1562 by saying that "the Portuguese dealers, even if they had traded willingly and been properly paid, would have had to plead coercion in order to escape the wrath of their own government", which, as it is known, prohibited any business contacts with unsanctioned foreigners beyond the 1494 and 1529 demarcations (Loades 2000, 88).

In 1568, when the Portuguese rejected to trade in Guinea, John Hawkins and his men captured their ships and set Cacheo town on fire, and fought a battle with an army of Portuguese and Africans. This episode is evidenced in one testimony of an English account ("a skirmish occurred on shore with the Portuguese and negroes because they did not want to trade") and in many Portuguese complaints (Hair 1970, 209–210).

In 1568, Hawkins's third expedition suffered failure at San Juan de Ulua, not far from the town of Vera Cruz in the Mexican Gulf (Diomin 2001, 170–173). Although after this

miserable incident the English did not do their slave trade for a long time, Hawkins's expeditions somehow enriched their knowledge of the cross-Atlantic navigation.

Martin Frobisher became the next seafarer from Hawkins's generation who virtually established new international communications. He began his sea career as a typical pirate. From the 1550s to 1560s he together with his brother John raided the French and Spanish shipping at the European coast of the Atlantic. In October 1566, he was arrested in England under suspicion of capturing merchants from Antwerp (Andrews 1985, 100–101). Then, he abandoned his piratical ventures for a while and turned to make discovery voyages searching north-west straits from the Atlantic to the Pacific. In 1576, Martin Frobisher and his men became the first in history Europeans that encountered the Esquimaux. The meeting occurred on the coast of Baffin Land, the largest island of modern Canada. Frobisher managed to establish the first exchanges with these people (Magidovich 1983, 321). The Europeans gave bells, mirrors and trifles in exchange for skins of bears and seals (Williams 1975, 68).

It seems that piracy was a good school of navigation for Frobisher. To quote D. Childs, "By 1574 his unsuccessful independent piratical career was over: in future Frobisher was to serve the state, which valued the skills which they thought he must have acquired through his illegal activities" (Childs 2014, 17). D. Childs' statement about piracy as a school, to some extent, echoes W. H. Woodward's idea which he first expressed in the late nineteenth century (Woodward 1926, 29–30).

The first English who reached the Pacific Ocean were pirates led by John Oxenham. They deserved the glory of the first in history foreign enemies of the Spanish Crown in the Pacific Ocean (Gerhard 2001, 55). In 1577, these pirates crossed the Panama Isthmus, seized two Spanish barks with a cargo of 60lbs (27 kg) weight of gold and 100 000 pesos of silver and robbed a settlement of pearl-hunters but, then, they were captured by the Spanish. Finally, John Oxenham was executed in the city of Lima in Peru in 1580 (Gerhard 2001, 56–58; Childs 2014, 71).

John Oxenham was an associate of Francis Drake, the most famous of the Elizabethan sea dogs. From 1577 to 1580, Drake undertook circumnavigating expedition, during which he explored the coast of Chili and Peru (Magidovich 1983, 217–318) and established contacts with the Amerindians in North America, where he christened newly discovered territory as New Albion (Drakes Bay in modern California) before crowds of the indigenous (Magidovich 1983, 319). One of the main results of Drake's voyage was the discovery "for the English and Dutch ships sea routes known before only to the Spaniards and the Portuguese" (Magidovich 1983, 320).

As K. R. Andrews properly argues, Drake's main aim was exclusively piratical, not explorative (Andrews 1968, 741). The outcome of Francis Drake's voyage (the Queen gained 160 000 J, 4 700 % more than her share), in J. M. Keynes' opinion, became the "origins of British foreign investments", since Elizabeth I began to finance the Levant Company, and, then, the money received from the latter was invested in the East India Company which, in its turn, would be serving as a prime mover of the British colonial expansion from 1600 to 1800 (Williams 1975, 261). In general, Francis Drake's expedition brought 500 000 J to its investors (3 600 J invested), when the annual total income of the English treasure was only 300 000 J (Gubarev 2013, 182).

Another Elizabethan, Humphrey Gilbert, first performed as a pirate in 1578, when his fleet of seven ships plundered the French and Spanish shipping in the eastern Atlantic waters (Andrews 1985, 8; Andrews 1964, 190). A year earlier he wrote two proposals titled "Discourse how her Majesty may annoy the King of Spain" where he advocated capturing Spanish and Portuguese shipping (Andrews 1964, 190). In August of 1583, Humphrey Gilbert founded the first settlement on the isle of Newfoundland. Later on, a new city of Saint

Johns (the modern capital of the isle) emerged there (Magidovich 1983, 334). During that voyage one of Gilbert's ships attacked a French fishing vessel (Andrews 1985, 8).

Another one who contributed to the breaking of the international barriers became Walter Raleigh, a favourite of Elizabeth I. In 1578 he commanded one of Gilbert's seven ships (Andrews 1964, 190). As K. R. Andrews says about him, "Edmund Spenser in the *Faery of Queen...* described him as the "shepherd of the ocean"... But at least in the role of privateering promoter, organizer of ventures of single ships, squadrons or huge fleets, and as a privateering captain, admiral and conquistador of the sea Raleigh easily qualified as a wolf in sheep's clothing" (Andrews 1985, 9).

In 1585, an expedition (five ships including the queen's 160 tons *Tiger* and two pinnaces with 600 men in all) furnished by Walter Raleigh and commanded by Richard Grenville, one of subscribers, established the first English colony on the isle of Roanoke, near the southern entrance of the Albemarle gulf in North America (Magidovich 1983, 335). Coincidentally one of those 1585 expedition members was Thomas Cavendish (or Candish), a pirate who later undertook the third in history circumnavigation. In 1585, he commanded a small bark *Elizabeth* (50 tons burden) which he had furnished himself (Quinn 1975, 8).

The newly discovered in 1585 province was named Virginia in honour of Queen Elizabeth I. Having left colonists in Virginia, on his return way to England, Richard Grenville succeeded in taking "a rich Spanish prize, which probably at least paid for the whole expedition" (Andrews 1985, 10; Andrews 1986, 206–207). Probably, this way he tried to minimize the financial losses of the colonization project.

Walter Raleigh and his associates considered the settlement on the Roanoke Island a future base from which the English pirates would attack the Spanish shipping and ports in the Caribbean region and the Spanish fleets which were going from Havana to Seville (Andrews 1985, 10). By the way, Raleigh's and Gilbert's colonizing projects were not the earliest. In 1574, Grenville and Oxenham already planned a settlement on the River Plate in South America and only unwillingness of Elizabeth I, who feared to deteriorate relations with Spain, prevented them from doing it then (Andrews 1986, 139–140; Andrews 1964, 189). However, two years earlier Drake and his men constructed a piratical fort at Port Pheasant in Central America (Appleby 2009, 128–129).

The attempt to colonize Virginia in 1585 failed due to supply shortages in the colony. Next year, in spring, Francis Drake's expedition picked up the last colonists back to England. In 1587, Walter Raleigh made another attempt of colonization, but this one also failed because of the supply problems (Magidovich 1983, 335–336). Although the first colonizing expeditions to North America were lost, it is worthy of saying that the reconnaissance for the next European colonists in this region had been made.

No doubt, "privateering... was already proving an unfortunate distraction from the colonial enterprise", since it promised immediate large profits, "whereas colonization seemed to be simply a bottomless bag into which money poured and disappeared" (Andrews 1985, 11), but one must also agree that privateering and piracy established the first northern Europeans' beachheads, such as, for example, Drake's fort at Port Pheasant.

From 1586 to 1588, above mentioned Thomas Cavendish undertook his own circumnavigation during which his small fleet of three vessels (*Desire* (120–140 tons), *Content* (60 tons), small bark *Gorge* taken from the Spaniards earlier) boarded huge Manila galleon *Santa Ana* (600 tons) nearby Californian cape of San Lukas (Quinn 1975, 12). In the galleon's hull, besides great luxury, Thomas Cavendish's men captured two Japanese men (Christopher and Cosmus), three Philippine boys and a Portuguese, Nicolas Rodrigo. The information received from them about China, Japan and the Philippine islands became later useful for developing trade contacts in those regions. Also Thomas Cavendish found a big map of China which he, then, brought to England (Quinn 1975, 14).

Without doubts, piratical circumnavigations of Francis Drake and Thomas Cavendish essentially expanded knowledge of non-Iberian peoples, mainly the English, about geography and trade communications in the Far East (Quinn 1975, 15).

Neville Williams claims that, apart from influence on shipbuilding, preparation of improved maps and discovery of sea routs, sea dogs contributed to the scientific knowledge about tides and winds, practical application of astronomy, the problem of magnetism, variations of compass and the development of nautical instruments (Williams 1975, 264). Obviously, the deeper the knowledge of seagoing became the denser and more sophisticated the network of global communications was.

All in all, oversea expeditions of the Elizabethan piracy played an important role in the unification of separate world zones of the agrarian civilizations into one network. In this process piracy might provide necessary incentives and training for seamen and profits for shareholders and organizers. In the sixteenth century, piracy, though being destructive for trade and transportations in general, in some cases broke artificial barriers created by Spain and Portugal on the way to the New World, maximized profits, served as a school of seamanship enriching scientific knowledge on geography and navigation and stimulated connections with such non-European peoples as the Amerindians and Esquimaux.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

- Andrews K. R. 1959: *English Privateering Voyages to the West Indies 1588–1595*. Cambridge.
- Andrews K. R. 1964: *Elizabethan Privateering. English Privateering during the Spanish War 1585–1603*. London, New York.
- Andrews K. R. 1968: The Aims of Drake's Expedition of 1577–1580. In: *The American Historical Review* 73, № 3, 724–741.
- Andrews K. R. 1985: Elizabethan privateering. The Harte lecture 1985. In: *Raleigh in Exeter 1985: privateering and colonisation in the reign of Elizabeth I*. Ed. by Joyce Youings. Exeter, 1–20.
- Andrews K. R. 1986: *Trade, Plunder and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of the British Empire, 1480–1630*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Appleby J. C. 2009: *Under the bloody flag: pirates of the Tudor Age*. Stroud.
- Brown C. S. 2007: *Big history: from the Big Bang to the present*. New York, London.
- Childs D. 2014: *Pirate Nation: Elizabeth I and her Royal Sea Rovers*. Barnsley.
- Christian D. 2011: *Maps of time: an introduction to Big History*. Berkeley, Los Angeles, London.
- Diomin O. B. 2001: *Bilia vyotokiv anhliiskoho atlantyzmu. Zovnishnia polityka Anhlii kintsia 50 — kintsia 80-kh rokiv XVI st.: monohrafiya*. Odesa.
- Дьомін О. Б. 2001: *Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 — кінця 80-х років XVI ст.: монографія*. Одеса.
- Fury Ch. A. 2002: *Tides in the Affairs of Men: The Social History of Elizabethan Seamen, 1580–1603*. Westport, Connecticut.
- Gerhard P. 2004: *Pirty Novoy Ispanii. 1575–1742*. Per. s angl. B. Kekelishvili. Moscow.
- Герхард П. 2004: *Пираты Новой Испании. 1575–1742*. Пер. с англ. Б. Кекелишвили. Москва.
- Gubarev V. K. 2013: *Frensis Dreik*. Moscow.
- Губарев В. К. 2013: *Фрэнсис Дрейк*. Москва.
- Hair P. E. H. 1970: Protestants as Pirates, Slaves, and Proto-missionaries: Sierra Leone 1568 and 1582. In: *Journal of Ecclesiastical History* (3) XXI, 203–224.
- Loades D. 2000: *England's Maritime Empire: Seapower, Commerce and Policy 1490–1690*. Harlow.
- Magidovich I. P., Magidovich V. I. 1983: *Ocherki po istorii geograficheskikh otkrytii. V 5-ti tomakh. T. 2. Velikie geograficheskie otkrytia (konets XV — seredina XVII st.)*. Moscow.

- Магидович И. П., Магидович В. И. 1983: *Очерки по истории географических открытий. В 5-ти т. Т. 2. Великие географические открытия (конец XV — середина XVII ст.)*. Москва.
- Marr A. 2012: *A history of the world*. London.
- McNeill J. R., McNeill W. H. 2003: *The Human Web: a bird's-eye view of world history*. New York, London.
- Quinn D. B. 1975: *The last voyage of Thomas Cavendish, 1591–1592*. Chicago, London.
- Rodger N. A. M. 1997: *The Safeguard of the Sea: A Naval History of Britain. Vol 1. 660–1649*. London.
- Rodger N. A. M. 2014: The Law and Language of Private Naval Warfare. In: *The Mariner's Mirror* 100:1, 5–16.
- Senior C. M. 1976: *A Nation of Pirates: English Piracy in its Heyday*. Newton Abbot.
- Weisner-Hanks M. E. 2015: *A concise history of the world*. Cambridge.
- Williams N. 1975: *The seadogs: privateers, plunder and piracy in the Elizabethan Age*. London.
- Woodward W. H. 1926: *A Short History of the Expansion of the British Empire, 1500–1923*. Cambridge.

Резюме

Пастушенко А. О. Отенко І. П. «Морські пси» як організатори міжнародної колоніальної мережі

Найважливіша стаття аналізує вплив мореплавців періоду правління в Англії Єлизавети I Тюдор на розвиток ранньомодерної міжнародної мережі світових зон аграрних цивілізацій. Дослідження сконцентроване на комплексній ролі піратства та каперства у процесі з'єднання цих зон разом та на тому, як такі авантюри стимулювали нову колонізацію, нові обміни та нові відкриття. Разом із цим показується, чому у другій половині XVI ст. піратством і каперством займалася більшість англійських моряків. Серед таких піратських авантюристів (морських псів), які зробили свій внесок у розвиток системи міжнародних комунікацій можна виділити Джона Хокінза, Мартіна Фробішера, Джона Оксенхама, Френсіса Дрейка, Гемфрі Гілберта, Волтера Релі, Томаса Кавендіша та Річарда Гренвіла. Кожен з них набув слави серед співвітчизників за свої авантюри. Джон Хокінз став тим, хто почав англійську работоргівлю через Атлантику; Мартін Фробішер започаткував контакти європейців із ескімосами; Джон Оксенхам став першим англійцем, який досяг Тихого океану; Френсіс Дрейк та Джон Кавендіш керували навколосвітніми експедиціями; Гемфрі Гілберт заснував перше англійське поселення на Ньюфаундленді; Волтер Релі та Річард Гренвіл були активними учасниками перших спроб колонізації Вірджинії у Америці. Як випливає з результатів дослідження, попри свою деструктивну роль, морське піратство у деяких випадках стало чинником, який відігравав певну роль у мотивуванні та підготовці моряків, а також у зменшенні фінансових ризиків пов'язаних із тими проектами, які, зрештою, стали основою для подальшого розвитку колоніальної мережі міжнародних відносин.

Ключові слова: Англія, світові зони, аграрні цивілізації, Єлизавета I Тюдор, моряки, пізнє Середньовіччя, піратство, каперство, міжнародні відносини.

Резюме

Пастушенко А. А. Отенко І. П. «Морские псы» как организаторы международной колонизальной сети

В данной статье рассматривается влияние мореплавателей периода правления в Англии Елизаветы I Тюдор на развитие ранне-модерной международной сети аграрных цивилизаций. Исследование сосредоточено на комплексной роли пиратства

и каперства в процессе соединения этих зон и на том, как такие авантюры стимулировали новую колонизацию, новые обмены и новые открытия. Вместе с этим показывается, почему во второй половине XVI в. пиратством и каперством занималось большинство английских моряков. Среди пиратствующих авантюристов (т. н. морских псов), которые сделали свой вклад в развитие системы международных коммуникаций можно выделить Джона Хокинса, Мартина Фробишера, Джона Оксенхама, Френсиса Дрейка, Хемфри Гилберта, Уолтера Рели, Томаса Кавендиша и Ричарда Гренвилла. Каждый из них прославился среди своих соотечественников благодаря своим авантюрам. Джон Хокинс стал тем, кто предпринял первые попытки английской трансатлантической работоторговли; Мартин Фробишер установил первые контакты европейцев с эскимосами; Джон Оксенхам стал первым англичанином, который достиг Тихого океана; Френсис Дрейк и Джон Кавендиш руководили кругосветными плаваниями; Хэмфри Гилберт основал первую английскую колонию на Ньюфаундленде; Уолтер Рели и Ричард Гренвилл были активными участниками первых попыток колонизации Виргинии в Америке. Как следует из результатов исследования, вопреки своей деструктивной роли, морское пиратство в некоторых случаях становилось фактором, играющим определенную роль в мотивировании и подготовке моряков, а также в снижении финансовых рисков связанных с теми проектами, которые, в итоге, стали основой для дальнейшего развития колониальной сети международных отношений.

Ключевые слова: Англия, мировые зоны, аграрные цивилизации, Елизавета I Тюдор, моряки, позднее Средневековье, пиратство, каперство, международные отношения.

☒ АРХЕОЛОГИЯ ☒ АРХЕОЛОГИЯ ☒ ARCHAEOLOGY ☒

УДК(UDC) 903.05 1(477.6)»637.7»
DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-04

Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донського регіону: загальна тенденція розвитку

Юрій Бровендер

Стаття присвячена проблемі металовиробничої діяльності зрубної спільноти доби пізньої бронзи (XIX—XIII ст. до н. е.). Аналіз накопиченої у Дніпро-Донському регіоні джерельної бази носіїв покровсько-мосоловської (XIX—XV ст. до н. е.) та бережнівсько-маївської (XVII—XIII ст. до н. е.) культурних традицій дозволив автору простежити загальну тенденцію розвитку металовиробництва зрубної спільноти Дніпро-Донського межиріччя у пізньобронзову добу.

Отримані спостереження дають підстави припускати існування на всій території Дніпро-Донського регіону за доби пізньої бронзи рівномірного розповсюдження металопродукції. Досягти це можливо було завдяки розробці місцевих руд, а також наявності організованої системи розподілу цієї продукції.

Основним постачальником сировини для виробництва металу в цьому регіоні був Донецький гірничо-металургійний центр (ДГМЦ).

Як високоорганізована, орієнтована на великомасштабне виробництво система спеціалізованих на видобутку та збагаченні мідної руди пам'яток, ДГМЦ виник на завершальному етапі палеометалевої доби — в епоху пізньої бронзи. Його виникнення є результатом поступового (еволюційного) розвитку металовиробництва попередніх культурних утворень доби раннього металу, які функціонували, перш за все, у Дніпро-Донському регіоні.

Обмежена в обсягах та короткочасна розробка мідної руди, яка в межах кустарного промислу цілком могла здійснюватись в епоху енеоліту — середньої бронзи (включаючи бабинський час), у процесі історичного розвитку лише у пізньобронзову добу завершилась оформленням

Про автора: **Бровендер Юрій Михайлович** — доктор історичних наук; доцент; професор кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, просп. Центральний 59-а, м. Северодонецьк, 93400, Україна.

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

Об авторе: **Бровендер Юрий Михайлович** — доктор исторических наук, доцент; профессор кафедры истории и археологии Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля, просп. Центральный 59-а, г. Северодонецк, 93400, Украина.

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

About the author: **Yurii M. Brovender** — Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor; Professor of the Department of History and Archaeology Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; Central Av. 59-a, Severodonetsk, 93400, Ukraine.

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

© Ю. М. Бровендер, 2018

якісно нової організаційної виробничої структури — гірничо-металургійним центром. У підсумку, ДГМЦ виявився здатним забезпечувати міднорудним концентратом не лише окремих майстрів чи навіть спеціалізовані поселення, що функціонували в адекватній йому системі бережнівсько-маївської зрубної культури, але й майстрів, а також поселення, де металовиробництво відбувалося і в іншому культурному середовищі.

Активний розвиток інтеграційних процесів, що спостерігався за доби пізньої бронзи, сприяв, серед іншого, й насиченню досліджуваного регіону металом з інших сировинних джерел.

Ключові слова: Дніпро-Донський регіон, доба пізньої бронзи, зрубна культурна спільнота, поселення, поховання.

Актуальність поставленої проблеми пов'язана з тим, що Дніпро-Донський регіон, який є одним із ключових в культурно-історичному відношенні регіонів Східної Європи в російській археології бронзового віку розглядається як далека західна периферія зрубного світу, тобто, свого роду як «сіра зона» у добу пізньої бронзи. Сировиною для металургійного виробництва зрубної спільноти з точки зору таких шановних російських дослідників як Є. М. Черних (Chernykh 2007; 2009), В. С. Бочкарьов (Bockharev 2006) та деяких інших науковців слугували мідні руди Каргалінського гірничо-металургійного центру Південного Уралу, які в своїй основі перероблялись далеко за межами сучасної України та у вигляді готових виробів потрапляли у Дніпро-Донський регіон. Хоча російські колеги визнають експлуатацію мідних руд Донбасу в добу пізньої бронзи, але оцінюють її як незначну. Щодо ранніх періодів палеометалевої доби, то вони фактично, заперечують можливість використання мідних руд, прояви та родовища яких є на теренах України.

Проведене дослідження дозволяє переглянути таке бачення, та намітити перспективи щодо подальшого дослідницького пошуку у вивченні металовиробництва культурних утворень доби раннього металу на теренах Правобережної України, у т. ч. і пошуку свідств розробки місцевих мідних руд у цей час.

Отже, одне з провідних місць серед металоносних культур Східної Європи за доби пізньої бронзи займала зрубна культурна спільнота (ЗКС) (XIX—XIII ст. до н. е.).

Для визначення основних тенденцій розвитку металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби раннього металу є необхідність розгляду металовиробничої діяльності в комплексі пам'яток покровсько-мосоловської (XIX—XV ст. до н. е.) та бережнівсько-маївської (XVII—XIII ст. до н. е.) зрубних культур доби пізньої бронзи.

Усього в Дніпро-Донському регіоні виявлено понад тисячу побутових пам'яток зрубної спільноти. З них лише в Середньому Подонців'ї автором враховано 780 поселень (Brovender 2000). Така велика кількість поселень у регіоні, який досліджується, як і в інших регіонах Східної Європи [Brovender 2012, 10; Otroshchenko 2001, 11] істотно відрізняє добу пізньої бронзи від попередніх її епох.

За підрахунками автора в Дніпро-Донському регіоні розкопками досліджено 95 поселень зрубної спільноти, з яких більш ніж половина — у Середньому Подонців'ї. Основна кількість пам'яток є багатшаровими, має декілька культурних нашарувань, у т. ч. і зрубної культурної спільноти (покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської зрубних культур).

Загальна площа поселень зрубної культурної спільноти Дніпро-Донського регіону, яка досліджена розкопками, перевищує 61 тис. кв. м. Це робить їх найбільш дослідженими серед поселень інших культур палеометалевої доби у регіоні.

Свідства металовиробництва виявлені на 55/57,9 % досліджених розкопками поселень. Настільки високий показник побутових пам'яток, які дали свідчення

металовиробничої діяльності невідомий у жодній культурі доби раннього металу досліджуваного регіону.

У Дніпро-Донському регіоні металеві вироби знайдені на 27/28,4 % поселень зрубної спільноти та нараховують всього 72 вироби. Серед них: втульчата сокира (2/2,8 %), наконечник списа (2/2,8 %), наконечник дротика (1/1,4 %), наконечник стріли (1/1,4 %), серп (3/4,2 %), тесло-долото (2/2,8 %), ніж (10/13,3 %), риболовний гачок (1/1,4 %), шило (25/34,7 %), голка (3/4,2 %), браслет (1/1,4 %), оковка (4/5,5 %), дріт для прошивки посуду (2/2,8 %), зливки міді (15/20,8 %) (Brovender 2016, 373). Усі вони, більшою мірою, знайдені на поселеннях Середнього Подонців'я, що, певною мірою, обумовлено нерівномірним дослідженням поселень зрубної спільноти Дніпро-Донського регіону.

Серед свідок місцевого металовиробництва зрубної культурної традиції значне місце займає металовиробничий інструментарій. Точному обліку він не піддається, оскільки відсутні відповідні свідчення з ряду поселень досліджуваної спільноти Дніпро-Донського регіону, у т. ч. і по побутовим й виробничим пам'яткам Донецького гірничо-металургійного центру (ДГМЦ) (Вискривка, Клинове-1, Пилипчатине 1, 2). У цьому зв'язку ми обмежимося лише номенклатурним переліком знарядь, які використовувалися в процесі металовиробництва.

Увесь відомий на зрубних пам'ятках інструментарій можна розподілити на чотири групи, в залежності від технологічних операцій (циклів), в яких він використовувався: гірничо-видобувний, гірничо-збагачувальний, металургійний та металообробний.

Знаряддя гірничо-видобувного циклу представлені виключно кам'яними виробами. Сировиною для їх виготовлення слугував пісковик із значним вмістом кварцу. Цю функціональну групу утворюють три номенклатурні одиниці: мотика, кайло, молот. У регіоні, який досліджується, вони відомі лише на пам'ятках Донецького гірничо-металургійного центру (Вискривка, Клинове-1, Пилипчатине-1, 2 (Tatarinov 2003); пам'ятки Картамиського археологічного мікрорайону (техногенна ділянка копальні Червоне озеро-І, поселення Червоне озеро-1, 3) (Kileynikov 1997; 2005; Brovender, Zagorodnyaya 2010; Brovender, Otroshchenko, та Pryahin 2010, Zagorodnyaya 2014). Кістяні зубила та клинни, які масово представлені в матеріалах поселення покровсько-мосоловської зрубної культури (ПМЗК) Горний (Antipina 2004; Chernykh 2004, 259) і, які, відповідно, свідчать про їх широке використання під час проходження Каргалінських підземних гірничих виробок, на пам'ятках ДГМЦ бережнівсько-маївської зрубної культури (БМЗК) не відомі.

Знаряддя гірничо-збагачувального циклу виготовлені із каміння (рудодробильні/рудотерні плити, товкачі-розтирачі) (Tatarinov 2003; Brovender, Zagorodnyaya 2010; Brovender, Otroshchenko, та Pryahin 2010, Zagorodnyaya 2014) та кістки (знаряддя для сепарації та згрібання руди). Увесь комплекс знарядь цієї функціональної групи масово представлений на пам'ятках ДГМЦ (Pankovskij 2005; Brovender, Zagorodnyaya 2010; Brovender, Otroshchenko, та Pryahin 2010, Zagorodnyaya 2014), а кам'яні знаряддя цієї ж групи, крім того на пам'ятках, розташованих за його межами (Варенівка ІІІ (Potarov 2002), Катеринівка-1 (Telizhenko, Probyjgolova 2009), Іллічівка (Sharovalov 1976), Лиманське озеро-1, 3 (Degermendzhi та inshi. 1978; Tatarinov 1988), Мерефа-4 (Pelyashenko, Vujnov 2009), Усове озеро (Berezanskaya 1990).

Металургійний цикл представлений знаряддями, а також відходами виробництва (шлаком, штейном). Серед знарядь виділяються плавильні чаші та совки. Свідчення металургійного циклу на побутових пам'ятках зрубної спільноти відомі на всіх пам'ятках ДГМЦ (Tatarinov 2003; Brovender, Otroshchenko, та Pryahin 2010). За межами ДГМЦ вони зафіксовані на 18/16,7 % поселеннях ЗКС. Звертає на себе увагу досить близька їх кількість на поселеннях ПМЗК (11/18,6 %) та БМЗК (7/14,3 %) (Brovender 2016,

375). Найбільш масово свідочтва металургійного циклу представлені на стратифікованому поселенні ПМЗК — БМЗК Усове озеро (Berezanskaya 1990).

Металообробний цикл на поселеннях ЗКС Дніпро-Донського регіону представлений численним і різноманітним інструментарієм. Серед знять, пов'язаних з металообробкою, виділяються наступні вироби: плавильні чаші, ливарні форми, молотки (молоточки), ковадла, абразиви

Металообробний інструментарій відомий як на побутових пам'ятках ДГМЦ, так і за його межами. Усього за межами ДГМЦ нами враховано 42/38,9 % поселень ЗКС, які дали свідочтва металообробки, у т.ч. 22/37,3 % поселень ПМЗК та 20/40,8 % поселень БМЗК (Brovender 2017, 375). Як бачимо і тут показники за кількістю поселень зі свідочтвами металообробного циклу між культурами зрубної спільноти досить близькі.

Особливої уваги заслуговують ливарні форми. Усього на поселеннях ЗКС Дніпро-Донського регіону нами враховано більше 180 ливарних форм, з яких біля ста знайдені на поселенні Усове озеро (Berezanskaya 1990). У ливарних формах відливались металеві вироби, які нараховують 11 найменувань. Загалом це складає 50 % від всієї номенклатури виробів ЗКС Дніпро-Донського регіону. Серед них: втульчата сокира, кельт, наконечник списа, ніж (кинджал, бритва), косар-серп, кирка-пешня, тесло-долото, голка, пруток, підвіска, намистина.

Картографування поселенських пам'яток ЗКС зі свідочтвами металовиробництва на території Дніпро-Донського регіону дозволяє спостерігати їх концентрацію в Середньому Подонців'ї, на території максимально наближеної до ДГМЦ. У силу цієї обставини, в ареалі Середнього Подонців'я, населенням зрубної спільноти було створено відповідну інфраструктуру, яка задовольняла потреби, перш за все, населення БМЗК, а також ПМЗК Дніпро-Донського регіону в сировині (мідній руді) та в металопродукції.

Свідочтва металовиробництва ЗКС Дніпро-Донського регіону, виявлені на поселеннях, доповнюються металевим інвентарем поховальних комплексів. Окрім того, відомі поховання зрубної спільноти, інвентар яких представлено металовиробничим інструментарієм. Але такі пам'ятки вкрай нечисленні і складають лише 9/0,3 % від загальної кількості врахованих у регіоні поховань. З культурною традицією БМЗК їх пов'язано 8/0,5 %, а ПМЗК — 1/0,4 % (Brovender 2016, 376). У похованнях БМЗК виявлено виключно кам'яний інструментарій, а ПМЗК — керамічний. Утім, знаходження у заповненні одного поховання ПМЗК (Хотомля II к. 1 п. 3) фрагмента керамічної ливарної форми (Berestnev 2001) (1/0,4 %), можливо є випадковим, хоча близьке кількісне співвідношення поховань ПМЗК та БМЗК з металовиробничим інструментарієм звертає на себе увагу.

Усього в регіоні, який досліджується автором, враховано 939 курганів та 23 ґрунтових могильника (962 поховальних комплекси), в яких виявлено поховання зрубної спільноти. Металовмісні поховання ЗКС виявлені у 96/10,2 % курганах та 2/8,7 % у ґрунтових могильниках. У цілому, 98/10,2 % поховальних комплексів ЗКС мали поховання з металевим інвентарем (Brovender 2017, 376). Інакше кажучи, майже в кожному десятому кургані Дніпро-Донського регіону, де малися поховання зрубної культурної спільноти, виявлено зрубне поховання з металом. Ті ж самі показники простежуються і в поховальних комплексах Дніпро-Донської бабинської культури (ДДБК). У зв'язку з цим, є підстави вважати, що оскільки основна кількість врахованих в регіоні поховальних комплексів ЗКС, який досліджується автором пов'язана з БМСК (Otroshchenko 2007, 43), «бабинська» поховальна парадигма, яка обмежувала наявність металевих інвентарю в похованнях, отримала розвиток і в поховальній обрядності спорідненій їй БМЗК.

Загальна кількість врахованих автором поховань ЗКС в Дніпро-Донському регіоні складає 3029 об'єктів. З них 121/4 % поховань мали металевий інвентар. Інакше кажучи, одне металовмісне зрубне поховання зустрічається на 25 поховань ЗКС. У порівнянні з ДДБК (40/6,7 %) середньостатистична кількість металовмісних поховань зрубної спільноти в Дніпро-Донському регіоні зменшилася на 37,4 %, незважаючи на активну розробку мідних руд Бахмутської улоговини Донбасу в цей час носіями БМЗК (Brovender 2016, 376–377). Тенденція в бік прагматизму в середовищі ЗКС, яка знайшла відображення в її поховальному обряді (Otroshchenko 2007) отримала ще більший, ніж у ДДБК, розвиток.

Картографування поховальних пам'яток ЗКС Дніпро-Донського регіону дозволяє спостерігати практично рівномірне освоєння всієї території регіону. Кількість металовмісних поховань зрубної спільноти у досліджуваному регіоні варіює від 1,9 % (АР Крим) до 8,1 % (Воронезька обл., РФ). Якщо ж орієнтуватися на більш представницьку щодо металозабезпеченості вибірку поховань, то розкид буде істотно меншим, від 2,9 % (Донецька обл.) до 6,2 % (Луганська обл.). Інакше кажучи, різниця показників між найбільшими та найменшими металозабезпеченими похованнями ЗКС у різних областях Дніпро-Донського межиріччя складає 3,3 %. Такої мінімальної різниці між кількістю металозабезпечених поховань у різних областях Дніпро-Донського регіону ми не спостерігали в жодному періоді (археологічній культурі) доби енеоліту — бронзи (Brovender 2017, 2–23). Окрім того, достатньо близьке співвідношення простежується за кількістю металевих виробів, свідoctв металовиробництва в похованнях ЗКС, а також за кількістю поховань ЗКС із свідoctвами металовиробництва в різних областях досліджуваного регіону.

Отримані спостереження дають підстави припускати існування на всій території Дніпро-Донського регіону у добу пізньої бронзи організованої системи розподілу металопродукції. За такої умови, сировиною (мідною рудою) для виробництва металевих виробів, як спеціалізовані поселення, які були орієнтовані на великомасштабне виробництво, так і окремих майстрів, які працювали в системі дрібномасштабного виробництва, забезпечував ДГМЦ, який зручно знаходився у географічному центрі Дніпро-Донського регіону.

Асортимент металевих виробів у похованнях ЗКС не відрізняється різноманітністю. Усього він нараховує 10 найменувань. Серед них знаряддя праці, зброя, прикраси, посуд та інші вироби. Практично усі вони, за виключенням посуду, рівнозначні за кількістю номенклатур, які входять у групи. Так, знаряддя праці/зброя нараховує 3/30 % найменувань: ніж (кинджал, бритва), шило, голка; прикраси — 3/30 % найменувань: підвіска, каблучка, браслет; посуд — 1/10 % найменувань — чаша; інші вироби — 30 % найменувань: оковка, скоба, дрiт (Brovender 2016, 378).

Співставлення номенклатури металевих виробів з поховань ЗКС та ДДБК Дніпро-Донського регіону свідчить про тенденцію зменшення в поховальній обрядності зрубного часу функціональних груп знарядь праці та прикрас. Так, у похованнях ЗКС, серед металевих виробів групи знарядь праці вже не зустрічаються раніше відомі у складі поховального приданого ДДБК тесла і долота. Разом з тим, у зрубних похованнях з'являються металеві голки. Із прикрас, у похованнях ЗКС вже не зустрічаються гривни, пронизки, спіралі. Номенклатура інших виробів у похованнях ЗКС та ДДБК тотожні. Особливо звернемо увагу на появу в похованнях ЗКС Дніпро-Донського регіону металевого посуду (Gershkovich 1996).

Усього номенклатура металевих виробів ЗКС, яка визначена за матеріалами поселенських, а також поховальних пам'яток, з урахуванням даних за ливарними формами, нараховує 22 найменування. Виділяються знаряддя праці, зброя, прикраси, посуд

та інші вироби. Найбільшу групу металевих виробів утворюють знаряддя праці/зброя. Вона нараховує 12/54,5 % найменувань. Серед них: втульчата сокира, кельт, наконечник списа, наконечник дротика, наконечник стріли, кирка-пешня, косар-серп, тесло-долото, ніж (кинджал, бритва), риболовний гачок, шило, голка.

Група металевих прикрас є однією з нечисленних груп. Її утворюють вироби, які становлять 4/18,2 % найменувань, у т.ч. підвіска (підвіска намиста, скронева підвіска), браслет, намистина, каблучка.

Найменш численна група (1/4,6 %) — посуд. Її становить чаша.

Група інших виробів нараховує 5/22,7 % найменувань. Вона представлена прутками, пластинами-оковками, скобами, дротом для прошивки дерев'яного посуду, зливками.

Якщо враховувати типологічну різноманітність металевих виробів ЗКС, їх номенклатура істотно збільшиться.

За досить близькими показниками металовмісних поховань ЗКС, кількості металевих (мідно-бронзових) виробів та сукупних свідочтв металовиробництва в похованнях ЗКС у різних областях Дніпро-Донського регіону, простежуються й відмінності.

Так, якщо закономірних відмінностей у групі знарядь праці в похованнях ЗКС на території регіону, який досліджується, не спостерігається, то у групі мідно-бронзових прикрас, як і в сукупності усіх металевих прикрас, наочно простежується домінування східного ареалу Дніпро-Донського регіону (басейн Дону, Північно-Східне Приазов'я) над західним ареалом (басейн Дніпра, Північно-Західне Приазов'я). Інакше кажучи, кількість металевих прикрас у похованнях східного ареалу Дніпро-Донського регіону більша, ніж у похованнях західного ареалу.

Металеві вироби ЗКС Дніпро-Донського регіону, у т.ч. із скарбів (Кобаківського, Лобойківського, Новопавлівського, Слов'яносербського, Терешківського) та випадкові знахідки, які досліджені методом спектрального аналізу (178) свідчать про використання в якості сировини переважно олов'янистої бронзи (88/49,4 %). Дещо менше виробів виготовлено з хімічно «чистої міді» (73/41 %). Невеличкі колекції нараховують групи, які виконані із миш'якової бронзи (5/2,8 %), а також із металу, який відноситься до «змішаної» групи Cu (12/6,8 %) (Chernyh 1976; 2007; Chernyh, Orlovskaya 2009). Зауважимо, що у бабинський час миш'якова (22,2 %) та «змішана» групи металу (66,6 %), за найбільш представницькою вибіркою, спектрально проаналізованого металу бабинської спільноти зібраної Р. А. Мимоходом (Мимоход 2013, 41, табл. 1), на відміну від зрубного часу, утворювали великі колекції. Як бачимо, частка металевих виробів, виготовлених з хімічно «чистої» міді, сировиною для яких у своїй основі слугували мідні руди Бахмутської улоговини Донбасу, за доби пізньої бронзи були масштабними. У зв'язку з цим звертає на себе увагу та обставина, що всі зливки міді, виявлені у складі комплексів (поселенських, скарбів) ЗКС Дніпро-Донського регіону, пов'язані з групою хімічно «чистої» міді.

Результати спектральних аналізів металевих виробів ЗКС регіону, який досліджується, дозволили звернути увагу на підвищений склад у них бронзоутворюючих елементів (Sn, As) які призводили до відповідної підвищеної міцності. Найбільш виразно це простежується за сукупними даними (137) скарбів металевих виробів. Тут закономерно простежується зменшення бронзоутворюючих домішкових елементів (Sn, As) від предметів озброєння, де ці елементи за усередненими даними мають найбільші показники (Sn — 6,2 %; As — 0,49 %), до предметів прикраси, де вони найменші (Sn — 0,47 %; As — 0,2 %). Знаряддя праці мають проміжне положення між цими двома групами металевих виробів (Sn — 1,29 %; As — 0,235 %). Зауважимо, що тенденція залежності величини домішкових елементів у металі від функціонального призначення металевих виробів, яка намітилася ще за доби середньої бронзи (Gak 2005; Chernyh 1978, 67), в епоху пізньої бронзи набула системного характеру.

У добу пізньої бронзи мідь продовжувала залишатися базовою металевою основою (151/96,8 %) у металовиробництві населення Дніпро-Донського регіону. Використання інших металів, принаймні, відомих серед металевого інвентарю поховальних пам'яток ЗКС, в епоху пізньої бронзи не отримало скільки-небудь значного розвитку.

Відомо, що ДГМЦ функціонував, більшою мірою, на базі сульфідних мідних руд Бахмутської улоговини (Shubin 2005; Brovender, Shubin 2007; 2012). Як високоорганізована, орієнтована на великомасштабне виробництво система спеціалізованих на видобутку та збагаченні мідної руди, пам'яток, ДГМЦ виник на завершальному етапі палеометалевої доби — в епоху пізньої бронзи. Його виникнення є продуктом поступового (еволюційного) розвитку металовиробництва попередніх культурно-історичних утворень доби раннього металу, які функціонували, перш за все, у Дніпро-Донському регіоні.

Обмежена в обсягах та короткочасна розробка мідної руди, яка в межах кустарного промислу цілком могла здійснюватись в епоху енеоліту — середньої бронзи (включаючи бабинський час), у процесі історичного розвитку завершилась оформленням якісно нової організаційної виробничої структури — гірничо-металургійним центром. У підсумку, він виявився здатним забезпечувати міднорудним концентратом не лише окремих майстрів чи навіть спеціалізовані поселення, які функціонували в адекватній йому системі БМЗК, але й майстрів, а також поселення, де металовиробництво відбувалося і в іншому культурному середовищі.

Активний розвиток інтеграційних процесів, що спостерігався за доби пізньої бронзи, сприяв, серед іншого, й насиченню досліджуваного регіону металом з інших сировинних джерел.

REFERENCE / ЛІТЕРАТУРА

- Antipina E. E. 2004: Arheozoologicheskie materialy. In: *Kargaly*. Т. III. Moskva, 182–239. (In Russian).
- Антипина Е. Е. 2004: Археозоологические материалы. В: *Каргалы*. Т. III. Москва, 182–239.
- Berezanskaya S. S. 1990: *Usovo ozero. Poselenie na Severskom Donce*. Kyiv. (In Russian).
- Березанская С. С. 1990: *Усово озеро. Поселение на Северском Донце*. Киев.
- Berestnev S. I. 2001: *Vostochnoukrainskaya lesostep v epohu srednej i pozdnej bronzy (II do n. e.)*. Harkov. (In Russian).
- Берестнев С. И. 2001: *Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н. э.)*. Харьков.
- Bochkaryov V. S. 2006: Severopontijskoe metalloproduzvodstvo epohi pozdnej bronzy. В: *Proizvodstvennye centry: istochniki, «dorogi», areal rasprostraneniya*. Sankt-Peterburg, 53–65. (In Russian).
- Бочкарев В. С. 2006: Северопонтийское металлопроизводство эпохи поздней бронзы / В. С. Бочкарев // *Производственные центры: источники, «дороги», ареал распространения*. Санкт-Петербург, 53–65.
- Brovender Yu. M. 2000: *Poselennya zrubnoji spilnosti v serednij techiji Siverskogo Dincya*. Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Kyiv. (In Ukrainian).
- Бровендер Ю. М. 2000: *Поселення зрубної спільності в середній течії Сіверського Дінця*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ.
- Brovender Yu. M. 2012: *Stepanovskoe poselenie srubnoj obshnosti na Doneckom kryazhe*. Alchevsk. (In Russian).
- Бровендер Ю. М. 2012: *Степановское поселение срубной общности на Донецком кряже*. Алчевск.

- Brovender Yu. M. 2016: Doneckyj girnycho-metalurgijnyj centr doby bronzы. Diss. ...dok. ist. nauk. Kyiv. (In Ukrainian).
 Бровендер Ю. М. 2016: Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи. Дис. ... док. іст. наук. Київ.
- Brovender Yu. M. 2017: K voprosu o razvitii metalloproizvodstva Dnepro-Donskogo regiona v epohu eneolita — bronzы. *Visnyk Shidnoukrajinskogo nacionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalya* 11 (241), 21–26. (In Russian).
 Бровендер Ю. М. 2017: К вопросу о развитии металлопроизводства Днепро-Донского региона в эпоху энеолита — бронзы. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля* 11 [241], 21–26.
- Brovender Yu. M., Zagorodnyaya O. N. 2010: Orudiya metalloproizvodstva poseleniya Chervone ozero-3 Kartamyshskogo kompleksa gorno-metallurgicheskikh pamyatnikov epohи bronzы. In: *Materialy ta doslidzhennya z arheologiji Shidnoji Ukrainy*. Vip. 9. Lugansk, 251–262. (In Russian).
 Бровендер Ю. М., Загородняя О. Н. 2010: Орудия металлопроизводства поселения Червонэ озеро-3 Картамышского комплекса горно-металлургических памятников эпохи бронзы. У: *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Вип. 9. Луганськ, 251–262.
- Brovender Yu. M., Otroshenko V. V., ta Pryahin A. D. 2010: Kartamyskyj kompleks girnycho-metalurgijnyh pamyatok bronzovogo viku v Centralnomu Donbasi. *Arheologija [Archaeology]* 2, 87–101. (In Ukrainian).
 Бровендер Ю. М., Отрошенко В. В., Прягин А. Д. 2010: Картамышський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку в Центральному Донбасі. *Археологія* 2, 87–101.
- Brovender Yu. M., Shubin Yu. P. 2007: Problemy izucheniya Doneckogo gorno-metallurgicheskogo centra epohи bronzы. In: *Industrialna spadshyna v kultury i landshafti*. Kyiv, 93-96. (In Russian).
 Бровендер Ю. М., Шубин Ю. П. 2007: Проблемы изучения Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы. В: *Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 93–96.
- Brovender Yu. M., Shubin Yu. P. 2012: Opyt kompleksnogo izucheniya pamyatnikov proizvodstvennoj deyatel'nosti Doneckogo gorno-metallurgicheskogo centra epohи bronzы. In: *Doneckyj arheologichnyj zbirnyk*. Vyp. 16. Doneck, 108–113. (In Russian).
 Бровендер Ю. М., Шубин Ю. П. 2012: Опыт комплексного изучения памятников производственной деятельности Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы. У: *Донецький археологічний збірник*. Вип. 16. Донецьк, 108–113.
- Gak E. I. 2005: Metalloobrabatyvayushee proizvodstvo katakombnyh plemen stepnogo Predkavkazya, Niznego Dona i Severskogo Donca. Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Moskva. (In Russian).
 Гак Е. И. 2005: Металлообрабатывающее производство катакомбных племен степного Предкавказья, Нижнего Дона и Северского Донца. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва.
- Gershkovich Ya. P. 1996. Kurgany v mezhdurech'e r. Lozovoy i r. Ol'hovoy na Doneckom kryazhe. In: *Drevnie kul'tury Vostochnoy Ukrainy*. Vyp. 1. Lugansk, 133–167. (In Russian).
 Гершкович Я. П. 1996: Курганы в междуречье р. Лозовой и р. Ольховой на Донецком кряже. В: *Древние культуры Восточной Украины*. Вип. 1. Луганск, 133–167.
- Degermendzhi S. M, Tatarinov S. I., ta Tsyganenko V. A, Kopyl A. G. 1978: Raskopki poseleniy epokhi bronzы na severskom Dontse. In: *Arkheologicheskiye otkrytiya 1977*. Moskva, 320–321. (In Russian).
 Дегерменджи С. М., Татаринов С. И., Цыганенко В. А., Копыл А. Г. 1978: Раскопки поселений эпохи бронзы на Северском Донце. В: *Археологические открытия 1977*. Москва, 320–321.

- Zagorodnyaya O. M. 2014: Znaryaddya metalovyrobnytstva berezhnivs'ko-mayivs'koyi zrubnoyi kul'tury (za materialamy Kartamyskogo arkheologichnogo mikrorayonu). Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Kyiv. (In Ukrainian).
- Загородня О. М. 2014: Знаряддя металовиробництва бережнівсько-маївської зрубною культури (за матеріалами Картамиського археологічного мікрорайону). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ.
- Kileynikov V. V. 1997: Kostyanyye orudiya s rudnika Chervone ozero Kartamyshskogo rudoproyavleniya. In: *Pyatdesyat polevykh sezonov arheologov voronezhskogo universiteta*. Vyp. 10. Voronezh, 103–105. (In Russian).
- Килейников В. В. 1997: Костяные орудия с рудника Червонэ озеро Картамышского рудопроявления В: *Пятьдесят полевых сезонов археологов Воронежского университета*. Вып. 10. Воронеж, 103–105.
- Kileynikov V. V. 2005: Novyye trasologicheskiye dannyye ob orudiyah truda s pamyatnikov Kartamyshskogo rudoproyavleniya Podontsovia. In: *Problemy girnychoyi arkheologiyi. Materialy II-go mizhnarodnogo Kartamyskogo pol'ovogo arkheologichnogo seminaru*. Alchevsk, 80–85. (In Russian).
- Килейников В. В. 2005: Новые трасологические данные об орудиях труда с памятников Картамышского рудопроявления Подонцовья. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали II міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. Алчевськ, 80–85.
- Mimokhod R. A. 2013: Pogrebeniya Dnepro-Donskoy babinskoy kultury iz odinochnogo kurgana Yasinovskiy III na Pravoberezhye Severskogo Donsa (KSIA RAN. Vyp. 228) [*Brief reports of the Institute of Archaeology of Russian Academy of Sciences, Issue. 228*]. Moskva, 34–45. (In Russian).
- Мимоход Р. А. 2013: Погребения Днепро-Донской бабинской культуры из одиночного кургана Ясиновский III и могильника Таловый I на Правобережье Северского Донца. КСИА РАН. Вып. 228. Москва, 34–45.
- Otroshchenko V. V. 2001: *Problemy periodyzatsiyi kultur serednoyi ta piznoyi bronzy pivdnyia Skhidnoyi Evropy (kulturno-khronologichni zistavlennya)*. Kyiv. (In Ukrainian).
- Отрощенко В. В. 2001: *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)*. Київ.
- Otroshchenko V. V. 2007: Kulturni ta chasovi osoblyvosti vykorystannya metalu v pokhovalnykh rytualakh zrubnoyi spilnoty. In: *Problemy girnychoyi arkheologiyi. Materialy IV mizhnarodnogo Kartamyskogo pol'ovogo arkheologichnogo seminaru*. Alchevsk, 40–52. (In: Ukrainian).
- Отрощенко В. В. 2007: Культурні та часові особливості використання металу в поховальних ритуалах зрубною спільноти. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали VI міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. Алчевськ, 40–52.
- Pankovskyy V. B. 2005: Deyaki rezultaty tekhnologichnogo ta funktsionalnogo analizu kistyanykh znaryad' Chervonogo ozera I. In: *Problemy girnychoyi arkheologiyi. Materialy II mizhnarodnogo Kartamyskogo pol'ovogo arkheologichnogo seminaru*. Alchevsk, 189–192. (In: Ukrainian).
- Панковський В. Б. 2005: Деякі результати технологічного та функціонального аналізу кістяних знарядь Червоного озера I. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали II міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. Алчевськ, 189–192.
- Pelyashenko K. Yu., Buynov Yu. V. 2009: Okhoronni doslidzennya na poselennyakh doby bronzy. Zavod Komsomolets ta Merefa 4 na Kharkivshchyni. *Arkheologichni doslidzhennya v Ukraini* 2008. Kyiv, 223–227. (In Ukrainian).
- Пеляшенко К. Ю., Буйнов Ю. В. 2009: Охоронні дослідження на поселеннях доби бронзи. Завод Комсомолец та Мерєфа 4 на Харківщині. *Археологічні дослідження в Україні* 2008. Київ, 223–227.

- Potapov V. V. 2002: Poseleniye epokhi pozdney bronzy Varenovka III v Vostochnom Priazovye. *Istoriko-arkheologicheskiye issledovaniya v Azove i na Nizhnem Donu v 2001 g.* Vip. 18. Azov, 70–97. (In Russian).
- Потапов В. В. 2002: Поселение эпохи поздней бронзы Вареновка III в Восточном Приазовье. *Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 2001 г.* Вып. 18. Азов, 70–97.
- Tatarinov S. I. 1988: Raboty Artemovskoy ekspeditsii. *Archeologicheskiye otkrytiya 1986 goda.* Moskva, 339–340. (In Russian).
- Татаринов С. И. 1988: Работы Артемовской экспедиции. *Археологические открытия 1986 года.* Москва, 339–340.
- Tatarinov S. I. 2003: *Drevniye gorniyaki-metallurgi.* Slavyansk. (In Russian).
- Татаринов С. И. 2003: *Древние горняки-металлурги.* Славянск.
- Telizhenko S. A., Probyugolova O. S. 2009: Novi pamiatky epokhy mezolitu — serednovichcha na Luganshchyni. In: *Materialy ta doslidzhennya z arheologiji Shidnoji Ukrainy.* Vip. 9. Lugansk, 103–136. (In Ukrainian).
- Теліженко С. А., Пробийголова О. С. 2009: Нові пам'ятки епохи мезоліту — середньовіччя на Луганщині. *Матеріали та дослідження з археології Східної України.* Вип. 9. Луганськ, 103–136.
- Chernykh E. N. 1976: *Drevnyaya metalloobrabotka na Yugo-Zapade SSSR.* Moskva. (In Russian).
- Черных Е. Н. 1976: *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР.* Москва.
- Chernykh E. N. 1978: Metallurgicheskiye provintsii i periodizatsiya epokhi rannego metalla na territorii SSSR. (SA) [*Soviet archaeology*] 4, 53–82. (In Russian).
- Черних Е. Н. 1978: Metallургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР. СА 4, 53–82.
- Chernykh E. N. 2004: Tehnologiya razvedok i vyrabotok v bronzovom veke na Kargalakh. *Kargaly.* Т. III. Moskva, 249–264. (In Russian).
- Черных Е. Н. 2004: Технология разведок и горных выработок в бронзовом веке на Каргалах. *Каргалы.* Т. III. Москва, 249–264.
- Chernykh E. N. 2007: *Kargaly.* Т. V. Moskva. (In Russian).
- Черных Е. Н. 2007: *Каргалы.* Т. V. Москва.
- Chernykh E. N. 2009: *Stepnoy poyas Evrazii: fenomen kochevykh kultur.* Moskva. (In Russian).
- Черных Е. Н. 2009: *Степной пояс Евразии: феномен кочевых культур.* Москва.
- Chernykh E. N., Orlovskaya L. B. 2009: Metodika rentgeno-fluorestscentnogo analiza medi i bronz v laboratorii Instituta arkheologii. *Analiticheskiye issledovaniya laboratorii estestvennonauchnykh metodov.* Moskva, 78–83. (In Russian).
- Черных Е. Н., Орловская Л. Б. 2009: Методика рентгено-флуоресцентного анализа меди и бронз в лаборатории Института археологии. *Аналитические исследования лаборатории естественнонаучных методов.* Москва, 78–83.
- Shapovalov T. A. Poseleniye srubnoy kultury u s. Ilichevka na Severskom Dontse. *Eneolit i bronzovyy vek Ukrainy.* Kyiv, 150–172. (In Russian).
- Шаповалов Т. А. 1976: Поселение срубной культуры у с. Ильичевка на Северском Донце. *Энеолит и бронзовый век Украины.* Киев, 150–172.
- Shubin Yu. P. 2005: Predvaritelnyye rezultaty izucheniya archeologgicheskikh shlakov medepлавильного proizvodstva Bakhmutskoy kotloviny Donbassa. *Istjricheskiye i futurologicheskiye aspekty razvoitiya gornogo dela.* Alchevsk, 176–178. (In Russian).
- Шубин Ю. П. 2005: Предварительные результаты изучения археологических шлаков медеплавильного производства Бахмутской котловины Донбасса. *Исторические и futuroлогические аспекты развития горного дела.* Алчевск, 176–178.

Резюме

Бровендер Ю. М. *Металлопроизводство срубной культурной общности эпохи поздней бронзы Днепро-Донского региона: общая тенденция развития*

Статья посвящена проблеме металлопроизводственной деятельности срубной общности эпохи поздней бронзы (XIX—XIII вв. до н. е.) Анализ накопленной в Днепро-Донском регионе источниковой базы носителей покровско-мосоловской (XIX—XV вв. до н. е.) и бережновско-маевской (XVII—XIII вв. до н. е.) культурных традиций позволило автору проследить общую тенденцию развития металлопроизводства срубной общности Днепро-Донского междуречья в эпоху поздней бронзы.

Полученные наблюдения дают основания предполагать существование на всей территории Днепро-Донского региона в эпоху поздней бронзы равномерного распространения металлопродукции. Достичь это, возможно было благодаря разработке местных руд, а также наличию организованной системы распределения этой продукции. Основным поставщиком сырья для производства металла в этом регионе был Донецкий горно-металлургический центр (ДГМЦ).

Как высокоорганизованная, ориентированная на крупномасштабное производство система специализированных на добычи и обогащении медной руды памятников, ДГМЦ возник на завершающем этапе палеометаллической эпохи — в эпоху поздней бронзы. Его возникновение является результатом поступательного (эволюционного) развития металлопроизводства предшествующих культурных образований эпохи раннего металла, функционировавших, прежде всего в Днепро-Донском регионе.

Ограниченная в объемах и кратковременная разработка медных руд, которая в пределах кустарного промысла могла осуществляться в эпоху энеолита — средней бронзы (включая бабинское время), в процессе исторического развития лишь в эпоху поздней бронзы завершилась оформлением качественно новой организационной структуры — горно-металлургическим центром. В итоге, ДГМЦ оказался способным обеспечить меднорудным концентратом не только отдельных мастеров или даже специализированные поселения, функционировавших в адекватной ему системе бережновско-маевской срубной культуры, но и мастеров, а также поселения, где металлопроизводство осуществлялось в инокультурной среде.

Активное развитие интеграционных процессов, наблюдаемое в эпоху поздней бронзы, способствовало, кроме того, и насыщению исследуемого региона металлом из других источников.

Ключевые слова: Днепро-Донской регион, эпоха поздней бронзы, срубная культурная общность, поселения, погребения.

Yu. Brovender. *Metal production of Srubnaya cultural community of the Late Bronze Age in the Dnieper-Don region: general trend of development*

The article is devoted to the problem of metal production activity of Srubnaya community in the Late Bronze Age (XIX—XIII centuries B. C.). Analysis of the source database accumulated in the Dnieper-Don region from the carriers of Pokrovsky-Mosolovskaya (XIX—XIII centuries B. C.) and Berezhnovka-Maiovka (XVII—XIII centuries B. C.) cultural traditions allowed the author to trace the general trend of metal production development in Srubnaya community of the Dnieper-Don interfluvial area in the Late Bronze Age.

The obtained observations suggest the existence of a uniform distribution of metal products throughout the entire Dnieper-Don region in the Late Bronze Age. It was

possible to discover due to the development of local ores, as well as organized distribution system of metal products. The main supplier of raw materials for metal production in this region was the Donetsk Mining and Metallurgical Center (DMMC).

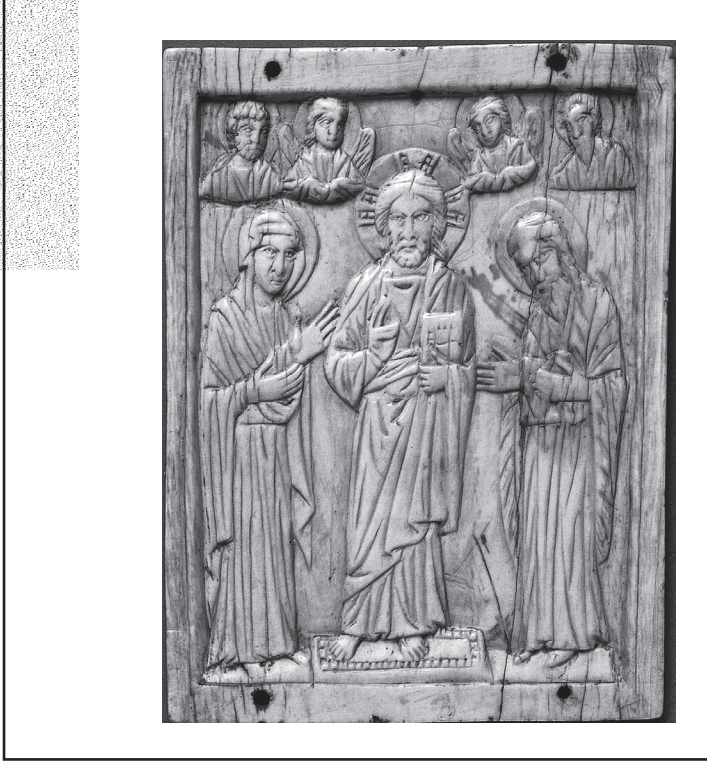
As a highly organized and oriented to a large-scale production, the system of monuments dedicated to copper ore extraction and processing, DMMC arose at the final stage of the paleometallic era — in the Late Bronze Age. Its occurrence was the result of the progressive (evolutionary) development of previous metal production cultural systems of the early metal era, which were functioning primarily in the Dnieper-Don region.

Limited in volume and short-term copper ore development, which could be carried out within the artisanal period in the Eneolithic — Middle Bronze Age (including Babin time), in the process of its historical development ended with a qualitatively new organizational structure, such as mining and metallurgical center, only in the Late Bronze Age. As a result, DMMC could provide with copper ore concentrate not only individual craftsmen or certain specialized settlements which functioned in compatible system of Berezhnovka-Maiovka sрубnaya culture, but also specialists, as well as settlements in which metal production was carried out within different culture.

Dynamic integration processes observed in the Late Bronze Age also contributed to the saturation of the region under study with metal from other sources.

Key words: Dnieper-Don region, the Late Bronze Age, Sрубnaya cultura community, settlements, burials.

История науки Історія науки History of science

УДК(UDC) 903(477.6)»637»:[902:001.83-027.543]
DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-05

Международное сотрудничество в изучении Доно-Донецкого региона эпохи бронзы (Памяти Анатолия Дмитриевича Пряхина)

Юрий Бровендер

В статье рассматривается творческий в науке путь выдающегося российского ученого-археолога доктора исторических наук, профессора Анатолия Дмитриевича Пряхина.

Особое внимание уделено украинско-российскому международному сотрудничеству в изучении проблем археологии Доно-Донецкого региона в эпоху бронзы. Многолетние совместные экспедиции на территории Луганской области по исследованию двух поселений Капитановского археологического микрорайона (Капитаново-1, 2) срубной культурной общности (1995–1998), комплекса горно-металлургических памятников Картамышского археологического микрорайона (2001–2009), а также ежегодные полевые семинары, инициатором которых был Анатолий Дмитриевич Пряхин, способствовала признанию исследователями пространств Доно-Донецкого региона как одного из важнейших культурно-исторических регионов восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы.

Одним из основных итогов работы, как полевых исследований археологов Украины и Российской Федерации на территории восточных областей Украины и юго-западных областей России, в том числе и в рамках совместной археологической экспедиции, так и работы полевых семинаров, явился переход от преимущественно географического принципа выделения региона (Подонье, Подонцовье) к его осмыслению как региона культурно-исторического.

Своеобразной визитной карточкой этого региона, благодаря усилиям нескольких поколений исследователей, в т. ч. и профессора А. Д. Пряхина явилась активно функционирующая здесь в эпоху бронзы производственная деятельность с ярко выраженной специализацией памятников, базирующихся на местных рудах Донецкого кряжа.

Про автора: Бровендер Юрій Михайлович — доктор історичних наук; доцент; професор кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, просп. Центральний 59-а, м. Северодонецьк, 93400, Україна.

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

Об авторе: Бровендер Юрий Михайлович — доктор исторических наук, доцент; профессор кафедры истории и археологии Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля, просп. Центральный 59-а, г. Северодонецк, 93400, Украина

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

About the author: Yurii M. Brovender — Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor; Professor of the Department of History and Archaeology Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; Central Av. 59-a, Severodonetsk, 93400, Ukraine.

E-mail: brovender@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>.

© Ю. М. Бровендер, 2018

С уходом Анатолия Дмитриевича заканчивается большой период изучения Доно-Донецкого региона эпохи бронзы, в котором украинско-российское сотрудничество в последнее двадцатилетие играло значительную роль.

Ключевые слова: Анатолий Дмитриевич Пряхин, Доно-Донецкий регион, полевые семинары, совместные исследования, украинско-российское сотрудничество.

шел из жизни выдающийся российский археолог Анатолий Дмитриевич ПРЯХИН — профессор, доктор исторических наук, научный руководитель лаборатории археологии Евразии Института археологии и этнографии Сибирского отделения Российской Академии наук и Воронежского государственного университета, действительный член (академик) Международной славянской академии наук, образования, искусства и культуры, Российской Академии гуманитарных наук, Российской Академии естественных наук, заслуженный деятель науки Российской Федерации.

Без преувеличения можно сказать, что невосполнимую утрату понесла не только российская археология, но и вся восточноевропейская историческая наука.

Родился Анатолий Дмитриевич 23 августа 1939 года в г. Елец Липецкой области РСФСР. В 1957 г. он поступил на историко-филологический факультет Воронежского государственного университета (ВГУ), стены которого не покидал до конца своих дней. Более 60 лет его жизнь неразрывно была связана с ВГУ и историческим факультетом.

Свои первые научные исследования А. Д. Пряхин посвятил проблемам славяно-русской археологии и истории. Первоначальный выбор проблематики будущего ученого был обусловлен научным интересом археолога-слависта Анны Николаевны Москаленко — доцента кафедры истории СССР ВГУ, руководителя научного студенческого археологического кружка, в котором уже с первого курса начал заниматься А. Д. Пряхин.

После получения университетского образования Анатолий Дмитриевич работал в должности ассистента. Совместно с А. Н. Москаленко он исследовал памятники роменско-боршевской культуры древнерусского времени.

Хотя интерес к археологии донских славян сохранялся у А. Д. Пряхина на протяжении всей его исследовательской жизни, объектом своего дальнейшего научного поиска будущий профессор выбрал эпоху бронзы — одну из наименее исследованных в то время в Среднем Подонье эпох. Именно в изучении проблематики бронзового века в наибольшей степени раскрылся научный талант Анатолия Дмитриевича.

В 1966 г. А. Д. Пряхин успешно защитил кандидатскую диссертацию, посвященную бронзовому веку Верхнего и Среднего Подонья (II — начало I тыс. до н. э.). Со второй половины 1960-х гг. под его руководством начались систематические полевые исследования памятников эпохи раннего металла.

В 1976 г. А. Д. Пряхин возглавил кафедру истории древнего мира Воронежского госуниверситета. Вскоре по инициативе Анатолия

Анатолий Дмитриевич Пряхин
Anatoly Dmitrievich Pryakhin

Дмитриевича Пряхина возглавляемая им кафедра переименовывается в кафедру истории древнего мира и археологии, а уже с начала 1979 г. она стала называться кафедрой археологии и истории древнего мира. Переименованием кафедры молодой руководитель четко и сознательно изменил акценты в ее работе (Otroshchenko 2009). Уже с конца 1970-х гг. археология стала основным направлением научной работы большинства сотрудников кафедры. В это же время Анатолий Дмитриевич устанавливает рабочие контакты с Институтом археологии АН УССР (Tolochko, Otroshchenko 2005; Pryahin 2011).

В 1977 г. А. Д. Пряхин успешно защитил докторскую диссертацию на тему «История древних скотоводов II тыс. до н. э. лесостепных районов Подонья, Поволжья и Южного Урала (абашевская культурно-историческая общность)». В следующем году Анатолию Дмитриевичу Пряхину — одному из тогда немногих молодых археологов СССР, защитивших докторские диссертации, было присвоено звание профессора. Уже в то время в свет вышли четыре его монографии и более 50 других научных работ (Otroshchenko 2001).

Благодаря усилиям профессора А. Д. Пряхина в Воронежском государственном университете была создана лаборатория естественнонаучных методов в археологии (1989), а позднее — совместная с Институтом археологии и этнографии Сибирского отделения Российской Академии наук лаборатория историографии археологии Евразии (1999).

С 1979 года по инициативе А. Д. Пряхина в свет начал выходить сборник научных трудов ВГУ «Археология восточноевропейской лесостепи», а с 2008 г. «Из истории отечественной археологии».

Под председательством А. Д. Пряхина в 1997 г. при Воронежском университете был открыт диссертационный совет по защите кандидатских диссертаций по специальности «Археология», который уже в начале нынешнего века стал докторским.

На многие годы вперед научный интерес А. Д. Пряхина определили раскопки под его руководством Мосоловского поселения металлургов-литейщиков срубной культурной общности на р. Битюг. На исследованной практически полностью площади этого уникального на пространствах восточноевропейской степи и лесостепи памятника эпохи поздней бронзы, были обнаружены многочисленные свидетельства производственной деятельности.

Проблематика эпохи поздней бронзы восточноевропейской степи и лесостепи, связанная с металлом, становится главным направлением исследовательского поиска как самого А. Д. Пряхина, так и учеников его научной школы.

В это же время, на Северском Донце, экспедиция, возглавляемая С. С. Березанской проводит раскопки поселения срубной общности, также давшего масштабные свидетельства металлопроизводственной деятельности. С. И. Татаринов проводит раскопки горно-металлургических памятников в зоне медных рудопроявлений Бахмутской котловины Донбасса (Кислый Бугор, Выскривское, Клиновое). Важной явилась выявленная авторами раскопок специфика каждого из них. Так, на памятниках в зоне медных рудопроявлений Донецкого кряжа выразительно представлен горный и металлургический цикл (Tatarinov 1993), на находящемся в нескольких десятках километров от рудоразработок Бахмутской котловины поселении Усово озеро наряду с металлообработкой масштабно представлен металлургический цикл (Berezanskaya 1990), а на Мосоловском поселении, находящемся уже в сотнях километров от рудоразработок Донецкого кряжа преобладает металлообработка, при явно подчиненном значении металлургического цикла (Pryahin 1996).

Глубокие аналитические исследования, проведенные А. Д. Пряхиным, совместно с учениками его научной школы (В. И. Беседин, А. С. Саврасов), а также при участии специалистов по древнему металлопроизводству восточноевропейской степи и лесостепи (В. В. Килейников, Н. В. Рындина, А. Д. Дегтярева, Е. Н. Черных, С. В. Кузьминых),

позволили Анатолию Дмитриевичу, с известной оговоркой, признать Мосоловский поселок специализированным поселком кузнецов-литейщиков. Характер производственной деятельности на этом поселении был оценен как ремесленный. Имелась в виду его преимущественная ориентация на изготовление вислообушных топоров и косарей-серпов, большая часть которых была ориентирована на обмен (Pryahin 1996).

Постепенно для А. Д. Пряхина становилось все более очевидно, что на пространствах доно-донецкого региона, особенно выразительно в эпоху поздней бронзы функционировала самодостаточная производственная зона, значимость которой не смогла затмить масштабность Каргалинского горно-металлургического центра того же времени в Приуралье (Pryahin 1996; 2003; Molodin, Pryahin 2005).

В 1993 году Центрально-Донецкая экспедиция ИА НАН Украины, возглавляемая автором статьи, приступила к исследованию поселения Капитаново-I в Новоайдарском районе Луганской области (Brovender 2000). Ранее этот памятник исследовался Н. Н. Чередниченко (Cherednichenko 1970). Уже осенью этого года на базе экспедиции в г. Перевальске Луганской области во время проведения рабочего семинара «Проблемы археологии позднего бронзового века юга Восточной Европы», посвященного памяти Н. Н. Чередниченко, была представлена презентация материалов раскопок этого памятника, среди которых находились и свидетельства производственной деятельности (Brovender, Otroshchenko та Pavlova 1995). На рабочую встречу приехала представительная делегация из России, в т. ч. из Воронежа. Представленные на встрече материалы настолько заинтересовали А. Д. Пряхина, что уже в 1995 году в раскопках поселения Капитаново-I приняла участие группа студентов Воронежского государственного университета. Работы на поселении начали носить международный характер. С украинской стороны экспедицию возглавляли В. В. Отрошенко и Ю. М. Бровендер, а с российской А. Д. Пряхин и В. И. Беседин (Otroshchenko, Brovender, Pryahin і Besedin 1996). В это же время А. Д. Пряхин инициирует проект «Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы», рассчитанный на пять лет (1995–1999), обозначив при этом перспективность его реализации (Pryahin 1995). Планы сторон были оформлены Протоколом о намерениях и подписаны руководителями от ИА НАН Украины академиком П. П. Толочко и ВГУ РФ профессором В. В. Гусевым (Brovender, Otroshchenko та Priakhin 1997). Спустя год, совместная экспедиция приступила к раскопам еще одного поселения — Капитаново-II.

Уже первые годы совместных раскопок двух капитановских поселений на Северском Донце, давших материалы эпохи бронзы, подобные известным на памятниках Среднего Дона, создали условия для представления о Доно-Донецком регионе в эпоху бронзы как о некотором едином в то время культурном пространстве. Заметим, что проблематика эпохи бронзы восточных областей Украины тогда еще рассматривалась преимущественно в системе оценок Поднепровья, Приазовья, Северского Донца; лесостепное Подонье и смежные территории степной зоны — доно-волжских лесостепных пространств; Нижнее Подонье и степное Волго-Донское междуречье — в системе оценок Нижнего Поволжья и Предкавказья (Pryahin 2010, 283). В сложившейся практике системы региональных оценок, целостного представления о Доно-Донецком регионе эпохи бронзы в то время еще не существовало. Более того, такая ситуация в археологии могла еще «усугубиться» в связи с распадом бывшего СССР, повлекшего за собой в ряде регионов некогда единого государства свертывание региональных археологических программ, особенно тех, которые в силу географического фактора стали межгосударственными. Однако в изучении Доно-Донецкого региона этого не произошло. И значительная в этом заслуга принадлежит А. Д. Пряхину (Tolochko, Otroshchenko 2005, 4; Otroshchenko 2009, 122; Brovender 2013, 122).

По инициативе Анатолия Дмитриевича в период археологических раскопок поселений Капитановского микрорайона памятников эпохи бронзы сложилась практика

проведения полевых семинаров (Otroshchenko, Brovender 2010). Пять из них, состоялись в Капитаново. Материалы капитановских семинаров оперативно публиковались усилиями участников обеих сторон (Епоха бронзи... 1995; Dono-Donetskiy region ... 1996; Doba bronzы... 1997; 1998; 2001).

Помимо Капитановских полевых археологических семинаров в 1996 и 2000 годах проведены две совместные российско-украинские научные конференции на базе Воронежского госуниверситета (Dono-Donetskiy region... 1 1996; Srubnaya kulturno-istoricheskaya obschnost... 2000)

Итогом результативного сотрудничества явилась коллективная монография, посвященная поселению эпохи бронзы Капитаново II (Pryahin, Otroshchenko, Besedin i Brovender 2000).

Параллельно с раскопками капитановских поселений осуществлялось обследование древних рудоразработок меди на Картамышском рудопроявлении в административных границах Попаснянского района Луганской области (Pryahin, Savrasov, Otroshchenko i Brovender 1996; Pryahin, Otroshchenko, Savrasov i Brovender 2000).

В работе последнего — пятого по счету капитановского семинара (1999 г.) принял участие ректор Донбасского горно-металлургического института (ДГМИ) проф. Дорощев В. Н. Тогда же и были заложены основы будущего сотрудничества между Институтом археологии НАН Украины (ИА НАНУ), ВГУ и ДГМИ. В ДГМИ создается научная лаборатория по археологии Донбасса (Brovender 2003).

В начале 2001 г. заключаются прямые договоры о научном сотрудничестве в треугольнике ИА НАНУ — ВГУ — ДГМИ (Dorofeev 2001; Tolochko, Otroshchenko 2005).

А. Д. Пряхин и С. И. Посохов в Музее истории Харьковского университета. VI Международная научная конференция "Проблемы истории и археологии Украины" (Харьков, 11 октября 2008 г.)

A. D. Pryahin and S. I. Posokhov in the Museum of the History of Kharkov University. VI International Scientific Conference "Problems of History and Archaeology of Ukraine" (Kharkov, October 11, 2008)

Запротоколированные намерения не остались на бумаге, а воплотились в создании на базе ДГМИ научно-исследовательской лаборатории «Археология Донбасса» (рук. автор), в проведении совместных масштабных полевых исследований комплекса памятников Картамышского археологического микрорайона на эпонимном рудопроявлении меди (Ukrainsko-rossiyskaya ekspeditsiya... 2002), а также ежегодных полевых семинаров, получивших название «картамышские». Объектами исследований в течение последующих девяти полевых сезонов явились три рудных карьера, подземные горные выработки, обширный техногенный участок, связанный с обогащением медной руды и два поселения (Brovender, Otroshenko ta Pryakhin 2010). Основной период функционирования этих памятников связан с населением бережновско-маевской срубной культуры эпохи поздней бронзы. Уже первые полевые сезоны экспедиции продемонстрировали результативность взаимодействия археологов и ученых, представляющих науки и научные дисциплины естественнонаучного профиля в изучении горного цикла производственной деятельности эпохи бронзы (Brovender, Shubin 2012). Важно отметить, что в экспедиции ежегодно с 2001 по 2009 гг. работали как будущие историки — практиканты исторического факультета Воронежского госуниверситета, так и будущие горные инженеры Донбасского горно-металлургического института. В итоге произошло естественное слияние интересов студентов разнопрофильных вузов. И ядром этого слияния явилась археология. Фактически выполнялись исследования, основанные на синтезе гуманитарных и технических наук (Brovender 2003).

Идея А. Д. Пряхина о создании совместной научной лаборатории ДГМИ и ВГУ, рожденная в ходе работы Первого Картамышского полевого семинара реализовалась

Выступление проф. А. Д. Пряхина с приветственным словом к участникам VIII международного Картамышского полевого археологического семинара «Проблемы горной археологии» (с. Новозвановка, Луганская обл., июль 2009 г.)
(слева от А. Д. Пряхина — проф. Окалелов В. Н. и проф. Отрошенко В. В.)

Speech by prof. A. Pryakhina with a welcoming speech to the participants of the VIII international Kartamysh field archaeological seminar "Problems of mountain archaeology" (Novozvanovka village, Luhansk region, July 2009) (to the left of Prof. Pryakhin A. — Prof. Okalelov V., Prof. Otroshchenko V.)

Группа участников VIII Картамышского полевого археологического семинара
«Проблемы горной археологии» (Июль 2009 г.)

(Фото. Слева направо: А. Д. Пряхин, Ю. М. Бровендер, В. В. Отрощенко; С. И. Татаринов, Р. А. Литвиненко)

A group of participants VIII Kartamysh archaeological field seminar
«Problems of mine archaeology» (July 2009)

(Photo. From left to right: A. D. Pryakhin, Yu. M. Brovender, V. V. Otroshchenko, S. I. Tatarinov, R. A. Litvinenko)

заключением в октябре 2002 г. соответствующего договора. Совместная научная лаборатория по истории металлургии и металлообработки Доно-Донецкого региона эпохи бронзы работала по единому плану научной работы. Этот план предусматривал проведение совместных полевых исследований, имеющих производственную направленность памятников эпохи бронзы на территории Луганской области, выполнение экспериментов по моделированию производственной деятельности, выполнение серий анализов (радиоуглеродный, спектральный, трасологический и др.), подготовку и издание совместных сборников научных работ, проведение совместных научных семинаров.

Попытка преодолеть определенную замкнутость региональных научных программ, предпринятая еще в период проведения первых капитановских семинаров, в результате многолетнего сотрудничества ИА НАНУ, ВГУ и ДГМИ (позднее Донбасского государственного технического университета), инициатива которого по праву принадлежит Анатолию Дмитриевичу Пряхину, в итоге переросла в совместную разработку научной проблематики «Доно-Донецкая зона древней металлургии и металлообработки».

Активность исследовательского поиска, связанного с металлопроизводством эпохи раннего металла, и прежде всего эпохи бронзы, особенно на современном этапе (этапе комплексного исследования), способствовала признанию исследователями пространств Доно-Донецкого региона как одного из важнейших культурно-исторических регионов восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы. Своеобразной визитной карточкой этого региона, благодаря усилиям нескольких поколений исследователей, в т. ч. и профессора А. Д. Пряхина явилась активно функционирующая

А. Д. Пряхин (в центре)
среди участников VIII Международной научной конференции
«Проблемы истории и археологии Украины» (Харьков, 10 ноября 2012 г.)

A. D. Pryakhin (in the center)
among the participants of the VIII International Scientific Conference
"Problems of history and archaeology of Ukraine" (Kharkov, November 10, 2012)

здесь в эпоху бронзы производственная деятельность с ярко выраженной специализацией памятников, базирующихся на местных рудах Донецкого кряжа.

Проблема металлопроизводства красной нитью проходит практически через большую часть творческого наследия Анатолия Дмитриевича. Чувствуется особое отношение исследователя к проблеме металла эпохи бронзы. Будет справедливым отметить, что металл эпохи бронзы, в широком его смысле, является излюбленной научной тематикой автора. Исследователя глубоко интересовала проблема начала разработки медных руд Донбасса, а также формирование и развитие металлопроизводства в рамках выделенной им доно-донецкой производственной зоны, рельефно проявившей себя в эпоху поздней бронзы (Pryahin 1995, 34–35; Molodin, Pryahin 2005).

Динамично ведущийся исследовательский поиск в этом направлении, одним из наиболее активных участников, которого являлся А. Д. Пряхин, создал условия для развития новой отрасли в восточноевропейской археологии — палеометалловедения (Brovender, Shubin 2009, 114), становление которого обусловлено достигнутым уровнем разработки проблематики восточноевропейской и в целом евразийской степи и лесостепи.

В своей фундаментальной историографической монографии в двух книгах, посвященной истории изучения Доно-Донецкой степи-лесостепи (Pryahin 2008; 2010) Анатолий Дмитриевич обратил внимание на активно развивающийся процесс становления палеометалловедения как отрасли археологического знания, «предопределяющей важность осмысления логики и направленности изучения эпохи бронзы

Доно-Донецкого региона в развитии исследовательской мысли применительно к пространствам восточноевропейской степи-лесостепи» (Pryahin, 2010, 289).

Говоря о многолетнем украинско-российском научном сотрудничестве в разработке проблематики эпохи бронзы Доно-Донецкого региона, одним из руководителей которого был профессор Пряхин Анатолий Дмитриевич, нельзя не обратить внимание на его оценку этого сотрудничества. Одним из основных итогов работы, как полевых исследований археологов Украины и Российской Федерации на территории восточных областей Украины и юго-западных областей России, в том числе и в рамках совместной археологической экспедиции, так и работы полевых семинаров, по мнению А. Д. Пряхина «...явился переход от преимущественно географического принципа выделения региона (бассейн Дона) к его осмыслению как региона культурно-исторического» (Pryahin 2001, 123). Позднее, же, подводя в целом итоги работ украинско-российской экспедиции и работы пяти капитановских и девяти Картамышских полевых семинаров А. Д. Пряхин усматривал основания утверждать, что «...речь идет не только о значимости их в изучении эпохи бронзы доно-донецких пространств, но и восточноевропейской степи-лесостепи эпохи бронзы, а в известной степени и евразийского пояса скотоводов эпохи бронзы в целом» (Pryahin 2011, 16).

Исследования А. Д. Пряхина всегда отличались доходчивостью и полнотой изложения, последовательностью и глубиной мысли, толерантным отношением к мнению оппонентов.

Профессором А. Д. Пряхиным опубликовано более 600 работ, в том числе 19 монографий и учебных пособий. Он входил в редакционные коллегии археологических научных журналов, многочисленных сборников научных статей, материалов археологических научных конференций и полевых семинаров, опубликованных как в Российской Федерации, так и в Украине. Он являлся активным членом Харьковского историко-археологического общества, а также редакционной коллегии сборника научных трудов «Древности».

Приоритетной задачей для А. Д. Пряхина всегда оставалась подготовка кадров археологов. За 40 лет под его руководством подготовлены 20 кандидатов и пять докторов наук.

За значительные научные достижения в изучении древней истории производственной деятельности Восточной Европы и укрепление связей ученых России и Украины, а также в честь 45-летия Донбасского горно-металлургического института (г. Алчевск, Украина), Ученый Совет ДГМИ единогласным решением в 2002 г. присвоил профессору Пряхину Анатолию Дмитриевичу почетное звание *Honoris Causa* Донбасского горно-металлургического института.

С уходом Анатолия Дмитриевича заканчивается большой период изучения Доно-Донецкого региона эпохи бронзы, в котором украинско-российское сотрудничество в последнее двадцатилетие играло значительную роль.

В 2014 году связь с Анатолием Дмитриевичем прервалась...

Из некролога, опубликованного коллективом кафедры археологии и истории древнего мира Воронежского государственного университета известно, что в последние годы своей жизни Анатолий Дмитриевич вновь обратился к историографическим исследованиям в области российской археологии. Последней его работой стала монография «Археология в Воронежском госуниверситете» (*Vestnik VGU 2018. Seriya: istoriya, polItologIya, sotsIologIya 2*).

И все же, как об этом высказался В. В. Отрощенко — один из руководителей украинско-российского проекта, несмотря на многолетнее плодотворное сотрудничество, к сожалению, «привкус какой-то незаконченности проекта остается до сих пор» (Отроshchenko 2018, 210).

REFERENCE / ЛІТЕРАТУРА

- Berezanskaya S. S. 1990: *Usovo ozero. Poselenie na Severskom Donce*. Kyiv. (In Russian).
Березанская С. С. 1990: *Усово озеро. Поселение на Северском Донце*. Киев.
- Brovender Yu. M. 2000: Kapitanovo-1. Poselenie pokrovskoy sрубnoy kulturyi v Severskodonetskom Levoberezhje. U: *Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria ta Krymu*. Zaporizhzhia, 170–186. (In Russian).
Бровендер Ю. М. 2000: Капитаново-1. Поселение покровской срубной культуры в Северскодонетском Левобережье. У: *Старожитності степового Причорномор'я та Криму*. Запоріжжя, 170–186.
- Brovender Yu. M. 2003: Ukrainsko-rossiyskoe sotrudnichestvo v issledovanii problemy "Dono-Donetskaya zona drevney metallurgii i metalloobrabotki (epoha bronzы)" (nekotoryie itogi i perspektivy sotrudnichestva). U: *Problemy hirnychoi arkheolohii*. Dopovidi I-ho Kartamyskoho mizhnarodnoho polovoho arkheolohichnoho seminaru. Alchevsk, 8–14. (In Russian).
Бровендер Ю. М. 2003: Украинско-российское сотрудничество в исследовании проблемы «Дано-Донецкая зона древней металлургии и металлообработки (эпоха бронзы)» (некоторые итоги и перспективы сотрудничества). У: *Проблеми гірничої археології*. Доповіді I-го Картамиського міжнародного польового археологічного семінару. Алчевськ, 8–14.
- Brovender Yu. M., Otroshenko V. V. ta Pryahin A. D. 2010: Kartamyskiy kompleks girnycho-metalurgijnyh pamyatok bronzovogo viku v Centralnomu Donbasi. *Arheologija [Archaeology]* 2, 87–101. (In Ukrainian).
Бровендер Ю. М., Отрощенко В. В. та Пряхін А. Д. 2010: Картамиський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку в Центральному Донбасі. *Археологія* 2, 87–101.
- Brovender Yu. M., Shubin Yu. P. 2012: Opyt kompleksnogo izucheniya pamyatnikov proizvodstvennoj deyatel'nosti Doneckogo gorno-metallurgicheskogo centra epohi bronzы. In: *Doneckij arheologichnyj zbirnyk*. Vip. 16. Doneck, 108–113. (In Russian).
Бровендер Ю. М., Шубин Ю. П. 2012: Опыт комплексного изучения памятников производственной деятельности Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы. У: *Донецький археологічний збірник*. Вип. 16. Донецьк, 108–113.
- Brovender Yu. M. 2013: Monografiya A. D. Pryahina «Dono-Donetskaya step-lesostep v epohu bronzы. Istoriya izucheniya». U: *Problemy hirnychoi arkheolohii*. Materialy IX-ho Kartamyskoho mizhnarodnoho polovoho arkheolohichnoho seminaru. Alchevsk, 120–128. (In Russian).
Бровендер Ю. М. 2013: Монографія А. Д. Пряхина «Дано-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения». У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали IX Картамиського міжнародного польового археологічного семінару. Алчевськ, 120–128.
- Brovender Yu. M., Otroshchenko V. V. ta Pavlova I. M. 1995: Robocha zustrich z problem arkheolohii piznoho bronzovogo viku pivdnia Skhidnoi Yevropy (Luhansk; Perevalsk; Donetsk, 23–27 lystopada 1993 roku). *Arkheolohiia [Archaeology]* 1, 150–151. (In Ukrainian).
Бровендер Ю. М., Отрощенко В. В. та Павлова І. М. 1995: Робоча зустріч з проблем археології пізнього бронзового віку півдня Східної Європи (Луганськ — Перевальськ — Донецьк, 23–27 листопада 1993 року). *Археологія* 1, 150–151.
- Brovender Yu. M., Otroshchenko V.V. ta Priakhin A.D. 1997: Ukrainsko-Rosiyskiy polovyy arkheolohichnyi seminar (s. Kapitanove Luhanskoj obl., 13–14 lypnia 1995 r.). *Arkheolohiia [Archaeology]* 1, 156–157. (In Ukrainian).
Бровендер Ю. М., Отрощенко В. В. та Пряхін А. Д. 1997: Українсько-Російський польовий археологічний семінар (с. Капітанове Луганської обл., 13–14 липня 1995 р.). *Археологія* 1, 156–157.

- Brovender Yu. M., Shubin Yu. P. 2009. Eksperimenty po vyiplavke medi iz rud Kartamyishskogo rudoproyavleniya Donbassa. V: *Arheologiya vostochno-evropeyskoy lesostepi*. Voronezh, 114–123. (In Russian).
- Бровендер Ю. М., Шубин Ю. П. 2009. Эксперименты по выплавке меди из руд Картамышского рудопоявления Донбасса. В: *Археология восточно-европейской лесостепи*. Воронеж, 114–123.
- Vestnik VGU* 2018. *Seriya: istoriya, politologiya, sotsiologiya* 2. Voronezh, 119–121. (In Russian).
- Вестник ВГУ* 2018. *Серия: история, политология, социология* 2. Воронеж, 119–121.
- Dono-Donetskiy region v sisteme drevnostey epohi bronzuyi vostochno-evropeyskoy stepi i lesostepi* 1996: Tезисy dokladov i materialy rossiysko-ukrainskoy nauchnoy konferentsii i vtorogo ukrainsko-rossiyskogo polevogo arheologicheskogo seminaru 1. Voronezh. (In Russian).
- Доніо-Донецький регіон в системі древностей епохи бронзи восточно-европейської степи і лесостепи* 1996: Тезиси доповідей і матеріали російсько-української наукової конференції і другого українсько-російського польового археологічного семінару 1. Воронеж.
- Dono-Donetskiy region v sisteme drevnostey epohi bronzuyi vostochno-evropeyskoy stepi i lesostepi* 1996: Tезисy dokladov i materialy rossiysko-ukrainskoy nauchnoy konferentsii i vtorogo ukrainsko-rossiyskogo polevogo arheologicheskogo seminaru 2. Voronezh. (In Russian).
- Доніо-Донецький регіон в системі древностей епохи бронзи восточно-европейської степи і лесостепи* 1996: Тезиси доповідей і матеріали російсько-української наукової конференції і другого українсько-російського польового археологічного семінару 2. Воронеж.
- Doba bronzuyi Dono-Donetskoho rehionu* 1997: Materialy 3-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkhеolohichnoho seminaru. Kyiv; Voronizh; Perevalsk. (In Ukrainian).
- Доба бронзи Доніо-Донецького регіону* 1997: Матеріали 3-го українсько-російського польового археологічного семінару. Київ; Вороніж; Перевальськ.
- Doba bronzuyi Dono-Donetskoho rehionu* 1998: Materialy 4-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkhеolohichnoho seminaru. Kyiv; Voronizh. (In Ukrainian).
- Доба бронзи Доніо-Донецького регіону* 1998: Матеріали 4-го українсько-російського польового археологічного семінару. Київ; Вороніж.
- Doba bronzuyi Dono-Donetskoho rehionu* 2001: Materialy 5-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkhеolohichnoho seminaru. Kyiv; Voronizh. (In Ukrainian).
- Доба бронзи Доніо-Донецького регіону* 2001: Матеріали 5-го українсько-російського польового археологічного семінару. Київ; Вороніж.
- Dorofeev V. N. 2001: Ukrainsko-rossiyskoe sotrudnichestvo v issledovanii problemyi «Dono-Donetskaya zona drevney metallurgii i metalloobrabotki (epoha bronzuyi) (nekotoryye perspektivy issledovaniy Donbasskogo gorno-metallurgicheskogo instituta i Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta)» In: *Doba bronzuyi Dono-Donetskoho rehionu* 2001. Materialy 5-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkhеolohichnoho seminaru. Kyiv; Voronizh, 10–11. (In Russian).
- Дорофеев В. Н. 2001: Украинско-российское сотрудничество в исследовании проблемы «Доніо-Донецкая зона древней металлургии и металлообработки (эпоха бронзы) (некоторые перспективы исследований Донбасского горно-металлургического института и Воронежского государственного университета)». В: *Доба бронзи Доніо-Донецького регіону*. Матеріали 5-го українсько-російського польового археологічного семінару. Київ; Вороніж, 10–11.
- Molodin V. I., Pryahin A. D. 2005: K vyideleniyu proizvodstvennyih zon epohi bronzuyi na prostranstvah Evraziyskoy stepi i lesostepi. U: *Problemy hirnychoy arkhеolohii*. Materialy II-ho Kartamyskoho mizhnarodnoho polovoho arkhеolohichnoho seminaru. Alchevsk, 7–9. (In Russian).

- Молодин В. И., Пряхин А. Д. 2005: К выделению производственных зон эпохи бронзы на пространствах Евразийской степи и лесостепи. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали II-го Картамиського міжнародного польового археологічного семінару. Алчевськ, 7–9.
- Otoshchenko V. V. 1999: Do 70-richchia Anatoliia Dmytrovycha Priakhina. U: *Arkheolohiia [Archaeology]* 3, 153–154. (In Ukrainian).
- Отрощенко В. В. 1999: До 70-річчя Анатолія Дмитровича Пряхіна. У: *Археологія* 3, 153–154.
- Otoshchenko V. V. 2001: Do richnytsi vid dnia narodzhennia A. D. Priakhina. In: *Doba bronzy Dono-Donets'koho rehionu*. Materialy 5-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkheolohichnoho seminaru. Kyiv-Voronizh, 4–6. (In Ukrainian).
- Отрощенко В. В. 2001: До річниці від дня народження А. Д. Пряхіна. У: *Доба бронзи Доно-Донецького регіону*. Матеріали 5-го українсько-російського польового археологічного семінару. Київ; Вороніж, 4–6. (In Ukrainian).
- Otoshchenko V. V., Brovender Yu. M. 2010: Z dosvidu orhanizatsii polovykh arkheolohichnykh seminariv. U: *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* 4. Kyiv, 310–312. (In Ukrainian).
- Отрощенко В. В., Бровендер Ю. М. 2010: З досвіду організації польових археологічних семінарів. У: *Археологія і давня історія України* 4. Київ, 310–312.
- Otoshchenko V. V. 2018: Rekviiem za ukrainsko-rosiiskoiu arkheolohichnoiu spivpratseiu na skhodi Ukrainy. In: *Donets'kyi arkheolohichnyi zbirnyk* 21. Vinnytsia, 206–214. (In Ukrainian).
- Отрощенко В. В. 2018: Реквієм за українсько-російською археологічною співпрацею на сході України. У: *Донецький археологічний збірник* 21. Вінниця, 206–214.
- Otroschenko V. V., Brovender Yu. M., Pryahin A. D. i Besedin V. I. 1996: Ukrainsko-rossiyskaya ekspeditsiya po izucheniyu Kapitanovskogo arheologicheskogo mikrorayona pamyatnikov epohi bronzyi (itogi rabot 1995–1996 gg.). V: *Dono-Donetskiy region v sisteme drevnostey epohi bronzyi vostochnoevropeyskoy stepi i lesostepi*. Tezisy dokladov i materialy rossiysko-ukrainskoy nauchnoy konferentsii i vtorogo ukrainsko-rossiyskogo polevogo seminaru 2. Voronezh, 4–10. (In Russian).
- Отрощенко В. В., Бровендер Ю. М., Пряхин А. Д. и Беседин В. И. 1996: Украинско-российская экспедиция по изучению Капитановского археологического микрорайона памятников эпохи бронзы (итоги работ 1995–1996 гг.). В: *Дано-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи*. Тезисы докладов и материалы российской-украинской научной конференции и второго украинско-российского полевого семинара 2. Воронеж, 4–10. (In Russian).
- Otroschenko V. V., Pryahin A. D., Besedin V. I., Brovender Yu. M. i Savrasov A. S. 1997: Ukrainsko-rossiyskaya ekspeditsiya po izucheniyu pamyatnikov epohi bronzyi Donets'kogo basseyna. V: *Arheologiya vostochnoevropeyskoy lesostepi* 10. Voronezh, 90–103. (In Russian).
- Отрощенко В. В., Пряхин А. Д., Беседин В. И., Бровендер Ю. М. и Саврасов А. С. 1997: Украинско-российская экспедиция по изучению памятников эпохи бронзы Донецкого бассейна. В: *Археология восточноевропейской лесостепи* 10. Воронеж, 90–103.
- Pryahin A. D. 1995: Dono-Donets'kaya stepi i lesostep v epohu bronzyi (nekotoryie itogi i perspektivy issledovaniy). V: *Epoha bronzyi Dono-Donets'kogo regiona*. Materialy ukrainsko-rosiyskogo polevogo arheologicheskogo seminaru. Lugansk, 6–10. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 1995: Дано-Донецкая степи и лесостепь в эпоху бронзы (некоторые итоги и перспективы исследований). В: *Эпоха бронзы Дано-Донецкого региона*. Материалы украинско-российского полевого археологического семинара. Луганск, 6–10.
- Pryahin A. D. 1996: *Mosolovskoe poselenie metallurgov-liteyschikov epohi pozdney bronzyi* 2. Voronezh. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 1996: *Мосоловское поселение металлургов-литейщиков эпохи поздней бронзы* 2. Воронеж.

- Pryahin A. D. 2001: Zaklyuchitelnoe slovo. U: *Doba bronzы Dono-Donetskoho rehionu*. Materialy 5-ho ukrainsko-rosiiskoho polovoho arkheolohichnoho seminaru (s. Kapitanove, 26 lypnia 1999r.). Kyiv-Voronizh, 123–124. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 2001: Заключительное слово. У: *Доба бронзи Доно-Донецького регіону*. Матеріали 5-го українсько-російського польового археологічного семінару (с. Капітанове, 26 липня 1999 р.). Київ; Вороніж, 123–124.
- Pryahin A. D. 2003: Dono-Donetskaya proizvodstvennaya zona epohi bronzы (k izucheniyu metallurgii epohi bronzы vostochnoevropeyskoy stepi i lesostepi). Aktovaya rech na rasshirennom zasedanii Uchenogo soveta Donbasskogo gorno-metallurgicheskogo instituta, oktyabr 2002g. U: *Problemy hirnychoi arkheolohii*. Materialy I Mizhnarodn. Kartamyskoho polovoho arkheolohichnoho seminaru. — Alchevsk, 88–97. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 2003: Доно-Донецкая производственная зона эпохи бронзы (к изучению металлургии эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи). Актовая речь на расширенном заседании Ученого совета Донбасского горно-металлургического института, октябрь 2002 г. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали I Міжнародн. Картаміського польового археологічного семінару. Алчевськ, 88–97.
- Pryahin A. D. 2008. *Dono-Donetskaya step-lesostep v epohu bronzы. Istoriya izucheniya (vtoraya polovina XIX — nachalo 90-h gg. XX v.)* 1. Voronezh. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 2008. *Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (вторая половина XIX — начало 90-х гг. XX в.)* 1. Воронеж.
- Pryahin A. D. 2010. *Dono-Donetskaya step-lesostep v epohu bronzы. Istoriya izucheniya (sovremenniy etap)* 2. Voronezh. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 2010. *Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (современный этап)* 2. Воронеж.
- Pryahin A. D. 2011. Nauchnoe sotrudnichestvo v oblasti izucheniya epohi bronzы vostochnoevropeyskoy stepi i lesostepi Voronezhskogo gosuniversiteta s Institutom arheologii NANU i s universitetami Ukrainyi. In: *Problemy hirnychoi arkheolohii*. Materialy VIII Kartamyskoho mizhnarodnoho polovoho arkheolohichnoho seminaru. Alchevsk, 5–18. (In Russian).
- Пряхин А. Д. 2011. Научное сотрудничество в области изучения эпохи бронзы восточноевропейской степи и лесостепи Воронежского госуниверситета с Институтом археологии НАНУ и с университетами Украины. У: *Проблеми гірничої археології*. Матеріали VIII Картаміського міжнародного польового археологічного семінару. Алчевськ, 5–18.
- Pryahin A. D., Otroschenko V. V., Besedin V. I. i Brovender Yu. M. 2000: *Poselenie epohi bronzы Kapitanovo II*. Voronezh. (In Russian).
- Пряхин А. Д., Отрощенко В. В., Беседин В. И. и Бровендер Ю. М. 2000: *Поселение эпохи бронзы Капитаново II*. Воронеж.
- Pryahin A. D., Otroschenko V. V., Savrasov A. S. i Brovender Yu. M. 2000: Osnovnyie itogi raboty ukrainsko-rossiyskoy arheologicheskoy ekspeditsii po izucheniyu Kartamyishskogo rudoproyavleniya v Donbasse. V: *Srubnaya kulturno-istoricheskaya obschnost v sisteme drevnostey epohi bronzы Evraziyskoy stepi i lesostepi*. Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Voronezh, 99–104. (In Russian).
- Пряхин А. Д., Отрощенко В. В., Саврасов А. С. и Бровендер Ю. М. 2000: Основные итоги работы украинско-российской археологической экспедиции по изучению Картамышского рудопроявления в Донбассе. В: *Срубная культурно-историческая общность в системе древностей эпохи бронзы Евразийской степи и лесостепи*. Материалы Международной научной конференции. Воронеж, 99–104.
- Pryahin A. D., Savrasov A. S., Otroschenko V. V. and Brovender Yu. M. 2000: Obsledovanie rudnika na rudoproyavlenii Kartamyish. V: *Dono-Donetskiy region v sisteme drevnostey epohi bronzы vostochnoevropeyskoy stepi i lesostepi*. Tezisy dokladov i materialy rossiysko-ukrainskoy nauchnoy konferentsii i vtorogo ukrainsko-rossiyskogo polevogo seminaru 2. Voronezh, 10–13. (In Russian).

Одним із основних результатів роботи польових досліджень археологів України і Російської Федерації на території східних областей України та південно-західних областей Росії, у т. ч. і у рамках спільної археологічної експедиції, а також роботи польових семінарів, став перехід від переважно географічного принципу виділення регіону (Подоння, Подонців'я) до його осмислення як регіону культурно-історичного.

Своєрідною візитною карткою цього регіону, завдяки зусиллям декількох поколінь дослідників, у т. ч. й професора Пряхіна А. Д. стала активно функціонуюча тут в епоху бронзи виробнича діяльність з яскраво вираженою спеціалізацією пам'яток, що базувалися на місцевих рудах Донецького кряжу.

З уходом по засвіті Анатолія Дмитровича закінчується великий період дослідження Доно-Донецького регіону доби бронзи, в якому українсько-російське співробітництво в останнє двадцятиріччя відіграло значну роль.

Ключові слова: Анатолій Дмитрович Пряхін, Доно-Донецький регіон, польові семінари, спільні дослідження, українсько-російське співробітництво.

Summary

Yu. Brovender. The international cooperation in the study of the Don-Donetsk region Bronze Age (In memory of Anatoly Dmitrievich Pryakhin)

The paper is dedicated to the career as a scientist of the outstanding Russian archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor Anatoly Dmitrievich Pryakhin.

Particular attention is paid to Ukrainian-Russian international cooperation in studying the problems of archaeology of the Don-Donetsk region in the Bronze Age. Long-term cooperative missions on the territory of Luhansk region with the purpose to study two settlements of the Kapitanovsky archaeological microdistrict (Kapitanovo-1, 2) of Srubnaya cultural community (1995–1998), an assemblage of mining and metallurgical sites of Kartamysh archaeological microdistrict (2001–2009), as well as annual field seminars, the initiator of which was Anatoly Dmitrievich Pryakhin, contributed to the recognition of Don-Donetsk region by the researchers as one of the most important cultural and historical regions of the Eastern European steppe and forest-steppe of the Bronze Age.

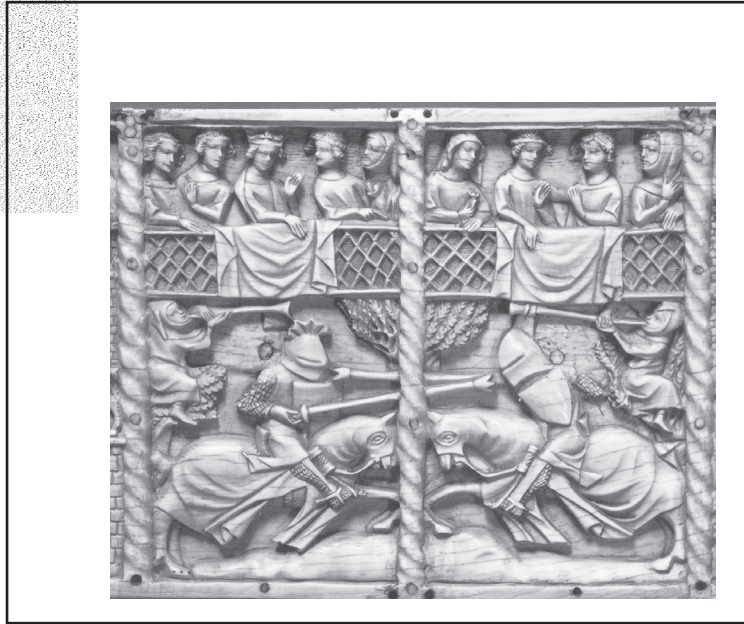
One of the main results of the work, both of field research by archaeologists of Ukraine and Russian Federation in the eastern regions of Ukraine and southwestern regions of Russia, in the context of a cooperative archaeological mission, and the work of field seminars, was the switch from the predominantly geographical principle of identifying the region (Podonye, Podontsovye) to its understanding as a cultural-and-historical region.

A kind of landmark of this region, thanks to the efforts of several generations of the researchers, including the work of Professor Pryakhin A. D., is a dynamic production activity in the region in the Bronze Age with a pronounced specialization of the sites based on the local ores of the Donetsk Ridge.

With the death of Anatoly Dmitrievich, a long period of studying the Don-Donetsk region of the Bronze Age ended. Ukrainian-Russian cooperation during the last twenty years has played a significant role in this research.

Key words: Anatoly Dmitrievich Pryakhin, Don-Donetsk region, field seminars, cooperative research, Ukrainian-Russian cooperation.

Рецензии Рецензии Reviews

УДК(UDC) 903(075.8)](049.32)
DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-07

Рецензія
Скирда В. В., Шрамко Б. А.
Історія первісного суспільства. Підручник.
Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

Олександр Бандровський

У рецензії розглянуто зміст, структуру та актуальність підручника В. В. Скирди і Б. А. Шрамко «Історія первісного суспільства». В ньому представлено основні етапи антропогенезу та історичні періоди соціогенезу. Зазначено, що підручник відповідає вимогам навчальних курсів «Історії первісного суспільства» та «Культурної антропології». Окремі зауваження не знижують наукового рівня навчального видання. Одне із зауважень вказує на недоречність використання терміну «проміскуїтет», який використовувався в радянській історичній літературі 60–80-х рр. ХХ століття. В цілому, підручник відповідає вимогам до академічної навчальної літератури. Після кожного розділу представлено питання та методичні завдання, що є важливим елементом пізнавальної діяльності студентів. Також відзначено наявність словника термінів і понять, які доповнюють зміст підручника.

Ключові слова: історія первісної людини, австралопітек, пітекантроп, неандерталець, *Homo sapiens*.

Про автора: Бандровський Олександр Генріхович — кандидат історичних наук; доцент; доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна.
E-mail: bandrovsky@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5981-7339>.

Об авторе: Бандровский Александр Генрихович — кандидат исторических наук; доцент; доцент кафедры археологии и специальных отраслей исторической науки Львовского национального университета имени Ивана Франка; ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина.
E-mail: bandrovsky@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5981-7339>.

About the author: Olekdandr G. Bandrovskiy — Candidate of Historical Sciences (PhD); Associate Professor; Associate Professor at the Department of Archaeology and Special fields of History at Ivan Franko National University of Lviv; 1 Universytetska Street, Lviv, 79000, Ukraine.
E-mail: bandrovsky@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5981-7339>.

© О. Г. Бандровський, 2018

проблеми різних гіпотез сапієнтації мають важливе, зокрема, методологічне значення в системі гуманітарної освіти. Тривалий час історична наука оперувала фактами з історії лише тих народів, які мали писемність і створили певні документальні підтвердження свого існування. Але впродовж XIX—XXI століть розвиток наукових знань надав можливість вивчати хід людської історії найбільш віддалених часів, відтак, дослідникам відкрились не менш цікаві і надзвичайно важливі сторінки історії. Спершу ці факти мали лише хаотичний характер і були позбавлені наукової систематизації, але починаючи з 20-х років XX століття, вчені формували уявлення про існування ранніх егалітарних суспільств (тобто суспільств, позбавлених соціальної диференціації). Ці суспільства в англо-американській історіографії розглядають в межах праісторії (prehistory) [4] або доісторичної археології (prehistoric archaeology) [1; 3].

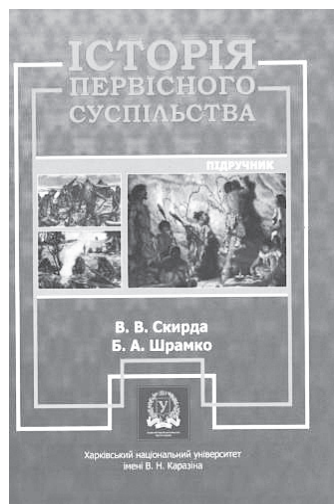
В різних історичних школах вивчення перших кроків людства та людини відбувається в межах наукових галузей — культурної антропології, соціальної антропології, етнології тощо. В українській історичній школі правомірно виділено курс «Історія первісного суспільства» як складову курсу з історії стародавніх цивілізацій. Історія первісного суспільства — це наука, яка вивчає процес виникнення людини та людського суспільства (антропосоціогенез) та історію перших соціальних об'єднань, що розвивались в напрямку до цивілізації. Історія первісного суспільства також досліджує основні особливості історичного розвитку апополітейних та синполітейних суспільств, тобто суспільств, що розвинулись у держави, або існували на периферії державних утворень.

Саме у річищі цього загальнонаукового підходу потрібно розглядати підручник провідних учених харківської археологічної школи Валерія Володимировича Скірди та Бориса Андрійовича Шрамка.

Підручник, включно всі розділи, має класичну структуру і відповідає меті та завданням курсу для студентів I курсу історичного факультету. В ньому стисло, однак без втрати змістовності, представлено основні терміни та історичні факти. Після кожного розділу подано методичні питання та завдання, що є виправданим з погляду пізнавальної діяльності студентів.

Вступ до підручника містить інформацію про предмет та періодизацію науки. Переконаючою є детальна та розгорнута характеристика трьох основних періодів:

1. Епоха первісного людського стада (дородове суспільство або праобщина); 2. Епоха первісної родової общини, яка поділяється на ранню та пізню; 3. Епоха політогенезу (розпад первісного суспільства та поява держави). Варто окремо відзначити, що в основі переважної більшості зарубіжних періодизацій знаходяться два принципи. По-перше, в усіх зарубіжних періодизаціях окреслено три важливіх переломних моменти історії первісного суспільства: поява перших знарядь праці, неолітична або аграрна революція та виникнення міст. По-друге, вагомий вплив має етнографічна періодизація, або рівень соціо-культурної інтеграції. Цей напрям знаходить відображення в термінах «реципрокація» (горизонтальний позаринковий обмін) та редистрибуція (вертикальний розподіл продукту). Редистрибуція відповідає соціально-стратифікованим (за Р. М. Адамсом) суспільствам [3, с. 300]. М. Фрід

виділяє ці суспільства під назвою ранжованих. В цей період відбувається управлінська революція, яка приводить до заміщення виду розподілу продукту. Цей рівень відповідає часу існування племені (tribe). І нарешті, в добу, яку Р. М. Адамс називає общинно-міською, Е. Сервіс — добою ієрархічних суспільств [5], а М. Фрід — добою стратифікованих суспільств [2], панує редистрибуція та ранговий доступ до основних економічних ресурсів. Цей рівень характеризує переддержавний етап і для нього є характерним існування вождизму (chiefdom).

Перший розділ традиційно присвячено огляду джерел та історіографії. Теоретико-методологічна складова підручника відтак базується на аналізі джерел та різнопланової критичної літератури. Особливу увагу привертає чітка диференціація наукових напрямів. В майбутньому, варто було б виділити в окремий підпункт роботи дослідників кінця ХХ — початку ХХІ століття. Загальні тенденції розвитку історії первісного суспільства полягають в тому, що позиції крайніх наукових поглядів починають зближуватись. Наукова дискусія між представниками таких поглядів привела до скасування односторонності та вироблення нових прийомів, що дають підстави для розбудови гіпотетичних моделей за принципами комплексного системного підходу.

Другий розділ висвітлює процес антропогенезу і частково соціогенезу. В цілому, фактичний матеріал викладено переконливо і фахово. Проте, не обійшлося без спірних положень (власне постійний, а не спорадичний проміскуїтет взагалі не притаманний вищим ссавцям, тож з погляду етології реконструкція проміскуїтету для людей чи їхніх безпосередніх предків є гіпотезою, не підкріпленою фактичним матеріалом і відкинутаю сучасними дослідниками). У стадії австралопітеків розвиток статевих інстинктів пішов у бік подовження періоду еструсу (стану готовності до розмноження). Самки австралопітеків, на відміну від тварин, вже мали місячний цикл. Тим самим у стадах, в яких зник еструс, було ліквідовано дуже важливу причину до конфлікту. Тому австралопітеки африканські отримали біологічну можливість продовжити лінію гомінід у напрямку до людини.

Найбільш насиченим інформативно і фактологічно є третій розділ підручника. Погляд на розквіт первісного суспільства охоплює такі моменти: завершення формування людини, расогенез, зародження духовної культури та релігійних вірувань. Ці аспекти не викликають заперечень. Текст розділу є логічним і послідовним. Дискусійними є два моменти. Перший — це жорстка зв'язка родової громади з археологічною періодизацією. Зрозуміло, що до доби мезоліту відноситься формування племені (етнокультурної спільності, яка характеризується спільністю мовних та культурних традицій). В цих умовах міграцій плем'я стає об'єктом розширення шлюбних зв'язків. На нашу думку, відмінності громад (общин) варто шукати в межах регіональних особливостей. Другий дискусійний момент, пов'язаний із розведенням ліній раціональних знань, мистецтва та релігійних вірувань. В умовах синкретичності свідомості первісної людини це виглядає досить модерністським твердженням. Складно уявити появу в первісному суспільстві розмежування раціональних, мистецьких та релігійних сфер. На наш погляд, варто брати до уваги взаємопроникнення духовних елементів у всі сфери функціонування родової общини.

Останній розділ «Розпад первісного суспільства» має важливе змістовне навантаження. До нього не має зауважень, оскільки він продуманий і логічно обґрунтований. Безумовно, нові умови розподілу матеріальних благ приводили до розподілу продукту по вертикалі. В марксистській історіографії поява відносин редистрибуції ототожнювалась з виникненням приватної власності та зародженням відносин експлуатації. Але послідовники цього погляду неодноразово наголошували, що розподіл надлишкового продукту по вертикалі діє в двох напрямках: від безпосередніх виробників до племінної

верхівки, а потім повертається виробникам у вигляді суспільних фондів, на утримання керуючих осіб, фонду допомоги, страхового фонду на випадок стихійних лих, для організації обміну на сировину або інші продукти чи вироби. Ранні общини не мали справи з повною приватною власністю, а лише з елементами відчуження продукту і землі. Цей момент в радянській освіті або повністю відкидався, або замінювався постулатом про виникнення глибокого протиріччя між колективною та приватною формою власності. Поява господарської самостійності великої патріархальної сім'ї не повинна розглядатись тільки в контексті становлення елементів власності. Це було продовження тенденції сегментації пізньої родової общини. Адже наука фіксує навіть два різновиди великосімейної організації: сім'ю патріархальну та пізньоматеринську.

Представлена в такому ракурсі інформація розділу відповідає цивілізаційному підходу до історії, що є важливим з методологічного погляду. Розроблений для даного видання словник понять також можна застосовувати для вивчення історії.

Отже, рецензований підручник В. Скирди та Б. Шрамко, скерований до студентів, викладачів та всіх, хто цікавиться найдавнішим періодом історії людства, має значний історико-методологічний і теоретичний потенціал.

REFERENCE / ЛІТЕРАТУРА

- Fagan Brian M., Durrani Nadia. 2015: *People of the Earth: An Introduction to World Prehistory*. Routledge, 560 p.
- Fried, M. H., 1974: *On the Evolution of Social Stratification and the State // The Rise and Fall of Civilizations. Modern Archeological Approaches to Ancient Cultures*. Cumming Publishing Co, Menlo Park, 26–40.
- Hole, Frank, Heizer Robert F., 1973: *An Introduction to Prehistoric Archaeology*. — Holt: Rinehart and Winston, 574 p.
- McCall, Daniel F. 1973: *Review: Prehistory as a Kind of History // The Journal of Interdisciplinary History*. Vol. 3. No. 4. 733–739.
- Service E. 1971: *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*. — New York, 132–169.

Резюме

Бандровський А. Г. Рецензія: Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства. Підручник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

В рецензии рассмотрены содержание, структура и актуальность учебника В. В. Скирды и Б. А. Шрамко «История первобытного общества». В нем представлены основные этапы антропогенеза и исторические периоды социогенеза. Отмечено, что учебник соответствует требованиям учебных курсов «Истории первобытного общества» и «Культурной антропологии». Отдельные замечания не снижают научного уровня учебного издания. Одно из замечаний указывает на неуместность использования термина «промискуитет», который использовался в советской исторической литературе 60-80-х гг. XX века. В целом, учебник соответствует требованиям к академической учебной литературе. После каждого раздела представлены вопросы и методические задания, которые являются важным элементом познавательной деятельности студентов. Также отмечено наличие словаря терминов и понятий, которые дополняют содержание учебника.

Ключевые слова: история первобытного человека, австралопитек, питекантроп, неандерталец, Homo sapiens.

Summary

A. *Bandrovskiyi*. Review: Skirda V. V., Shramko B. A. *The History of Primitive Societies. Textbook. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU, 2018. 172 p.*

The Review addresses the content, structure, and relevance of the textbook "The History of Primitive Society" by V. V. Skirda and B. A. Shramko. The textbook presents the main stages of anthropogenesis and the historical periods of sociogenesis. It is noted that the textbook meets the requirements of the academic courses "The History of Primitive Society" and "Cultural Anthropology". Several remarks do not diminish the scholarly level of the textbook. One of the remarks concerns the inappropriateness of the term "promiscuity", which was used in Soviet historical literature of the 1960–80s. In general, the textbook meets the requirements for academic educational literature. Questions and methodological tasks that are an important element of the cognitive activity of students are presented after each section. The dictionary of terms and concepts is claimed to complement the content of the textbook.

Key words: history of primitive man, Australopithecus, Pithecanthropus, Neanderthal, Homo sapiens.

УДК(UDC) 930:94(432.1)»1553/1586»](049.32)

DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-08

Между бурями

Рец. на книгу: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden: Sandstein, 2017. 240 S.*

Сергей Кариков

В рецензии рассмотрено состояние проблемы освещения жизни и деятельности курфюрста Августа I Саксонского в современной историографии. Проанализированы материалы сборника «Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich», изданного к 500-летию Реформации. Основу сборника составили материалы научной конференции, проходившей в Торгау и Дрездене 9–11 июля 2015 г. Показано, что авторы статей уделили внимание различным сторонам личности Августа: его деятельности как политика, находившегося «между территориями и империей»; решению вопросов экономического, административного, церковного развития Саксонии; репрезентации придворной жизни; особенностям музыкального искусства при дворе саксонского курфюрста. Отмечено, что в материалах сборника раскрыта роль курфюрста Августа Саксонского как представителя нового типа послереформационных территориальных князей — правителя конфессионального государства в рамках «старой империи». Авторы помещенных в сборнике статей

Про автора: **Кариков Сергій Анатолійович** — доктор історичних наук; доцент; доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України; доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна.

E-mail: karikov.nuczu@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5121-4103.

Об авторе: **Кариков Сергей Анатольевич** — доктор исторических наук, доцент; доцент кафедры социальных и гуманитарных дисциплин Национального университета гражданской защиты Украины; доцент кафедры истории древнего мира и средних веков исторического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина; пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина.

E-mail: karikov.nuczu@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5121-4103.

About the author: **Karikov A. Sergey** — Doctor of Historical Sciences; Associate Professor; Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines National University of Civil Protection of Ukraine; Associate Professor of the Department of the history of the Ancient World and the Middle Ages School of History V. N. Karazin National University; Sq. Svobody 4, Kharkov, 61022, Ukraine.

E-mail: karikov.nuczu@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5121-4103.

© С. А. Кариков, 2018

уделяют внимание проблемам политической, экономической, социальной, церковной истории Саксонии, развитию права, культуры, искусства в период пребывания Августа у власти. Сделан вывод о том, что авторы статей, помещенных в сборнике «Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich» раскрыли ряд аспектов деятельности Августа I, ранее недостаточно изученных в историографии. Указано, что длительный период правления курфюрста Августа, во время которого происходила масштабная модернизация основ земельной государственности Саксонии, заслуживает дальнейшего углубленного изучения.

Ключевые слова: курфюрст Август Саксонский, Священная Римская империя, Саксония, Реформация, лютеранская конфессионализация.

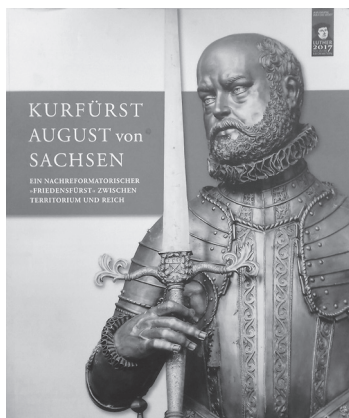

Исследование событий, повлиявших на последующее развитие общества, предполагает обращение к деятельности личностей, сыгравших ведущую роль в этих событиях. Историко-антропологический подход открывает широкие возможности такого исследования, обеспечивая как возможности пересмотра устоявшихся концепций, так и перспективы более глубокого изучения прошлого. В этой связи актуальным является рассмотрение ключевых фигур немецкой Реформации, в частности, правителей Саксонии — родины реформационного движения и примера проведения лютеранской конфессионализации. К личностям, несколько обойденным вниманием ученых, на наш взгляд, принадлежит курфюрст Август, в период правления которого (1553–1586 гг.) Саксония перешла от противостояния к миру, достигнув стабильности в политическом, экономическом, религиозном, культурном развитии, что обеспечило ей пребывание на ключевых позициях в Священной Римской империи. Правление Августа ознаменовало пору своеобразного затишья между бурями предшествовавшего (конфликты и войны эпохи Реформации) и последующего (Тридцатилетняя война) периодов.

В начале XXI в. созданы работы, в которых нашли отражение отдельные стороны деятельности Августа. Так, Р. Гросс отмечает вклад Августа в развитие Саксонии как земельного государства через расширение владений курфюрста, стабилизацию финансовой сферы, централизацию управления (Gross 2007, 140–146). В то же время Р. Гросс не уделяет внимания конфессионализации как ключевому фактору формирования земельной государственности Саксонии и не рассматривает стремление Августа прекратить конфликты как важный компонент его политики.

И. Брунинг характеризует время правления Августа как «эпоху балансирования и компромисса», что было обусловлено стремлением курфюрста поддерживать мир, сохраняя расстановку сил и способствуя росту влияния Веттинов в империи (Bruning 2007, 124). Автор также обращает внимание на вклад Августа в развитие евангелической церкви.

Подходы, намеченные Р. Гроссом и И. Брунингом, получили развитие в сборнике «Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich» («Курфюрст Август Саксонский. Послереформационный «князь мира» между территорией и империей»), изданном к 500-летию юбилею Реформации. Основу сборника составили материалы научной конференции, проходившей в Торгау и Дрездене 9–11 июля 2015 г. Статьи, вошедшие в сборник, структурированы по четырем разделам: деятельность Августа как политика, находившегося «между территориями

и империей»; решение вопросов экономического, административного, церковного развития Саксонии; репрезентация придворной жизни; особенности музыкального искусства при дворе курфюрста.

Открывает сборник вступительная статья М. Рудерсдорфа. Ее концептуальный характер определяется стремлением автора раскрыть значение политики князей в эпоху раннего Нового времени. Немецких правителей историк оценивает как «основателей или новаторов», повлиявших на преобразование государственных, церковных, социальных структур. Борьба за проведение реформ по виттенбергскому образцу или против него стала катализатором строительства немецких земельных государств. М. Рудерсдорф определяет Августа как представителя нового послереформационного типа территориального князя — правителя конфессионального государства в рамках «старой империи» (Rudersdorf 2017, 8). Этот вывод задает тон решению основной проблемы сборника — выявлению общих и специфических черт политики Августа в сравнении с деятельностью его предшественников на саксонском престоле и со временных ему правителей других территорий Германии.

В. Бужек рассматривает взаимоотношения Августа с Габсбургами и богемским дворянством. Основное внимание исследователь сосредотачивает на деятельности оберстбургграфа Вильгельма фон Розенберга, возглавлявшего дипломатическое представительство Габсбургов в Дрездене. Автор отмечает важность подобных контактов для укрепления отношений между Веттинами и Габсбургами, что проявилось в совместном решении вопросов относительно деятельности Священной Лиги, в активизации коммуникации, способствуя стабилизации отношений в империи (Vůzek 2017, 31–35).

Ф. Гезе уделяет внимание взаимодействию Августа с правителями Бранденбурга, что помогло укреплению евангелических сил. В то же время исследователь указывает на конкуренцию правителей Саксонии и Бранденбурга, в частности — из-за взаимных территориальных претензий. Автор отмечает, что со смертью Августа «политика компенсаций и компромиссов» в саксонско-бранденбургских отношениях завершилась, сменившись напряженностью, связанной с поворотом курфюрста Кристиана к поддержке кальвинизма (Göse 2017, 47).

С. Циглер рассматривает переписку Августа как составляющую культуры ведения корреспонденции раннего Нового времени, отмечая как широкий круг адресатов переписки Августа и его супруги Анны, так и многообразие тематики их писем. Частью «пространства коммуникации» между правителями выступает переписка Августа с герцогом Альбрехтом V Баварским: ее объем за 1563–1586 гг. составляет около 1600 листов. С. Циглер обращает внимание на вербальную сторону и на материальную составляющую этой переписки. Вербальный аспект определяется как стилем и риторикой, что проявляется в титуловании адресатов («высокородный князь», «дорогой кузен и брат»), так и тематикой сообщений. Важное место в переписке занимают конфессиональные проблемы: невзирая на разницу вероисповеданий, оба правителя в ряде моментов придерживались сходных позиций (в частности, в неприятии кальвинизма). Представляет интерес и материальная сторона корреспонденции: обмен подарками охватывал предметы быта и досуга (саксонское пиво и баварское вино, оружие, произведения декоративного искусства) (Ziegler 2017, 52–57).

К. Келлер исследует политическую деятельность Анны Саксонской, отмечая ее участие в поддержании отношений между двумя династиями — саксонскими Веттинами и датскими Ольденбургами (Анна была дочерью короля Дании Кристиана III), посредничестве в политических переговорах, решении конфессиональных вопросов (Keller 2017, 64–72). К. Келлер обращает внимание на закономерность существования пределов влияния Анны: в эпоху раннего Нового времени, как правило, роль женщины — супруги правителя в политических отношениях была ролью подчиненной, а не основной.

О. Хейнеманн исследует особенности конфликта между эрнестинской и альбертинской линиями династии Веттинов через призму генеалогическо-историографической

традиции, связывая ее с деятельностью Августа, который на протяжении своего правления стремился опереться на «право предков». По мнению автора, вопросы генеалогии играли значительную роль в конфликте между эрнестинцами и альбертинцами после перехода к последним курфюршеского титула в 1547 г.: речь шла не только о взятии под контроль герцогства Саксония-Виттенберг альбертинской линией, но и о претензиях на династическое лидерство в доме Веттинов (Heinemann 2017, 74–77). В связи с этим закономерным стал поиск обоснования подобных претензий в более ранних документах.

Ф. Аурих и Л. Шпреер также обращаются к проблемам исторической генеалогии и источниковедения, исследуя родословные дома Веттинов. Изучение пергаментных грамот позволяет определить ключевые вопросы дальнейшей реставраторско-консервационной деятельности: очистка пергаментов, уменьшение искажений, восстановление недостающих фрагментов и закрепление трещин, анализ состояния цветочных слоев, дальнейшие шаги с учетом механического истирания слоев краски и частично отслоения краски (Aurich, Spreer, 88–89).

Х. Шукельт исследует роль, которую Август Саксонский сыграл в одном из эпизодов политики шведского короля Эрика XIV. В архиве Дрездена сохранился оригинал письма Эрика XIV к Елизавете I от 15 октября 1563 г. в связи с борьбой последней против шотландской королевы Марии Стюарт, а также с событиями «Войны трех корон». Судно, на котором плыл в Англию курьер Энтони Вестлин, было взято в плен датчанами, после чего король Дании Фредерик II проинформировал Августа Саксонского о планах Эрика. Как отмечает автор, Август, оставаясь на заднем плане событий, выступил в роли связующего звена развития европейского общества раннего Нового времени. Без его вмешательства свадебные планы Эрика, возможно, не потерпели бы неудачу и, таким образом, последний остался бы на шведском троне, что могло заметно изменить историю Европы (Schuckelt 2017, 94–98).

Второй раздел сборника открывает статья К. Хейнкера, в которой исследуется модернизация земельного государства раннего Нового времени. Ее чертами стали создание постоянных княжеских резиденций (при Августе эта роль в Саксонии принадлежала Торгау до перемещения центральных структур управления в Дрезден в 1601 г.), упорядочение финансовой системы, создание структур управления, закрепивших приоритет правителя в решении политических вопросов. Автор изучает взаимодействие Августа с высшим органом территориальной власти Саксонии — Тайным советом. После устранения от власти канцлера Кракова Тайный совет стал основным орудием, использовавшимся курфюрстом для решения практических задач. К. Хейнкер обращает внимание, что с помощью Тайного совета курфюрст Август соединил в политической деятельности два способа управления государством — контроль и делегирование полномочий (Heinker 2017, 108).

М. Шаттковски анализирует содержание августовской «Конституции» 1572 г. — одного из важнейших законодательных документов, принятых в Саксонии. Поскольку средневековое саксонское право не соответствовало потребностям формирующегося земельного государства эпохи раннего Нового времени, во второй половине XVI в. началась подготовка реформирования правовой системы курфюршества Саксонского. На саксонских ландтагах 1565 и 1570 гг., на консультациях с представителями Виттенбергского и Лейпцигского университетов Август выразил ряд инициатив, нашедших отражение в «Конституции» 1572 г., принятие которой стало компромиссом между различными группами саксонского общества (Schattkowsky 2017, 119).

У. Шлюде изучает политику курфюрста Августа в аграрной сфере хозяйства Саксонии. Как отмечает исследовательница, в княжеском аграрном дискурсе нашли отражение элементы научного подхода к ведению сельского хозяйства: представители правящих кругов задумались над тем, какое место аграрная сфера занимает в экономической системе, обратив внимание на товарооборот между Саксонией и другими

государствами и рассматривая способы стимулирования сельскохозяйственного производства. Экономика страны рассматривалась мыслителями раннего Нового времени как «высшее искусство», требующее теоретических и практических знаний (Schlude 2017, 126).

П. Виганд исследует проблемы финансового развития саксонского государства при Августе и его наследниках. Как отмечает ученый, средством укрепления финансового положения Саксонии стали кадастровые съемки территорий. Ведение реестров пахотной земли во владениях Веттинов было начато юристом Лаутербахом еще в период правления Морица Саксонского, но систематическое развитие учет сельскохозяйственных территорий получил уже при Августе (Wiegand 2017, 139–141).

Ф. Меташ изучает монетную политику Августа Саксонского. Как отмечает автор, она охватила следующие направления: защита максимально возможной сферы обращения для саксонских монет; предотвращение обмена саксонских монет на некачественные иностранные; отказ от снижения качества саксонских денег; уравнивание саксонских монет с монетами империи (Metasch 2017, 157). Проблема порчи денег в это время приобрела значительные масштабы, что было отражено в имперском монетном уставе 1571 г. Чеканка новых монет стала для Августа попыткой решения названной проблемы.

Х.-П. Хассе исследует отношения курфюрста Августа с церковными деятелями. Историк рассматривает позиции филиппистов и гнезиолютеран, оказывавших существенное влияние на политическую ситуацию. Автор приходит к выводу: конфессиональная политика Августа проявлялась через контакты с теологами и священнослужителями (в частности, с Якобом Андреа, приглашенным на службу в Саксонию из Брауншвейг-Вольфенбюттеля) как исполнителями координационных функций в отношениях светской власти и церковного управления (Hasse 2017, 169).

Третий раздел сборника составляют две работы, в которых авторы обращаются к внешним сторонам жизни верхушки саксонского общества, рассматривая их с помощью понятия «придворная репрезентация». В рамках названного определения М. Мюллер изучает особенности придворного искусства на примере охотничьего замка Аугустусбург, который стал одним из центров пребывания саксонского курфюрста: Август использовал его не только для остановок во время охоты, но и для проведения досуга, организации праздников (Müller 2017, 188–189). Подобная многофункциональность стала характерным признаком многих княжеских замков раннего Нового времени.

Д. Зиндрам рассматривает такой аспект деятельности Августа, как собирание коллекций. Саксонский курфюрст проявил хороший вкус в выборе предметов старины, пополнявших его коллекцию, которую он начал собирать уже в 40-х гг. XVI в. Интересы Августа были многообразны: доспехи, оружие, медали, монеты. Коллекция Августа стала основой для создания Кунсткамеры — музея предметов искусства в Дрездене, в первом перечне экспонатов которой в 1587 г. насчитывалось более 7000 предметов (Syndram 2017, 195–196).

Заключительную часть сборника образуют две работы, связанные с развитием музыки при Августе. К. М. Рихтер рассматривает деятельность придворного проповедника Кристиана Шютца в сфере организации музыкального искусства (Шютц в 1560–1574 гг. был куратором основанной в 1548 г. придворной капеллы), отмечая: Шютц действовал так умело, что курфюрст наделил его полномочиями, выходящими за рамки обязанностей других кураторов (Richter 2017, 221).

М. Херрманн также рассматривает историю музыки XVI в. на примере деятельности дрезденской замковой капеллы. Как отмечает автор, в период правления Августа она достигла расцвета, связанного как с приглашением талантливых иностранных капельмейстеров (Джованни Батиста Пинелло ди Жиранди из Генуи, Рогир Михаэль из Брабанта), так и с сотрудничеством с немецкими композиторами и исполнителями (Михаэль Преториус из Вольфенбюттеля) (Herrmann 2017, 230).

Таким образом, следует сделать вывод, что авторы статей, помещенных в сборнике «Курфюрст Август Саксонский. Послереформационный «князь мира» между территорией и империей» раскрыли ряд аспектов деятельности Августа I, ранее недостаточно изученных в историографии. Вместе с тем отметим, что длительный период правления Августа, во время которого происходила масштабная модернизация основ земельной государственности Саксонии, заслуживает дальнейшего углубленного изучения. Стоит надеяться, что рассмотрение основных направлений политического, экономического курса Августа, его участие в конфессиональных преобразованиях, реформировании территориальной системы образования получит продолжение в новых исследованиях — как в статьях, так и в монографиях.

REFERENCE / ЛИТЕРАТУРА

- Aurich F., Spreer L. 2017: Ein wettinischer Prachtstammbaum auf Pergament. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 85–89.
- Bruning J. 2007: August I (1553–1586). In: *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918*. München, 110–125.
- Bůžek V. 2017: August von Sachsen, die Habsburger und der böhmische Adel. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 28–37.
- Göse F. 2017: Die «Erbverbrüdeten». Zum brandenburgisch-kursächsischen Verhältnis zur Regierungszeit des Kurfürsten August. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 38–49.
- Groß R. 2007: *Die Wettiner*. Stuttgart.
- Hasse H.-P. 2017: Lutherisches Konfessionsbewusstsein und Kirchenpolitik des Kurfürsten August von Sachsen. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 166–175.
- Heinemann O. 2017: Herrschaftslegitimation durch genealogisch-historiographische Arbeit unter Kurfürst August. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 74–84.
- Heinker C. 2017: Kontrollieren oder Delegieren? Zur Interaktion Kurfürst Augusts mit seiner Geheimen Räten. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 102–109.
- Herrmann M. 2017: «Müssen die Cori Fautoriti von der Capellen wol vnterschieden werden». Zur Musik in der evangelischen Schlosskapelle in Dresden zwischen Johann Walter und Heinrich Schütz. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 228–235.
- Keller K. 2017: Die Fürstin und das Reich. Anna von Sachsen in der kursächsischen Politik. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 62–73.
- Metasch F. 2017: Von Guldengroschen zum Reichstaler. Die sächsische Münzpolitik unter Kurfürst August. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 152–165.
- Müller M. 2017: Ein Jagdschloss als Objekt der Herrschaftskunst. Der Neubau von Schloss Augustusburg und das Vermächtnis Kurfürst August von Sachsen in der Architektur. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 178–191.
- Richter C. M. 2017: Kurator versus Kapellmeister & Knabenlehrer. Kurfürst Augusts Hofkantorei in der Obhut des Hofpredigers Christian Schütz. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 212–227.

- Rudersdorf M. 2017: Kurfürst August von Sachsen. Ein neuer nachreformatorischer Fürstentypus im Konfessionsstaat des Alten Reiches. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 8–25.
- Schattkowsky M. 2017: Die sächsischen Konstitutionen von 1572. Ein Gesetzeswerk zwischen Bauernschutz und Herrschaftskompromis. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 110–121.
- Schlude U. 2017: Fürstliche Agrardiskurse. Momente von Wissenschaft in einem nichtgelehrten Milieu. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 122–137.
- Schuckelt H. 2017: Kurfürst August von Sachsen und die Hochzeitspolitik König Eriks XIV. von Schweden. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 90–99.
- Syndram D. 2017: August von Sachsen als Sammler. Zwischen persönlicher Neigung und fürstlicher Konvention. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 192–209.
- Wiegand P. 2017: Landesaufnahme und Finanzstaat unter Kurfürst August und seinen Nachfolgern. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 138–151.
- Ziegler S. 2017: Briefe als Spiegel höfischer Netzwerke. Korrespondenzkultur unter Kurfürst August von Sachsen. In: *Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich*. Dresden, 50–61.

Резюме

Каріков С. А. *Поміж бурями. Рец. на книгу: Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden: Sandstein, 2017. 240 S.*

У рецензії розглянуто стан проблеми висвітлення життя і діяльності курфюрста Августа I Саксонського в сучасній історіографії. Проаналізовано матеріали збірника «Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich», виданого до 500-річного ювілею Реформації. Основу збірника склали матеріали наукової конференції, що проходила в Торгау і Дрездені 9–11 липня 2015 р. Показано, що автори статей приділяють увагу різним сторонам особистості Августа: його діяльності як політика, який перебував «між територіями і імперією»; вирішенню питань економічного, адміністративного, церковного розвитку Саксонії; репрезентації придворного життя; особливостям музичного мистецтва при дворі саксонського курфюрста. Зазначено, що в матеріалах збірки розкрита роль курфюрста Августа Саксонського як представника нового типу післяреформаційних територіальних князів — правителя конфесійної держави в межах «старої імперії». Автори вміщених у збірнику статей приділяють увагу проблемам політичної, економічної, соціальної, церковної історії Саксонії, розвитку права, культури, мистецтва в період перебування Августа при владі. Зроблено висновки про те, що автори статей, вміщених у збірнику «Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich» розкрили низку аспектів діяльності Августа I, раніше недостатньо вивчених в історіографії. Наголошено, що тривалий період правління курфюрста Августа, протягом якого відбувалася масштабна модернізація основ земельної державності Саксонії, заслуговує на подальше поглиблене вивчення.

Ключові слова: курфюрст Август Саксонський, Священна Римська імперія, Саксонія, Реформація, лютеранська конфесіоналізація.

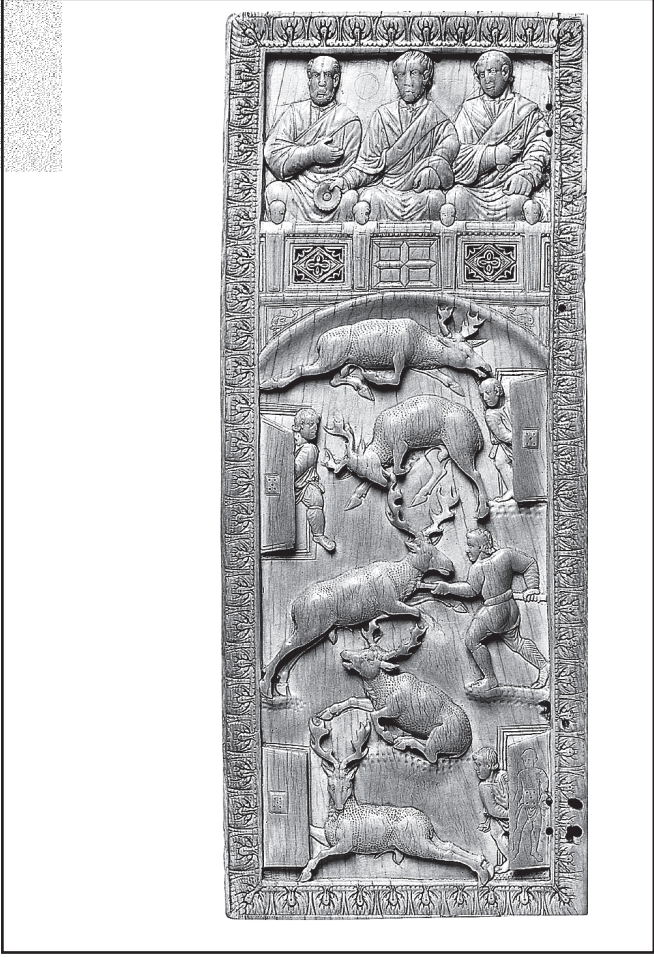
Summary

S. Karikov. *Between the storms. Book Review: Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden: Sandstein, 2017. 240 S.*

The review covers the state of the problem of characteristics of the life and activities of Elector Augustus I of Saxony in the contemporary modern historiography. The materials of the collection “Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer “Friedensfürst” zwischen Territorium und Reich” which was published for the 500th anniversary of the Reformation. The basis of the collection consists of materials from a scientific conference that held in Torgau and Dresden from 9th to 11th July 2015 are analysed. It is shown that the authors of the articles paid attention to various aspects of Augustus’ person such as: his activities as a politician who was “between territories and Empire”; decision of the problems of economic, administrative, church development of Saxony; representation of court life; features of musical art at the court of the Saxon elector. It is noted that the collection of materials reveals the role of Elector Augustus of Saxon as a representative of a new type of post-Reformation territorial princes — the ruler of the confessional state within the “Old Empire”. The authors of the collection articles paid attention to the problems of the political, economic, social, church history of Saxony, the development of law, culture and art during the period of Augustus’ ruling. It is concluded that the authors of the articles of the collection “Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich” revealed a number of aspects of the activities of Augustus I that heretofore were studied in the historiography insufficiently. It is indicated that the long period of the Elector Augustus’ ruling, during which a large-scale modernization of the foundations of the land statehood of Saxony took place, should be studied in the future more deeply.

Key words: Elector Augustus of Saxon, Holy Roman Empire, Saxony, Reformation, Lutheran confessionalization.

Хроніка Хроніка Chronicle

УДК(UDC) 94(3):005.745-027.543(477.54-25)»2018»

DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-09

Международная научная конференция «История античного мира и средневековья в университетах Украины.

**К 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина»
(25–26 октября 2018 г.)**

Андрей Домановский, Сергей Дьячков

Статья, посвященная 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, отображает основные достижения и результаты научно-педагогического творчества преподавателей кафедры в последнее десятилетие ее истории (2009–2018). Этот период деятельности сотрудников кафедры характеризуется активной научно-методической работой, успешной защитой диссертаций по истории античной древности, Средних веков и византистике. Преподаватели кафедры стали авторами нескольких фундаментальных монографий, учебных, учебно-методических трудов, составителями сборников научных статей. В указанный период научно-педагогический состав кафедры деятельно участвовал в работе Харьковского областного историко-археологического общества (ХИАО). Преподаватели кафедры являются постоянными авторами ежегодника «Древности», входят в состав его редакционной коллегии. В рамках традиционных междуна-

Про авторів: **Домановський Андрій Миколайович** — кандидат історичних наук; доцент; доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна.

E-mail: andriy.domanovsky@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8434-3374>.

Д'ячков Сергій Володимирович — кандидат історичних наук; доцент; доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна.

E-mail: dyachkovst@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7884-2572>.

Об авторах: **Домановский Андрей Николаевич** — кандидат исторических наук; доцент; доцент кафедра истории древнего мира и средних веков исторического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина; пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина.

E-mail: andriy.domanovsky@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8434-3374>.

Дьячков Сергей Владимирович — кандидат исторических наук; доцент; доцент кафедры истории древнего мира и средних веков исторического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина; пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина.

E-mail: dyachkovst@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7884-2572>.

About the authors: **Andrii M. Domanovskyi** — Candidate of Historical Sciences; Associate Professor; Associate Professor Ancient and Medieval History Department V. N. Karazin Kharkiv National University; Sq. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine.

E-mail: andriy.domanovsky@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8434-3374>.

Sergey V. Dyachkov — Candidate of Historical Sciences; Associate Professor; Ancient and Medieval History Department V. N. Karazin Kharkiv National University; Sq. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine.

E-mail: dyachkovst@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7884-2572>.

© А. Н. Домановский, С. В. Дьячков, 2018

родных научных конференций ХИАО «Проблемы истории и археологии Украины» кафедра обеспечивала работу нескольких научных секций, посвященных исследованиям в области древней, средневековой истории и археологии. Также с 2015 г. кафедра проводит научные чтения «LAUREA», посвященные памяти основателя кафедры профессора В. И. Кадеева.

В статье излагается программа международной научной конференции «История античного мира и средневековья в университетах Украины», посвященной 40-летию кафедры. В рамках конференции работали секции «История и культура античного мира» и «Проблемы истории западноевропейского средневековья и Византии», а также состоялся круглый стол «Преподавание истории античного мира и средневековья в образовательном пространстве Украины».

Публикация содержит справочную информацию о научно-издательской деятельности кафедры в 2009–2018 гг.

Ключевые слова: кафедра истории древнего мира и средних веков, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, антиковедение, медиевистика, византистика, LAUREA», конференция «История античного мира и средневековья в университетах Украины».

В октябре 2018 года встретила свое 40-летие кафедра истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Славные традиции изучения истории древности и средневековья в старейшем университете Украины были заложены в первые десятилетия его жизни. На протяжении многих лет научные изыскания и учебные дисциплины по истории древнего мира и средних веков изучались в университете на различных кафедрах историко-филологического и исторического факультетов.

В 1978 году по инициативе профессора В. И. Кадеева была создана кафедра в ныне существующем формате. Как показал опыт последующих десятилетий, объединение на одной учебной кафедре специалистов по древней истории и истории средних веков позволяет организовать преподавание и глубокое изучение важнейших периодов всемирной истории в рамках классического университета. Обобщенная, но достаточно емкая характеристика научно-педагогической деятельности преподавателей кафедры в 1978–2008 гг. получила отражение в соответствующих юбилейных публикациях [1; 2; 3; 4; 5].

В 2009–2018 гг. деятельность кафедры истории древнего мира и средних веков исторического факультета ХНУ, возглавляемая профессором С. Б. Сорочаном, характеризуется бережным отношением к сложившимся традициям, формам, методам и направлениям научно-педагогической деятельности. Например, вплоть до 2013 г. на кафедре продолжали успешно работать археологические экспедиции, проводившие исследования цитадели Херсонеса Таврического (Севастополь) и генуэзской крепости Чембало (Балаклава). С другой стороны, отвечая вызовам современности, коллектив кафедры успешно осваивал новые направления научных изысканий, — прежде всего в области византистики, — новые формы научно-педагогической, просветительской деятельности. Последнее десятилетие истории кафедры характеризуется активной научно-методической работой. На кафедре подготовлены и успешно защищены диссертации по истории античной древности, Средних веков и византистике. Преподаватели кафедры стали авторами нескольких учебных, учебно-методических изданий для высшей и средней школы Украины [Приложение 1].

Научно-педагогический состав кафедры активно участвует в деятельности Харьковского историко-археологического общества с момента его возникновения. Преподаватели кафедры являются постоянными авторами ежегодника «Древности», входят в состав его редакционной коллегии во многом определяя содержание и векторы развития ежегодника (заместитель главного редактора С. В. Дьячков; ответственный секретарь редколлегии С. Д. Литовченко; члены редколлегии: А. П. Мартемьянов, И. П. Сергеев, С. Б. Сорочан) [Приложение 2]. В рамках традиционных международных научных конференций ХИАО «Проблемы истории и археологии Украины» кафедра обеспечивает работу нескольких научных секций, посвященных древней и средневековой истории и археологии. По инициативе кафедры X научная конференция ХИАО

Кафедра истории древнего мира и средних веков
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (июнь 2018 г.):

Стоят слева направо: С. В. Дьячков, А. П. Мартемьянов, С. Б. Сорочан, А. В. Латышева, К. Ю. Бардола, Л. П. Сальтевская, А. Н. Домановский, И. П. Сергеев, С. Д. Литовченко, О. А. Ручинская

Department of History of the Ancient World and the Middle Ages
V. N. Karazin Kharkiv National University (June 2018):

Standing from left to right: S. V. Dyachkov, A. P. Martem'yanov, S. B. Sorochan, A. V. Latysheva, K. Yu. Bardola, L. P. Saltevskaia, A. M. Domanovskiy, I. P. Sergeev, S. D. Litovchenko, O. A. Ruchinskaya

была посвящена 125-летию известного харьковского ученого-антиковеда, археолога и педагога профессора К. Э. Гриневича. В 2015 году ученый совет исторического факультета поддержал инициативу кафедры о проведении научных чтений «LAUREA», посвященных памяти основателя кафедры профессора В. И. Кадеева [Приложение 3].

По инициативе ученого совета исторического факультета ХНУ имени В. Н. Каразина и правления ХИАО 25–26 октября 2018 г. состоялась Международная конференция «История античного мира и средневековья в университетах Украины», посвященная 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина. К началу работы конференции издан библиографический указатель трудов преподавателей за 40 лет деятельности кафедры, а также тезисы докладов участников научного форума [6; 7].

На *пленарном заседании* конференции были заслушаны два доклада: **С. Б. Сорочан** (Харьков) «Как одарили Киевскую княгиню Ольгу в Константинополе?»; **И. Тодоров** (Велико Тырново, Болгария) «Современные исследования по истории древней Фракии — основные направления в процессе развития».

А. В. Ващук и **С. А. Демчук** (Киев) презентовали деятельность Центра средневековых и раннеמודерных студий «Symbolon».

Заседание *круглого стола* «Преподавание истории античного мира и средневековья в образовательном пространстве Украины» продолжило работу конференции. Для обсуждения участникам и гостям конференции были представлены выступления, посвященные проблемам преподавания истории древности и средневековья в высшей и средней школе Украины: **А. М. Домановський** (Харків) «Звичайна схема «навчального процесу» і справа раціонального укладу викладання історії середніх віків в університетах України»; **С. В. Д'ячков** (Харків) «Програма з історії стародавнього світу для загальної середньої школи (6 клас): триумф неучтва і хуторянства»; **А. П. Мартемьянов**, **Н. С. Мартемьянова** (Харьков) «О месте учебного курса

«Античное наследие в культуре последующих эпох» в подготовке специалистов гуманитарного профиля».

На заседаниях *секции История и культура античного мира* (руководители *И. П. Сергеев, И. Тодоров*; секретарь *А. С. Походнякова*) заслушаны и обсуждены доклады, посвященные различным аспектам истории и археологии античного общества: *А. Б. Акимов* (Харьков) О роли ветеранов в провинциальной жизни Дакии; *В. А. Гуменний* (Львів) Р. Eurhg. і окремі проблеми римської військової присутності на території Сирії впродовж першої половини III ст. н. е.; *В. В. Котенко* (Полтава) Проблеми атрибуції херсонеської кераміки з полісів Північно-Західного Причорномор'я; *С. Д. Литовченко* (Харьков) Цицерон на Востоке: гибель Республики; *К. Ю. Нефедов* (Харьков) Лисимах и Деметрий Полиоркет: благочестие против царского культа; *А. С. Походнякова* (Харьков) К вопросу о возникновении государственности у набатеев; *О. А. Ручинская* (Харьков) К вопросу о праздновании Парфений и Дионисий в Херсонесе; *А. О. Рябко* (Харків) Мусичне виховання в полісах Північного Причорномор'я; *И. П. Сергеев* (Харьков). К вопросу о предпосылках принятия Constitutio Antoniniana в Римской империи; *А. Н. Токарев* (Харьков). Несколько замечаний о понятии res publica в сочинениях Цицерона; *А. Л. Янко* (Полтава) Рід Спурінна в соціально-політичній історії етрусків.

На заседаниях *секции «Проблемы истории западноевропейского средневековья и Византии»* (руководитель *С. Б. Сорочан*, секретарь *А. Н. Домановский*) рассматривались актуальные вопросы широкого хронологического и проблемного диапазона: *Р. М. Абдикович* (Львів). Дискусії про «візантинізм» і галицьке сакральне мистецтво міжвоєнного періоду на сторінках львівської періодики; *К. Ю. Бардола* (Харьков) О природе так называемых «притеснений» императора Никифора I Геника (802–811); *А. В. Ващук* (Київ) Его-нарративы как джерело дослідження історії Франції ранньомодерного часу; *С. А. Демчук* (Київ) Таємна вечеря у нідерландському мистецтві пізнього середньовіччя: єдність чи різноманіття; *М. Є. Домановська* (Харків) Читання, переклад, тлумачення: візантійське джерелознавство як складова практичних занять у Харківському університеті (середина XIX — початок XX ст.); *А. М. Домановський* (Харків) Арабський динар проти візантійського соліда: до питання про причини і датування монетних реформ Абд аль-Маліка (685–705) та Юстиніана II (685–695 / 705–711); *С. В. Дьячков* (Харьков) Фактория Чембало в системе генуэзских владений в Крыму XIV—XV вв.; *С. А. Кариков* (Харьков) Конфессиональные преобразования в аспекте формирования земельной государственности Саксонии XVI в.; *С. И. Лиман* (Харьков) История права германских племён в творчестве профессора Харьковского университета А. И. Палюмбецкого (1811–1897); *О. М. Луговий* (Одеса) Візантія та королівство Італія у X ст.; *М. В. Фомін* (Харків) Триконхінальні церкви візантійського Херсона, до проблеми походження та інтерпретації. *Н. А. Алексеенко* из Симферополя не удалось принять непосредственное участие в работе конференции, однако среди ее участников был распространен расширенный текст доклада «К истории византийского монашества (сфрагистический аспект)», с интересом принятый специалистами-участниками секции.

В рамках конференции были проведены научные экскурсии в Музей археологии ХНУ или Музей истории университета, которые вызвали живой интерес участников и гостей форума.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків Харківського держуніверситету / Упорядник В. І. Кадеєв. — Харків, 1998. — 96 с.
2. Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків Харківського національного університету. До 25-річчя заснування / Автор-укладач В. І. Кадеєв. — Харків: НМЦ «МД», 2003. — 136 с.
3. Кафедра истории древнего мира и средних веков Харьковского национального универ-

- ситета. 30 лет / Авторы-составители В. И. Кадеев, С. Б. Сорочан. — Харьков: «НТМТ», 2008. — 160 с.
4. Ручинская О. А., Сергеев И. П. Древняя история и античная археология в Харьковском университете // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2015. — № 1145. — Серія «Історія». — Вип. 50. — С. 27–40.
 5. Сорочан С. Б., Домановский А. Н. Четверть века пути в средневековье: Медиевистика на историческом факультете Харьковского университета // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2015. — № 1145. — Серія «Історія». — Вип. 50. — С. 41–58.
 6. Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: бібліографічний покажчик / За ред. С. Б. Сорочана, С. В. Д'ячкова, А. М. Домановського. — Харків: ТОВ «НТМТ», 2018. — 132 с.
 7. История античного мира и средневековья в университетах Украины. К 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина. Тезисы докладов Международной научной конференции (Харьков, 25–26 октября 2018 г.) — Харьков: ООО «НТМТ», 2018. — 148 с.

Приложение 1

Монографии

Токарев А. Н. Становление официальной идеологии принципата императора Августа: монография / А. Н. Токарев. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. — 268 с.

Мартемьянов А. П. Общинные отношения в селах Нижней Мезии и Фракии в первых веках нашей эры: монография / А. П. Мартемьянов. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. — 224 с.

Сорочан С. Б. Византийский Херсон (вторая половина VI — первая половина X вв.). Очерки истории и культуры: часть 1–3 / С. Б. Сорочан. — Харьков; Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2013. — Ч. 1. — 600 с.; Ч. 2. — 672 с.; Ч. 3. — 472 с.

Нетушил И. В. Очерк римских государственных древностей: в 2 т. Т. 1. Государственное устройство Рима до Августа: монография / И. В. Нетушил; сост. С. И. Посохов, И. П. Сергеев, А. Н. Токарев. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. — 704 с.

Нетушил И. В. Очерк римских государственных древностей: в 2 т. Т. 2: Государственное устройство Римской империи в эпоху принципата: монография / И. В. Нетушил; сост. О. А. Ручинская, И. П. Сергеев. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2016. — 404 с.

Могаричев Ю. М., Сазанов А. В., Сорочан С. Б. Крым в «хазарское» время (VIII — середина X вв.): вопросы истории и археологии / Ю. М. Могаричев, А. В. Сазанов, С. Б. Сорочан. — М.: Неолит, 2017. — 744 с.

Ручинская О. А. Культура и общество греческих городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — Харьков: Майдан, 2017. — 286 с.

Котенко В. В. Поселення херсонської хори Маслини у Північно-Західній Тавриці: монографія. — Харьков: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. — 228 с.

Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.: Монографія. — Харків: ФОП Панов А. М., 2018. — 256 с.

Диссертации

2009

Латишева О. В. Християнська Церква та релігійне життя у візантійському Херсоні (VI—X ст.): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2009 (науковий керівник С. Б. Сорочан).

2010

Лиман С. І. Середньовічні цивілізації Західної, Центральної та Південно-Східної Європи: досвід досліджень в українських землях Російської імперії (1804 — перша половина 1880-х рр.): Дис. ... докт. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2010 (науковий консультант С. Б. Сорочан).

Токарев А. М. Витоки та становлення офіційної ідеології принципату імператора Цезаря Августа: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2010 (науковий керівник І. П. Сергєєв).

Фомін М. В. Поховальна традиція та обряд у візантійському Херсоні (IV—X ст.): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2010 (науковий керівник С. Б. Сорочан).

2011

Акімов О. Б. Суспільство римської провінції Дакиї у II—III ст. н. е.: структура та соціальні відносини: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2011 (науковий керівник О. П. Мартем'янов).

Селевко Ю. П. Соціально-правове та майнове становище жінок у Римській республіці (V—I ст. до н. е.): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2011 (науковий керівник О. П. Мартем'янов).

2012

Михаліцин П. Є. Літературна спадщина Григорія Назіанзіна як ранньовізантійський культурно-історичний феномен (за матеріалами трагедії «Стражденний Христос»): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2012 (науковий керівник С. Б. Сорочан).

Пастушенко А. О. Англійське каперство другої половини XVI століття: структури повсякдення: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2012 (науковий керівник С. Б. Сорочан).

Янко А. А. Соціально-політична організація етрусків (VIII—III ст. до н. е.): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2012 (науковий керівник І. П. Сергєєв).

2013

Грибанов Д. В. Поліс на ранньоспартокідівському Боспорі (438–303 рр. до н. е.): адміністративний та соціально-правовий устрій: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2013 (науковий керівник О. А. Ручинська).

2015

Роменський О. О. Русь у зовнішній політиці Візантії в останній чверті X ст.: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2015 (науковий керівник С. Б. Сорочан).

Сорочан К. С. Продовольство, сировина і реміснича продукція у Візантії IV—IX ст.: професійна спеціалізація у виробництві та торгівлі: Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всевітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2015 (науковий керівник І. П. Сергєєв).

2018

Пархоменко М. В. Повсякденне життя візантійського Херсонеса-Херсона (IV—X ст.): Дис. ... канд. іст. наук (07.00.02 — всесвітня історія) / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2018 (*науковий керівник С. Б. Сорочан*).

Учебники и учебные пособия для высшей школы

Сорочан С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры: учебное пособие / С. Б. Сорочан. — Харьков: Майдан, 2011. — 952 с.

Дьячков С. В. История средневекового Востока: Программа курса, методические рекомендации, справочные материалы / С. В. Дьячков. 3-е изд., испр. и доп. — Харьков: ООО «НТМТ», 2011. — 104 с.

Войтович Л. В., Домановський А. М., Козак Н. Б., Лильо І. М., Мельник М. М., Сорочан С. Б., Файда О. В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. — Львів: Априорі, 2011. — 880 с.: іл.

Сорочан С. Б. Ремесло медиевиста. Основы научно-исследовательской работы: учебное пособие / С. Б. Сорочан. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. — 172 с.

Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян: поздняя Республика и ранняя Империя : материалы к спецкурсу / И. П. Сергеев. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. — 312 с.

Дьячков С. В. История средневекового Востока: Конспект лекций / С. В. Дьячков. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. — 420 с.

Токарев А. Н. Методические указания к практическим занятиям по истории древней Греции / А. Н. Токарев. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. 96 с.

Владимир (Швец), архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию: учебное пособие / Владимир (Швец), архимандрит, С. Б. Сорочан. — Харьков: Майдан, 2015. — 264 с.

Сорочан С. Б. История культуры Европы. Средние века: курс лекций / С. Б. Сорочан. — Харьков: Майдан, 2017. — 396 с.

Дьячков С. В. История средневекового Востока: Программа курса, методические рекомендации, справочные материалы. 4-е изд., испр. и доп. — Харьков: ООО «НТМТ», 2017. — 128 с.

Мартем'янов О. П., Токарев А. М. Історія Стародавньої Греції та Стародавнього Риму: навчально-методичний посібник з підготовки студентів до поточного контролю знань / О. П. Мартем'янов, А. М. Токарев. — Харьков: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. — 72 с.

Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. / С. Б. Сорочан. — Харьков: Майдан, 2018. — Ч. 1. — 720 с.

Владимир (Швец), архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию: учебное пособие / Владимир (Швец), архимандрит, С. Б. Сорочан. 2-е изд., испр. и доп. — Харьков: Майдан, 2018. — 368 с.

Учебники и учебные пособия для средней школы

Д'ячков С. В. Всесвітня історія : підручн. для 7 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. В. Д'ячков. — Харків: «Ранок», 2015. — 224 с.

Дьячков С. В. Всемирная история: учебник для 7 класса общеобраз. учеб. заведения с обучением на русском языке / С. В. Д'ячков. — Харьков: «Ранок», 2015. — 224 с.

Д'ячков С. В. Всесвітня історія. Історія України. 7 клас: Зошит для поточного та тематичного контролю. — Харків: ТОВ «Видавничий дім Весна», 2015. 64 с. + 64 с.: вкладка: Зошит для поточного та тематичного контролю. Варіант 2 (Серія «Тест-контроль»).

Дьячков С. В., Литовченко С. Д. Всемирная история: учебник для 8 класса общеобразоват. учеб. заведений / С. В. Дьячков, С. Д. Литовченко. — Харьков: «Ранок», 2016. — 256 с.

Д'ячков С. В., Литовченко С. Д. Всесвітня історія: підручн. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / С. В. Д'ячков, С. Д. Литовченко. — Харків: «Ранок», 2017. — 192 с.

Нартекс. Byzantina Ukrainensia

Могаричев Ю. М., Сазанов А. В., Саргсян Т. Э., Сорочан С. Б., Шапошников А. К. Жития епископов Херсонских в контексте истории Херсонеса Таврического. — Харьков: Антиква, 2012. — Т. 1. 416 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 1).

Ρωμαιοί: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана / [Сост. А. Н. Домановский]. Харьков: Майдан, 2013. — 596 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 2).

Оксфордское руководство по византистике / Ред. Э. Джеффрис, Дж. Хэлдон, Р. Кормак; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан; ред. А. Н. Домановский, П. Е. Михалицын, А. Г. Чекаль. — Вып. 1. Харьков: Майдан, 2014. — 516 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 3).

Оксфордское руководство по византистике / Ред. Э. Джеффрис, Дж. Хэлдон, Р. Кормак; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред.: С. Б. Сорочан; ред. А. Н. Домановский, П. Е. Михалицын, А. Г. Чекаль, А. А. Роменский; пер. и адапт. указателя А. Н. Домановский. — Вып. 2. Харьков: Майдан, 2015. — 604 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 4).

Роменский А. А. Империя ромеев и «тавроскифы». Очерки русско-византийских отношений последней четверти X в. — Харьков: Майдан, 2017. — 340 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 5).

Внесерийные тематические сборники

Валерия Александровна Латышева. Маслины — античное поселение в Северо-Западном Крыму: Статьи и воспоминания / Сост. А. П. Мартемьянов, А. Н. Токарев; отв. ред. А. П. Мартемьянов. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. — 176 с.

Голубкин Юрий Алексеевич. Исследования о Мартине Лютере: Статьи и воспоминания / Сост. А. Н. Токарев, С. А. Кариков; отв. ред. С. Б. Сорочан. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. — 192 с.

Владимир Иванович Кадеев. Воспоминания / В. И. Кадеев. — Харьков: ООО «НТМТ», 2013. — 144 с.

Археологической экспедиции «Чембало» 15 лет. Буклет / Авт.-сост. С. Дьячков. — Харьков, 2015.

«Византищина»: візантійський цивілізаційний спадок у Центрально-Східній Європі / За ред. А. Домановського, О. Файди; уклад. М. Домановська. — Харків: Майдан, 2018. — 332 с.

«Византийская мозаика»

Сборник публичных лекций

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Харьков: Майдан, 2013. — 232 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 1).

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Вып. 2. — Харьков: Майдан, 2014. — 244 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 2).

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Вып. 3. — Харьков: Майдан, 2015. — 308 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 3).

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Вып. 4. — Харьков: Майдан, 2016. — 270 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 4).

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Вып. 5. — Харьков: Майдан, 2017. — 288 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 5).

«Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллино-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Вып. 6. — Харьков: Майдан, 2018. — 236 с. (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 6).

Библиографические указатели

Владимир Иванович Кадеев — исследователь Херсонеса: Классическая археология Украины / Под ред. С. Дьячкова. — Харьков: Раритеты Украины, 2012. — 24 с.

Сергей Борисович Сорочан — профессор Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина: биобиблиогр. указ. / Сост., вступ. ст. А. Н. Домановский; библиогр. ред. С. Р. Марченко. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. — 92 с.

Византиністика у Харківському університеті (середина XIX — початок XXI ст.): бібліогр. покажч. / уклад., вступ. ст. М. Є. Домановська, А. М. Домановський; бібліогр. ред. С. Р. Марченко. — Харків: Майдан, 2017. — 158 с.

Научно-популярные издания

Лшцарі Дикого поля. Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря / Колектив авторів: О. Бачинська, А. Домановський, В. Грибовський та ін. — Харків: КСД, 2016. — 352 с.

Домановский А. Н. Загадки истории. Византия / А. Н. Домановский. — Харьков: Фолио, 2016. — 379 с.

Домановский А. Н. Загадки истории. Крымское ханство / А. Н. Домановский. — Харьков: Фолио, 2017. — 378 с.

Домановский А. Н. Загадки истории. Междуречье / А. Н. Домановский. — Харьков: Фолио, 2018. — 379 с.

Сборники студенческого научного общества кафедры

Честь и бесчестье ad Fontes. Сборник докладов круглого стола СНО кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина, 27 марта 2015 г. / Сост., редактор О. А. Ручинская. — Харьков: Майдан, 2015. — 62 с.

Социокультурные факторы во внутренней и внешней политике государств древнего мира и средних веков. Сборник материалов научного семинара молодых ученых кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина, 25 марта 2016 г. / Сост., редактор О. А. Ручинская. — Харьков: Майдан, 2016. — 108 с.

Религия в мире и войне (эпоха античности и средневековья). Сборник материалов научного семинара молодых ученых кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина, 24 февраля 2017 г. / Сост., редактор О. А. Ручинская. — Харьков: Майдан, 2017. — 98 с.

Приложение 2

- Древности–2009.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 8. — Харьков: ООО «НТМТ», 2009. — 327 с.
- Древности–2010.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 9. — Харьков: ООО «НТМТ», 2010. — 394 с.
- Древности–2011.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 10. — Харьков: ООО «НТМТ», 2011. — 418 с.
- Древности–2012.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 11. — Харьков: ООО «НТМТ», 2012. — 392 с.
- Древности–2013.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 12. — Харьков: ООО «НТМТ», 2013. — 377 с.
- Древности–2014–2015.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 13. — Харьков: ООО «НТМТ», 2015. — 390 с.
- Древности–2016.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 14. — Харьков: ООО «НТМТ», 2016. — 248 с.
- Древности–2017.* Харьковский историко-археологический ежегодник. — Вып. 15. — Харьков: ООО «НТМТ», 2017. — 248 с.

Приложение 3

- Проблемы истории и археологии Украины:* Материалы VII Международной научной конференции (Харьков, 28–29 октября 2010 г.). — Харьков, 2010. — 96 с.
- Проблемы истории и археологии Украины.* Материалы VIII Международной научной конференции. 9–10 ноября 2012 года — Харьков, 2012. — 100 с.
- Проблемы истории и археологии Украины.* Материалы IX Международной научной конференции. 30–31 октября 2014 года — Харьков, 2014. — 84 с.
- Проблемы истории и археологии Украины:* Материалы X Международной научной конференции, посвященной 125-летию профессора К. Э. Гриневича (Харьков, 4–5 ноября 2016 г.). Харьков: ООО «НТМТ», 2016. — 80 с.
- LAUREA I.* Античный мир и Средние века: Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева. Материалы. Харьков: ООО «НТМТ», 2015. — 212 с.
- LAUREA II.* Античный мир и Средние века: Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева, к 90-летию со дня рождения. Материалы. Харьков: ООО «НТМТ», 2017. — 180 с.

Резюме

Домановський А. М., Д'ячков С. В. Міжнародна наукова конференція «Історія античного світу та середньовіччя в університетах України. До 40-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» (25–26 жовтня 2018 р.)

Стаття, присвячена 40-літтю кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, висвітлює основні досягнення і результати науково-педагогічної творчості викладачів кафедри в останнє десятиліття її історії (2009–2018). Цей період діяльності співробітників кафедри характеризується активною науково-методичною роботою, успішним захистом дисертацій з історії античності, Середніх віків та візантиністики. Викладачі кафедри стали авторами кількох фундаментальних монографій, навчальних, навчально-методичних праць, укладачами збірок наукових статей. Впродовж зазначеного періоду науково-педагогічний склад кафедри брав діяльну участь у роботі Харківського обласного історико-археологічного товариства (ХІАТ). Викладачі кафедри є постійними авторами щорічника «Старожитності», належать до складу його редакційної колегії. У межах традиційних міжнародних наукових конференцій ХІАТ «Проблеми історії та археології України»

кафедра забезпечувала роботу кількох наукових секцій, присвячених дослідженням у сфері стародавньої, середньовічної історії та археології. Також з 2015 р. кафедра проводить наукові читання «LAUREA», присвячені пам'яті засновника кафедри В. І. Кадеева.

У статті наведено програму міжнародної наукової конференції «Історія античного світу і середньовіччя в університетах України», присвяченої 40-річчю кафедри. У межах конференції працювали секції «Історія та культура античного світу» і «Проблеми історії західноєвропейського середньовіччя та Візантії», а також відбувся круглий стіл «Викладання історії античного світу та середньовіччя в освітньому просторі України».

Публікація містить довідкову інформацію про науково-видавничу діяльність кафедри впродовж 2009–2018 рр.

Ключові слова: кафедра історії стародавнього світу та середніх віків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, антикознавство, медієвістика, візантиністика, «LAUREA», конференція «Історія античного світу та середньовіччя в університетах України».

Summary

A. Domanovskyi, S. Dyachkov. International scientific conference "History of the Ancient World and the Middle Ages in the Universities of Ukraine. To the 40th anniversary Ancient and Medieval History Department V. N. Karazin Kharkiv National University" (October 25–26, 2018)

The article is dedicated to the 40th anniversary of Ancient and Medieval History Department of V. N. Karazin Kharkiv National University. It displays the main results of the scientific and pedagogical activities of the department's professors during last decade of its history (2009–2018). This period of the department's staff activity is characterized by productive scientific and methodological work, successful defense of dissertations on Ancient, Medieval and Byzantine studies. The professors of the department edited several monographs, educational and methodical publications for higher and secondary schools of Ukraine, a number of popular scientific publications, scientific articles collections. During this period, the scientific and pedagogical staff of the department actively participated in the work of the Kharkiv Regional Historical and Archaeological Society (KhIAO). The department's professors are regular authors of the yearbook "Antiquities" and members of its editorial board. Within the framework of traditional international scientific conferences of KhIAO "Problems of History and Archaeology of Ukraine", the department provides the work of several scientific sections devoted to ancient and medieval history and archaeology. Since 2015 the department has been conducting scientific readings "LAUREA" dedicated to the memory of the founder of the department, Professor V. I. Kadeev.

The article presents the program of the International Scientific Conference "History of the Ancient World and the Middle Ages in the Universities of Ukraine" organized for the 40th anniversary of the Department. Within the framework of the conference the sections "History and Culture ancient world" and "Problems of the history of the Western European Middle Ages and Byzantium" worked, as well as a round table "Teaching of the History of the Ancient World and the Middle Ages in the educational space of Ukraine".

The publication contains reference information on the scientific and publishing activities of the department in 2009–2018.

Key words: Ancient and Medieval History Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ancient studies, Medieval studies, Byzantine studies, conference «History of the Ancient World and the Middle Ages in the Universities of Ukraine».

УДК(UDC) 902/904+94](477):005.745-027.542*11(477.54-25)»2018»
DOI: 10.26565/2309-6608-2018-16-10

ХІ Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми історії та археології України»

Ірина Шрамко, Володимир Колода, Валерій Скирда

Чергова, вже ХІ Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми історії та археології України» Харківського обласного історико-археологічного товариства відбулася 14–15 грудня 2018 р. в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Вона була присвячена 60-річчю від початку дослідження Більського городища науковцями Харківського університету, традиційно охоплювала широкий хронологічний діапазон: від кам'яної доби до Нового часу. Окрім того, працювала секція «Історія історичної науки і освіти». В роботі конференції взяли участь 35 науковців з 8 міст України та Криму. Науковий форум супроводжувався виставкою, на якій демонструвалися основні результати харківських археологічних експедицій польового сезону 2018 р.

На об'єднаному засіданні секцій «Епоха каменю й палеометалу» та «Доба раннього заліза», як і на пленарному, головна увага була приділена висвітленню проблем, що в той чи інший спосіб пов'язані із вивчення Більського городища та актуальними проблемами дослідження епохи ранніх металів. На секції «Слов'янський світ та його сусіди у VII—XVIII ст.» половина доповідей була присвячена вивченню старожитностей салтівської культури. Окрім того на секції розглядалися актуальні проблеми дослідження східних слов'ян другої половини I тисячоліття. Головна увага учасників секції «Історія історичної науки та освіти» була прикута до мало відомих сторінок розвитку вузівської історичної науки у XIX ст. та харківської археології середини XX ст.

Ключові слова: історія, археологія, Більське городище, епоха палеометалу, раннє середньовіччя, скіфи, слов'яни, салтівська культура.

Про авторів: **Шрамко Ірина Борисівна** — кандидат історичних наук; доцент; директор музею археології; доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна.

E-mail: i.b.shramko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1009-9262>.

Колода Володимир Васильович — кандидат історичних наук; доцент; завідувач археологічної лабораторією, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

E-mail: koloda.v@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8614-2039>.

Скирда Валерій Володимирович — кандидат історичних наук; доцент; доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна.

E-mail: vskyrda@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7318-6166>.

About the authors: **Iryna B. Shramko** — Candidate of Historical Sciences (PhD); Associate Professor; Director of Museum of Archaeology; Associate Professor Department of Historiography, Source Studies and Archaeology School of History V. N. Karazin Kharkiv National University; Sq. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine.

E-mail: i.b.shramko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1009-9262>.

Volodymyr V. Koloda — Candidate of Historical Sciences (PhD); Associate Professor of Department of History, the head of Archaeology laboratory H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; street Valentynivska, 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

E-mail: koloda.v@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8614-2039>.

Valerii V. Skyrda — Candidate of Historical Sciences (PhD); Associate Professor; Associate Professor Department of Historiography, Source Studies and Archaeology School of History V. N. Karazin Kharkov National University; Sq. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine.

E-mail: vskyrda@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7318-6166>.

© І. Б. Шрамко, В. В. Колода, В. В. Скирда, 2018

14–15 грудня 2018 року відбулась XI Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми історії та археології України», організована Харківським обласним історико-археологічним товариством і Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна. Конференція була присвячена 60-річчю від початку дослідження Більського городища Харківським університетом. Робота конференції розпочалась звітом Правління ХІАТ про роботу в 2016–2018 рр. Перед аудиторією науковців, які зібрались на форум з різних місць України із звітною інформацією виступив С. В. Д'ячков, який ретельно проаналізував усі напрямки роботи товариства за два роки, зупинившись на основних проблемах та завданнях. Робота Правління була визнана задовільною. Одностайно були обрані нові члени Правління та ревізійної комісії.

У роботі конференції прийняли участь 35 науковців з восьми міст України та Криму. Тематика доповідей була доволі різноманітна, охоплювала питання, пов'язані з проблемами широкого хронологічного діапазону: від доби каменю до Нового часу, проте найбільша кількість виступів була пов'язана з актуальними питаннями доби раннього заліза, серед яких центральне місце посідає Більське городище скіфського часу. Окремим напрямком була представлена область історії науки. До початку роботи конференції були підготовлені програма та тези доповідей (в електронному вигляді).

У Виставковій залі Музею археології у дні роботи конференції була відкрита виставка, що презентувала результати польових досліджень харківських експедицій у 2018 році. В одному з експозиційних модулів були представлені матеріали з розкопок 1958 року на Західному укріпленні Більського городища.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся декан історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна С. Д. Литовченко.

На пленарному засіданні були прочитані дві доповіді, пов'язані з тематикою конференції — Більським городищем. І. Б. Шрамко (Харків) у доповіді «*Основні напрямки та результати вивчення Більського городища вченими Харківського університету (до 60-річчя від початку перших досліджень пам'ятки)*» ознайомила присутніх з головними результатами багаторічних досліджень відомої пам'ятки, вивчення якої було розпочате у далекому 1958 році під керівництвом Б. А. Шрамка, звернула увагу присутніх на те, що за 60-років харківські вчені вирішили низку принципово важливих проблем, пов'язаних з виникненням та розвитком цього, найбільшого в Європі укріпленого поселення доби раннього заліза. За матеріалами розкопок підготовлено декілька дисертаційних робіт, написано багато наукових статей, видані монографії. Кожного

Учасники конференції по закінченні пленарного засідання 14 грудня 2018 р.

Conference participants after the plenary session on December 14, 2018

року розкопки на Більську приносять нові унікальні знахідки, надають важливі матеріали для розуміння історико-культурних процесів не тільки на території Дніпровського Лівобережжя, а й усього Північного Причорномор'я. Дослідження Більського городища залишається одним з пріоритетних напрямків в роботі університетських експедицій. Невипадково, саме Більську присвячені дві вітрини постійної експозиції Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, у його фондах зберігається найбільша в Україні колекція знахідок.

З великою цікавістю прослухали виступ директора Історико-культурного заповідника «Більськ» І. І. Короста (Котельва), який у доповіді *«Перспективи розвитку Історико-культурного заповідника «Більськ» у світі нових розробок та досліджень»* розповів про наукову та видавничу діяльність установи, співпрацю з науковцями Харківського університету, Полтавського краєзнавчого музею, Інституту археології НАН України. Усього за декілька останніх років помітно змінився формат роботи заповідника, удосконалена його матеріальна база, розширився штат співробітників, як наслідок — значні досягнення у вивченні та популяризації пам'ятки.

З нагоди 60-річчя від початку перших досліджень харківських вчених на Більському городищі завідуючий відділом археології раннього залізного віку ІА НАНУ, д. і. н. С. А. Скорий (Київ) та його колега, к. ф. н. Р. В. Зимовець (Київ) передали до фондів Музею археології університету випадково знайдений на Більську рідкісний артефакт, оформлений у скіфському звіриному стилі та його кольорове фото.

Під час пленарного засідання відбулась презентація книжки І. М. Сирди *«ХІІ археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення»*. І. І. Корост представив нові видання історико-культурного заповідника «Більськ».

Секція *«Епоха каменю й палеометалу»* У зв'язку з невеликою кількістю доповідей, засідання проходили разом із секцією *«Доба раннього заліза»*. Доповідь дослідниць Кротової О. О. (Київ) та Сніжко І. А. (Харків) *«До відкриття Амвросіївського верхньопалеолітичного комплексу»* була присвячена ролі геологів та археологів у відкритті цієї пам'ятки. У 1911–1915 році на схилі отвершку Казеної балки було зафіксовано шар кісток бізонів. Геолог Ф. Мефферт у 1923 році описав його як палеонтологічне місцезнаходження природного походження, а у 1935 році В. М. Євсєєв встановив існування тут археологічної пам'ятки.

Кислий Є. А. (Сімферополь) висвітлив одразу дві теми *«Из истории исследования памятников эпохи бронзы в Крыму»*, присвяченої проблемі вивчення поселень II тис. до н. е. та сучасному стану деяких пам'яток півострова, а також *«О лепной керамики поселения ранней бронзы Глейки II в Восточном Крыму»* (підготовлена спільно з А. Ю. Гумен), зупинившись на особливостях керамічного комплексу поселення, резюмуючи, що кримська глейківська кераміка маркує шляхи розповсюдження лискованого посуду шароподібних форм. Обидві доповіді були доволі емоційними, уважно заслухані та викликали багато запитань. Плешивенко А. Г. (Запоріжжя) у підготовленій спільно з Варьян О. О. (Запоріжжя) доповіді *«Детская колыбелька из катакомбного погребения»* звернула увагу присутніх на рідкісну знахідку з поховання раннього етапу катакомбної культури Степового Придніпров'я. Виявлена при розкопках глиняна модель коліска має чітку хронологічну прив'язку та може слугувати індикатором для побудови порівняльно-хронологічних схем і періодизації катакомбної культури Подніпров'я та Степового Приазов'я. Молодий дослідник Буцький І. М. (Харків) у доповіді *«Результати мікроскопічного дослідження кераміки з поселень Кочеток — ВУВГ, Кочеток — Дюна-II та Тетліга»* представив перші результати власних спостережень за мікроструктурами зразків ліпного посуду доби бронзи.

Секція: *доба раннього заліза*. На засіданнях секції було заслухано десять доповідей. Бабенко А. І. (Харків) у доповіді *«Витые и ложновитые шейные украшения боспорских торевтов»* розглянув конструкцію джгутів у псевдо витих шийних нагрудних прикрас. Серед відомих предметів, що відносяться до цієї категорії речей виділені три типи перевитих джгутів з відомих курганів скіфської знаті (Куль-Оба, Товста Могила та Велика Близниця). Аналіз техніки виготовлення предметів з різних комплексів дозволив припустити, що вибір конструкції джгутів міг бути обумовлений особливостями прикрас. До того ж пекторалі могли бути виготовлені у різних виробничих центрах. Крюченко О. О. (Київ) у доповіді, підготовленої спільно з Д. С. Гречком

(Київ) «*Основні результати роботи Більської археологічної експедиції ІА НАНУ (2014–2017 рр.)*» висвітлив завдання та основні результати досліджень на Більському городищі за останні три роки, а саме: Куземінського укріплення, Цариної Могили, курганів в урочищах Осняги та Розрита Могила. **Задніков С. А., Радзівська В. Є.** (Харків) у доповіді «*Античний керамічний імпорт Коломацького городища*» розповіли про знахідки імпортного керамічного посуду у контексті культурних нашарувань та відкритих об'єктів. Всебічний аналіз зібраної за період багаторічних розкопок колекції грецького тарного посуду дозволив прийти до важливих висновків щодо встановленні верхньої межі існування поселення. **Зимовець Р. В.** (Київ) присвятив свою доповідь «*Общее в скифской зверином стиле Левобережной Лесостепи и Крыма*» звернув увагу на головні риси художньо оформлених предметів двох регіонів поширення скифської культури та визначив ряд загальних рис та відмінностей у манері зображень та передаванні образів тварин, притаманних скифському мистецтву. **Ліфантій О. В.** (Київ) в доповіді «*Хронологія аплікацій церемоніального одягу степових скифів*» представила результати власних розробок встановлення хронологічних позицій різних типів золотих аплікацій із пам'яток Степової Скіфії класичного періоду. Проаналізував морфологічні особливості та сюжети золотих аплікацій зі 133 курганів Східноєвропейського Степу дослідниця поділила вироби на дві основні категорії: дрібні та довгі пластини одягу. Серед перших виділила чотири групи, а серед інших — дев'ять, уточнив часові межі їхнього побутування, прослідкувала тенденції розвитку цих елементів елітної субкультури, що характеризують попит на моду представників скифської верхівки. **Скорий С. А.** (Київ) у підготовленій спільно з **А. В. Назаровим** (Київ) доповіді «*О некоторых скифских катакомбах в междуречье Роси и Тясмина*» представив матеріали розкопок двох курганів IV ст. до н. е. Найбільш цікавим виявилось поховання заможньої скифської жінки зі зброєю — «амазонки» у супроводі з похованням коня в одній з найбільш глибоких катакомб у Лісостепу. **Окатенко В. М.** (Харків) у доповіді «*Скифська катакомба біля с. Липкуватівка на Сіверському Дінці*» презентував результати власних розкопок також дуже глибокої скифської катакомби на території степової зони басейну Сіверського Дінця. В кургані IV ст. до н. е. був похований важко озброєний воїн високого соціального статусу. **Пеляшенко К. Ю.** (Харків) у доповіді «*Сероглиняная гончарная керамика из раскопок Циркуновского городища*» розглянув колекцію сероглиняного гончарного посуду, що за морфологічними ознаками ідентичне керамічним традиціям меотів та за стратиграфічними даними при наявності датованих речей та античного імпорту запропонував дату постачання такого посуду на городище у межах III—I ст. до н. е. **Полідович Ю. Б.** (Київ) виступив з доповіддю «*Золотая пластинка с изображением «скифского дракона» из коллекции Б. И. и В. Н. Ханенко: археологический артефакт или подделка?*», в який

Робота секцій «Епоха каменю й палеометалу» та «Доба раннього заліза»
The work of the sections "Age of Stone and Paleometal" and "Early Iron Age"

ретельно розглянув відомий артефакт і проаналізував композицію та стилістичні особливості передачі образу у порівнянні з аналогічними знахідками із скіфських курганів, науковець дійшов висновку про неоднозначність належності предмету до періоду раннього залізного віку. **Щербань А. А.** (Харків) у доповіді *«Призначення тривухого посуду черняхівської культури: погляд керамолога»* за результатами структурно-функціонального аналізу подібних керамічних форм та їх схожість із римським металевим посудом для змішування вина припустив, що три ручки могли використовуватися для ритуального підймання наповнених посудин декількома особами чи підвішування.

Секція «Слов'янський світ та його сусіди у VII—XVII ст.» З заявлених восьми доповідей було проголошено шість, серед яких м. **Харків** представлено трьома, а **Київ**, **Львів**, **Чугуїв** — по одній. Дві доповіді присвячені слов'яно-руській тематиці, три — проблемам вивчення старожитностей Хозарського каганату, одна — половецькій тематиці. Київський дослідник **Я. В. Володарець-Урбанович** у своїй доповіді *«Про інтерпретацію так званих «бобовидних пластин із Мартинівського та Малоржавецького скарбів»* проаналізував рідкісні жіночі прикраси з пам'яток третьої чверті I тис., місце їх розташування у складі костюму та походження даного виду прикрас. Доповідь науковців зі Львова — **П. М. Довгана** та **Н. Я. Стеблій** *«Проблеми стратифікації пам'яток Буського археологічного комплексу»* — ознайомили із основними напрацюваннями, що стали наслідками розкопок відомого слов'яно-руського городища (літописний Буськ) на березі Західного Бугу. Виступ харківського дослідника **В. С. Аксьонова** був присвячений аналізу та інтерпретації так званих «альчиків» (таранних кісток вівці), що були знайдені під час багаторічних розкопок катакомбного могильника у с. Верхній Салтів; розглянуто їх культуру, гральна та захисна функції. Доповідь харків'янина **В. В. Колоди** *«Господарчі споруди на цитаделі Вовчанського городища»* присвячена виявленню та реконструкції господарчих споруд, що були вивчені на одному з городищ салтівської культури (середина VIII—IX ст.); проаналізовані будівельні матеріали, різновиди конструкції та форми, а також призначення цих споруд в тогочасному загальному історико-культурному контексті. Дослідниця з Чугуєва — **А. В. Юрченко** — у своїй доповіді узагальнила виявлення та вивчення пам'яток салтівської археологічної культури на теренах Чугуївського р-ну Харківської обл. Виступ харків'янки **А. О. Харламової** *«Середньовічні кам'яні статуї «нізнього» вигляду: датування та типологія (за матеріалами Середнього Подінців'я)»* присвячений одній з найменш вивчених груп ранньосередньовічної скульптури кочовиків XIII—XIV ст.

На секції *«Історія історичної науки і освіти»* було заплановано лише сім доповідей, але за відсутністю представників Кропивницького та Чернігова зачитано лише п'ять. Перше слово було надано київським дослідником **М. О. Тарасенко** і **Г. В. Вертієнко**, які в своїй доповіді ознайомили учасників конференції з діяльністю проф. **О. М. Деревицького**, пов'язаною зрозподілом по університетських музеях Російської імперії речей отриманих під час розкопок 1891 р. у Єгипті в місцевості Дейрель-Бахрі, у тайнику (отримав назву Бабель-Гусус) з похованнями 153 представників жрецьких родин Фів доби XXI династії. Важливо, доповідачі зробили спробу визначити й подальшу долю цих старожитностей. Доповідь харківського медієвіста **С. І. Лимана** була присвячена викладанню «військових наук», зокрема він зосередив увагу колег на актовій промові викладача Харківського університету **М. К. Робуша** «Взгляд на военные науки у древних и новейших народов», яка була проголошена ним у 1822 р. **С. І. Лиман**, підкреслюючи той факт, що **М. К. Робуш** не був професійним істориком, у своїй промові все ж таки доволі адекватно відобразив тогочасний стан історичної науки стосовно даної проблеми, хоча середньовічна частина промови викликає найбільше протиріч. Молодий харківський дослідник **О. В. Калугін** ознайомив учасників конференції зі спробами викладати окремі елементи археології та історії первісного суспільства (у сучасному розумінні цих дисциплін) у навчальних курсах, які читали викладачі Харківського університету у перші 50 років його існування. Київський фахівець **О. В. Принь**, навів дуже цікаві дані з історії дослідження Більського городища, які найшли своє відображення у приватному листуванні археологів **В. О. Городцова** та **В. Ю. Данилевича**. Роботу секції завершила доповідь головуючого секції **В. В. Скирди**, який ознайомив колег із матеріалами, що висвітлюють діяльність незаслужено забутого харківського археолога **Є. В. Пузакова**.

REFERENCE / ЛИТЕРАТУРА

Problems of History and Archaeology of Ukraine: Proceedings of the XI All-Ukrainian Scientific Conference, to the 60th anniversary of the beginning of the study of Bielsko settlement by Kharkiv University (Kharkiv, December 14–15, 2018). Kharkiv, 2018. 48 p.

Проблеми історії та археології України: Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції, до 60-річчя від початку дослідження Більського городища Харківським університетом (Харків, 14–15 грудня 2018 р.). Харків, 2018. 48 с.

Резюме

Шрамко І. Б., Колода В. В., Скирда В. В. *XI Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми історії та археології України»*

Очередная, уже XI Всеукраинская научная конференция «Проблемы истории и археологии Украины» Харьковского областного историко-археологического общества состоялась 14–15 декабря 2018 г. в Харьковском национальном университете имени В. Н. Каразина. Она была посвящена 60-летию начала исследования Бельского городища учеными Харьковского университета и традиционно охватывала широкий хронологический диапазон: от каменного века до Нового времени. Кроме того, работала секция «История исторической науки и образования». В работе конференции приняло участие 35 ученых из восьми городов Украины и Крыма. Научный форум сопровождался выставкой, на которой демонстрировались основные результаты харьковских археологических экспедиций полевого сезона 2018 г.

На объединенном заседании секций «Эпоха камня и палеометалла» и «Период раннего железа», как и на пленарном, главное внимание было уделено освещению проблем, в той или иной степени связанных с изучением Бельского городища и актуальными проблемами исследования эпохи ранних металлов. На секции «Славянский мир и его соседи в VII—XVIII вв.» половина докладов была посвящена изучению древностей салтовской культуры. Кроме того, на секции рассматривались актуальные проблемы исследования восточных славян второй половины I тысячелетия. Главное внимание участников секции «История исторической науки и образования» было приковано к малоизвестным страницам развития вузовской исторической науки в XIX в. и харьковской археологии середины XX в.

Ключевые слова: история, археология, Бельское городище, эпоха палеометалла, раннее средневековье, скифы, славяне, салтовская культура.

Summary

I. Shramko, V. Koloda, V. Skirda. *The XI All-Ukrainian Scientific Conference “Problems of History and Archaeology of Ukraine”*

The next XI All-Ukrainian scientific conference “Problems of History and Archaeology of Ukraine” of the Kharkiv Regional Historical and Archaeological Society took place on December 14–15, 2018 at the Kharkiv National University named after V. N. Karazin. It was dedicated to the 60th anniversary of the beginning of the study of the Bilsk hillfort by scientists of Kharkiv University. It has traditionally covered a wide chronological range: from the Stone Age to the Modern Times. In addition, there was a section “History of Historical Science and Education”. The conference was attended by 35 scientists from 8 cities of Ukraine and Crimea. The scientific forum was accompanied by an exhibition, which demonstrated the main results of the Kharkiv archaeological expeditions of the 2018 field season.

At the joint meeting of the sections “Age of Stone and Paleometal” and “Early Iron Age”, as well as at the plenary session, the main attention was paid to the problems that in one way or another are related to the study of Bilsk settlement and current problems of the early metals epoch research. In the section “Slavic world and its neighbors in the VII—XVIII centuries”, half of the reports were devoted to the study of the antiquities of the Saltiv culture. In addition, the section addressed current issues of research of the Eastern Slavs of the second half of the first millennium. The main attention of the participants of the section “History of Historical Science and Education” was focused on the little-known pages of the development of university historical science in the XIX century and Kharkiv archaeology of the mid-twentieth century.

Key words: history, archaeology, Bilsk hillfort, Paleometal Epoch, Early Middle Ages, the Scythians, the Slavs, Saltiv culture.

Список сокращений

ВГУ	— Воронежский государственный университет
ВДУ	— Воронежський державний університет
КСИА РАН	— Краткие сообщения Института археологии Российской Академии наук, Москва
НДУ «БелДУ»	— Навчально-дослідний університет «Белгородський державний університет»
НУЦЗУ	— Національний університет цивільного захисту України
СА	— Советская археология, Москва
СНУ	— Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, просп. Центральний 59-а, м. Северодонецьк, 93400, Україна.
УМКС	— Університет Марії Кюрі-Складовської, Люблин
ХДАФК	— Харківська державна академія фізичної культури
ХІМ	— Харківський історичний музей
ХНПУ	— Харківський національний педагогічний університет

СОДЕРЖАНИЕ / ЗМІСТ

СТАТЬИ / СТАТТІ

История / Історія

Гуменний В. А. (*Львів*) «Tumultus Iudaicus»? Парфянська кампанія Траяна та повстання 116–117 рр. н. е. у Месопотамії..... 8

Pastushenko A. O., Otenko I. P. (*Кірків*). *The Sea dogs as the builders of the international colonialist network*..... 17

Археология / Археологія

Бровендер Ю. М. (*Северодонецьк*) Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донського регіону: загальна тенденція розвитку 25

ИСТОРИЯ НАУКИ / ІСТОРІЯ НАУКИ

Бровендер Ю. М. (*Северодонецьк*). Международное сотрудничество в изучении Доно-Донецкого региона эпохи бронзы (Памяти Анатолия Дмитриевича Пряхина)..... 38

РЕЦЕНЗИИ / РЕЦЕНЗІЇ

Бандровський О. Г. (*Львів*). Рецензія:
Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства. Підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с. 54

Кариков С. А. (*Харьков*). Между бурями. Рец. на книгу:
Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden: Sandstein, 2017. 240 S. 59

ХРОНИКА / ХРОНІКА

Домановский А. Н., Дьячков С. В. (*Харьков*). Международная научная конференция «История античного мира и средневековья в университетах Украины. К 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина» 25–26 октября 2018 г.) 68

XI Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми історії та археології України» (*Шрамко І. Б., Колода В. В., Скирда В. В. Харків*) 79

Список сокращений 85

CONTENTS

ARTICLES

History

- Humennyi V. (Lviv).** «Tumultus Iudaicus»? The Parthian Campaign of Trajan and the Mesopotamian Rebellion of 116–117 CE..... 8
- Pastushenko A., Otenko I. (Kharkiv).** *The Sea dogs* as the Builders of the International Colonialist Network 17

Archaeology

- Brovender Yu. (Severodonetsk).** Metal Production of Srubnaya Cultural Community of the Late Bronze Age in the Dnieper-Don Region: General Trend of Development..... 25

HISTORY OF SCIENCE

- Brovender Yu. (Severodonetsk).** The International Cooperation in the Study of the Don-Donetsk Region Bronze Age (In Memory of Anatoly Dmitrievich Pryakhin)..... 38

REVIEWS

- Bandrovskiy A. (Lviv).** Review
Skirda V. V., Shramko B. A. *The History of Primitive Societies.*
Textbook. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU, 2018. 172 p. 54
- Karikov S. (Kharkiv).** Between the storms. Book Review
Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischer
«Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden:
Sandstein, 2017. 240 S. 59

SCIENTIFIC CHRONICLE

- Domanovskiy A., Dyachkov S. (Kharkiv).** International Scientific Conference
«History of the Ancient World and the Middle Ages in the Universities
of Ukraine. To the 40th Anniversary Ancient and Medieval History
Department of V. N. Karazin Kharkiv National University»
(October 25–26, 2018) 68
- XI All-Ukrainian Science Conference “Problems of History
and Archaeologist of Ukraine”
(I. Shramko, V. Koloda, V. Skirda. (Kharkiv)) 79
- List of Abbreviations..... 85

Наукове видання

СТАРОЖИТНОСТІ 2018

**Харківський історико-археологічний
щорічник**

Випуск 16

Українською, російською, англійською мовами

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*
Дизайн обкладинки *С. Е. Кулинич*
Комп'ютерне верстання *Ю. І. Цитковська*
Коректор *Б. О. Хільська*

Підписано до друку 15.12.2018.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура MyslC.
Обл.-вид. арк. 5,5. Ум. друк. арк. __. Наклад 300 пр. Ціна договірна.

Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009 р.